Poštarina plaćena u gotovom

BROJ 3. i 4. ZAGREB, OŽUJAK-TRAVANJ 1934. GOD. LX.

M[illegible]SEČNIK

GLA[illegible]ŠTVA

UREDI[illegible]

Dr. Alfons Serec
sreski sudija
Gračac

Rooseveltov veliki eksperimenat, dr. M[illegible] njo, sveuč. profesor u Zagrebu . [illegible]

Elektricitet kao objekt prava, dr. Jeremić Stojan, odvjetnik u Novom Bečeju 109

Seljačka svojina i seljačko nasljedno pravo kao socijalni i ekonomski problem, dr. Franolić Vladimir, odvjetnik u Slatini 119

Pravne pretpostavke po kanonskom pravu, dr. Belić Matija,, odvjetnik u Djakovu 142

O prekovremenom radu u smislu zakona o zaštiti radnika, dr. Krmpotić Josip, odvjetnik u Brodu 150

Postupak suca pojedinca i sreskoga suda, kada u toku pretresa nadju, da je stvarno nadležan sud višega ranga, dr. Devčić Mile, zamjenik držav. tužioca u Varaždinu 162

Tužba o »pobijanju provedene diobe« po čl. 21. zakona o bivšim kmetskim selištima. Antonović Viktor, starješina sreskoga suda u Vlasenici. 107

Pravosudje:
Gradjansko 172

Društvene vijesti 179

Literatura 184

GLAVNA SKUPŠTINA PRAVNIČKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU OD 22. III. 1934.

prihvatila je prijedlog upravnog odbora i zaključila, da se članarina za javne činovnike počevši od 1. I. 1934. povisi

s a Din 30.— n a Din 60.— g o d i š n j e,

a dosljedno tome i upisnina od Din 2.50 na Din 5 (jednom za uvijek za nove članove).

Ostale članarine ostaju kao i prije, naime:

za pripadnike slobodnih zvanja (odvjetnike, priv. čin. itd.) Din 120 godišnje;

za advokatske pripravnike Din 60 godišnje.

Godišnja pretplata na »Mjesečnik« za slušače pravnoga fakulteta iznosi Din 60 godišnje.

Molimo članove, da se izvole prema tome ravnati i plaćati članarinu. Ovaj poziv upravljamo napose onima, koji su s njom zaostali.

MJESEČNIK

GLASILO PRAVNIČKOGA DRUŠTVA

Uredili:

GOD. LX. Dr. E d o L o v r i ć, kr. sveuč. prof. ZAGREB, 1934.

OŽUJAK—TRAVANJ Dr. I v o P o l i t e o, odvjetnik BROJ 3. i 4.

Rooseveltov veliki eksperimenat

Piše dr. M i l o b a r F r a n j o, sveuč. profesor u Zagrebu.

II.

ZAKON ZA OBNOVU AGRARSTVA.

(Farm. Recovery Act.)

U prvom članku smo vidjeli, u kako izvanrednim prilikama je Roosevelt nastupio svoju vladu i kakovom je energijom istupio, da odbije najbliže pogibelji. Ali da se uzmože bolje shvatiti njegov dalji rad, valja držati one trajne prilike, koje su vazda, a ne samo u vrijeme krize utjecale na stvaranje i djelovanje američkih (USA) vlada. Valja naime držati na umu, da se USA dijeli (u gospodarskom pogledu) na dvije velike pole: na agrarnu, koja obuhvaća južne i zapadne države USA; te industrijalno-financijalnu polu, koja obuhvaća istočne i sjeverne države Unije sa New York državom na čelu. Ove potonje su domena republikanske stranke, a one prve su domena demokratske stranke. Republikanska stranka je čedo, tvorevina i instrumenat industrijalnih i financijalnih kapitalističkih organizacija; a demokratska stranka je pretstavnik agraraca. Republikanska stranka je bolje organizovana, bogatija na novcu i novinstvu i svim drugim sredstvima za uplivisanje širokih slojeva.

Osim toga uživala je ova stranka u većoj mjeri simpatije ili možda točnije rečeno u manjoj mjeri mržnju crnaca, u južnim (agrarnim) državama, gdje su crnci mnogo jači brojem nego u sjevernim državama. A to nije ni čudo, jer su u velikom gradjanskom ratu sjevernjaci donijeli emancipaciju i gradjanska prava crncima, dočim u južnim, agrarnim državama do danas postoji duboka mržnja izmedju nekadanjih bijelih gospodara i nekadanjih crnačkih robova. I zato su crnci malone u cijelosti glasovali za republikance i ovima pomagali do većine, kako kod izbora predsjednika Unije, tako i parlamenta. Posljedak je svega toga bio, da su demokrati rijetko dolazili na vladu. Obično su i pretsjednici i paralamenti (većine) pripadali republikanskoj stranci. Ta pak stranka bila je sluga (a po njoj i parlamenat i pretsjednik i cijela ekzekutiva) industrijalnoga i financijalnoga kapitalizma. Na taj način t. j. tim instrumentom osigurala si je u USA

domaća industrija monopol na domaćem tržištu, isključivši visokim carinama vanjsku utakmicu. Posljedica je visokih carina bila, da se je i vanjski svijet ogradjivao visokim carinama protiv utakmice iz USA. Industrija u USA diktirala je agrarstvu na domaćem tržištu. To je bilo agrarcima doduše neugodno, do velike krize ipak još podnošljivo. Ali za krize bilo je agrarstvo već i onako prezaduženo, upravo stavljeno u nemogućnost, da iz svojih gotovo posvema obezvrijedjenih proizvoda plaća i same kamate; da kupuje skupe industrijalne proizvode, a kamo li da otplati dugove. Ali kako su agrarci bili glavna mušterija industrije, zapala je i ova u krizu uslijed krize agrarstva. Posljedica toga je bio nagli i golemi porast broja neuposlenoga radništva. I tako je eto nezasitni internacionalni novčani kapital svojim špekulacijama bacio u krizu i industrijalni kapital, u zdvojnost agrace i radništvo. Ova potonja dvojica bila su već na zaskoku u revoluciju. Medju agrarcima i radnicima je bio i ogroman broj crnaca, dakle onoga elementa, koji je do sada bio velika potpora republikancima, odnosno financijalno-industrijskom kapitalizmu. Ali ondje, gdje je kapitalizam utjecao na zakondavstvo, upravu i sudstvo, razumljivo je, da nije moglo radništvo (a ni agrarstvo) doći na zelene grane ili barem do dovoljne zaštite svojih interesa.

Sve to više rastuće iskustvo, da te skupine ne mogu mnogo očekivati od stranke, koja služi ovakovom kapitalizmu, moralo je napokon doći i stranački do izražaja. Pa to se je i dogodilo pod Hoorerovom vladom, kada je nastala ta groteskna pojava, da su u ekzekutivi gospodovali republikanci, a u parlamenu demokrati.

Napokon demokrati izvojštiše i svojega pretsjednika — Roosevelta, guvernera najmanjčesterskije države na svijetu — New Yorka.

Roosevelt je čovjek agraraca i radništva, te ljuti neprijatelj internacionalnoga novčanoga kapitala, »internacionalnih bankara« kao i mančesterskoga industrijalizma — »industrijalnih gulikoža«, koje je sve imao prilike proučavati iz najbliže blizine kao guverner New-Yorka.

Držeći sve ovo pred očima, bolje ćemo razumjeti njegov dalji rad kao i otpor onih premoćnih krugova domaćih i internacionalnih, koji ga od prvoga časa dočekaše sa nepovjerenjem i sa kojima se doskora sukobio i kod kuće i na londonskoj svjetskoj ekonomsko-monetarnoj konferenciji.

REFORME I BORBE.

U prvom mjesecu svoje vlade (ožujak 1933.) otstranio je Roosevelt sa divnom energijom i pravim husarskim tempom najiminentniju pogibelj — bankarsku krizu. Tim je zadivio cijeli američki narod, osvojio si njegove simpatije i nevidjeno povjerenje. Ali time dakako još nije bila ni iz daleka otstranjena velika kriza. Još je tu preostala agrarna, industrijalna, financijalna i monetarna kriza, te preteški problem neuposlenosti od kojih 13 milijuna radništva.

Kako smo već spomenuli, Roosevelt nije nikada potanko prikazao svoj program. Istom danas, dakle poslije godinu dana njegova vladanja tek se razabira, da on ima neki opširni i radikalni program, koji znači za dosadanji mančesterski mentalitet Amerikanaca pravu revoluciju. Zato Roosevelt daje svoj lijek u malim dozama, pilulu po pilulu, točku po točku svojega još do danas nerazloženoga programa. Zato je o cjelokupnosti njegovoga »New deal-a« preuranjeno izricati sud. Zato se u ovaj čas ne može prikazivati njegov rad nego tako, da ga slijedimo korak za korakom.

Već iza mjesec dana po nastupu Roosevelta, nakon što je otstranio krizu banaka, počelo se opažati, da on kani ići i dalje, samo se nije znalo kamo, u kojem smjeru. A to nisu pravo znali ni njegovi ministri, ni njegovi savjetnici (advisers), — upravo nitko, jer je imao i medju ministrima i medju savjetnicima ljude posve oprečnih nazora. Odatle se radjaju borbe ne samo sa raznim klasama u pučanstvu, nego i sa raznim ministrima i savjetnicima. I dogadja se, da ga ostavlja sada koji ministar, onda koji savjetnik, pa da otvoreno stupa u opoziciju, predbacujući mu — sada sa više sada sa manje opravdanosti — razne pogrješke, oprečnosti, nelogičnosti i t. d. Nu najviše se isticalo, da u isti čas preduzima različite pokuse, koji se medjusobno kose i paralizuju. A takovih slučajeva ima više. Ponajprije mu se predbacuje, da u isti čas ide za momentanim, prolaznim, ciljevima i za velikim dalekosežnim reformama za budućnost, t. j. da ide za otstranjenjem momentane gospodarske krize, a u isti čas za tim, da cijelo gospodarstvo postavi na neke nove temelje. Ta borba je počela odmah, čim je svladana goruća bankarska kriza i čim se je dao na posao, da sanira krizu na drugim područjima. Valja priznati, da Roosevelt nije jako čedan, pošto na svakom području traži od parlamenta diktatorske ovlasti za najšire i najdublje mjere, a da pri tome nije pobliže razložio, ni što ni kako kani raditi. U normalnim vremenima ne bi se sigurno ni jedan pretsjednik usudio ni pomišljati na nešto sličnoga. Ali u taj čas vladalo je u USA zaprepašćenje, zdvojnost, strah pred revolucijom i krvavom borbom svijuh proti svima. U takovom psihološkom raspoloženju bio je sav svijet sretan, da se je našao čovjek pun energije, koji je pokazao od prvoga dana svojega vladanja, da zna, što hoće i kako će; čovjek, koji je znao uliti u svačiju dušu nadu, da će spriječiti revoluciju i opći kaos. Zato je javno mnijenje uz Roosevelta i traži od parlamenta, da Rooseveltu odobri sve, što zahtijeva. A zato opet nije bio potreban velik pritisak na parlamenat, jer je ovaj (odnosno njegova velika većina) bila uvjerena, da je uzrok krize preniska cijena agrarnih proizvoda i surovina. A ovomu da je uzrok nestašica novca (deflacija); a ovoj konačno, da su uzrok manevri zlatnoga kapitala. I zato je u parlamentu vladao inflacionistički mentalitet, koji je u raznim oblicima htio doći do izražaja i ostvarenja. Taj svoj mentalitet očitovao je parlamenat prigodom raspravljanja Rooseveltova zakonskog prijedloga o pomaganju agrarstva (Farm Relief Bill). Parlamenat ne samo nije ništa smetalo, što predsjednik traži diktatorske ovlasti na ovom području, već mu svojevoljno proširuje takove ovlasti i na monetarnom području. Senat je naime umetnuo u Rooseveltov Farm Re-

lief Bill još t. zv. »inflacionistički amandement« senatora Thomas-a.[1] Roosevelt je ovaj dodatak senatorov rado prihvatio, ali samo kao permisivan a ne imperativan. Na 12. svibnja bude ovaj zakonski prijedlog sankcioniran i postade zakonom. A Roosevelt dobije odmah dvije diktatorske ovlasti po njemu: na području agrarstva i monetarstva.

ZAKON ZA USPOSTAVU POLJODJELSTVA.

(Farm Reeovery Act. 12/V-933.)

Pod dojmom, što ga je ovaj zakon učinio na javnost, moglo bi se reći: od samoga pera ne vidi se kalpak. Svu naime pozornost navukao je na sebe onaj »Inflacionistički amandement« Thomasov, tako da je ostali dio, sadržina zakona ostala sasvim u sjeni.

Otkada je Roosevelt napustio zlatnu valutu (19/IV. 1933.) i uzakonio inflacionistički amandement, sav financijalni· industrijalni i komercionalni svijet zabrinjavao se pitanjem: Kakvu vrijednost će imati sada dolar? U kakvom će odnošaju stajati naprama engleskoj funti (papirna valuta od god. 1931.) i naprama franku (europska zlatna valuta)? Svi su ti krugovi usredotočili svoje napore u smjeru, da sklonu Roosevelta na što skoriji povratak na zlatnu valutu ili barem na privremenu stabilizaciju odnošaja dolara spram spomenutih valuta. U toj brizi i u tom nastojanju sasvim su zaboravili na spomenuti agrarni zakon. Oni nisu ni opazili, da se je već kod prvoga koraka uvodjenja ovoga zakona u praksu imalo riješiti jedno presudno načelno pitanje, prema kojemu je kasnije valjalo prilagoditi saniranje kriza na području industrije, trgovine, a i novčarstva, kao i sam problem neuposlenosti. A to pitanje je glasilo: Ima li se kriza rješavati u nacionalnom ili internacionalnom smjeru, antarktički ili komercionalistički?

U samom Rooseveltovom kabinetu (ministarstvu) i u krugu njegovih savjetnika, medju gospodarskim teoretičarima, a po gdješto i medju praktičarima, bilo je odlučnih pristaša jednoga i drugoga smjera. Tako je n. pr. Rooseveltov ministar vanjskih poslova Hull,[2] odlučni internacionalist i pristaša što slobodnije trgovine. On bi želio trgovačke ugovore sa ostalim svijetom. U tu svrhu on bi hotio razbiti carinske barikade, te što više olakšati uvoz i izvoz, uvjeren da i Amerika i ostali svijet mogu napredovati samo izmjenom dobara i služnosti, pa da se jedino na taj način može uspješno riješiti i agrarna kriza; a nipošto izolacijom i antarkijom.

Najizrazitiji zastupatelj ekonomsko-nacionalnoga (autarktičnoga) stanovišta je profesor Raymond Moley. I njega poznamo već sa londonske svjetske konferencije. Tada je on bio podtajnik u Rooseveltovom ministarstvu. Na londonskoj konferenciji je došao u tako oštar sukob sa Hullom, da je ovaj tražio od Roosevelta, da ili Moley-a otpusti ili prime njegovu (Hull-ovu) ostavku. Roosevelt se je odlučio za ono prvo. Profesor Moley se je ponovno početkom ove godine sukobio

[1] Sadržaj ovoga amandementa je već spomenut u prvom članku.
[2] Poznat nam sa svjetske ekonomske konferencije u Londonu prošle godine.

sa Hull-om na panamerikanskoj konferenciji u Montevide-u, gdje je napao Hull-a i Roosevelta tvrdeći, da njihova politika stoji u protuslovlju sa prvobitnim Rooseveltovim nacionalno-ekonomskim »New Deal-om«. On je tumačio, da USA dostaje sama sebi; da ona može proizvoditi skoro sve što treba; da već u normalnim vremenima domaće tržište troši devet desetina (9/10) domaće proizvodnje, pa zato da radi one 1/10 nije nužno širom otvoriti vrata utakmici vanjskoga svijeta, kojega USA da ne treba. Ta vanjska utakmica da bi utukla domaću proizvodnju, jer da povišenje proizvodnih troškova uslijed povišenja radničke naplate i skraćenja radnoga vremena čini domaću proizvodnju nesposobnom za utakmicu sa onim zemljama, gdje su radničke naplate niže a radno vrijeme dulje. Ove okolnosti, da zahtijevaju još više carinske ograde. Politika pako potpune autarkije da zahtijeva smanjenje prema potrebama domaćega tržišta.

Nekako po sredini ili — možda točnije rečeno — neutralno stoji ministar poljodjelstva (Secretery for Agriculture) Mr Wallace. On već kroz mjesece upućuje javnost i oprečne tabore, da se valja odlučiti na jednu ili na drugu stranu, jer da se u isti čas ne može ići u dva oprečna smjera. Ako USA želi izvažati, onda mora dozvoliti i uvažanje i utakmicu strane proizvodnje na domaćem tržištu. A da se domaća proizvodnja uzmože na domaćem tržištu konkurirati sa stranom utakmicom, da valja prilagoditi radničke nadnice i radno vrijeme toj utakmici (t. j. sniziti nadnice i produžiti radno vrijeme), te sniziti carinske ograde. Politika pako potpune autarkije da zahtijeva smanjenje obdjelavanja zemljišta za 40 milijuna akra (jutara, 40.5 ara), te nekoliko milijuna pučanstva odbiti od poljodjelstva i prenijeti u neku drugu uposlenost; a i ostala proizvodnja da bi se imala podvrći do sada nevidjenomu reglementiranju. Ako se pako zemlja odluči za internacionalnu trgovinu, tada da mora računati na uvoz od neko 1000 milijuna dolara strane robe. Wallace sam izjavljuje se proti jednoj i drugoj skrajnosti; on je za srednji put, pa bi dozvolio za kojih 500 milijuna uvoza i za kojih 25 milijuna jutara ograničenje obdjelavanja zemljišta.

Koje će od ova tri stanovišta biti konačno prihvaćeno, odlučit će Roosevelt. U vrijeme, kad je bio izabran za pretsjednika, Roosevelt je naginjao Hull-ovom stanovištu. Poslije toga prisilila ga je briga oko domaće rekonstrukcije gospodarstva, da se skoro sasvim prikloni autarkiji. Ali najzad izgleda, kao da će se Roosevelt prikloniti srednjoj, Wallace-ovoj liniji, jer je dne 27. V. p. g., na konferenciji, kojoj su prisustvovali i Hull i Wallace i drugi članovi, koji imaju posla sa upravom trgovinske politike, odlučio, da se stvore banke za izvoznu vjeresiju, koje će finansirati trgovinu sa Kubom, Rusijom i drugim zemljama. Ove banke će stajati pod upravom Mr Peek-a, koji je izjavio, da je njegov glavni cilj, usposobiti američkoga farmera, da nadje vanjska tržišta za suvišak svoje proizvodnje.

To je povijest Farm Relief Act-a do danas. Nu valja spomenuti, da je medjutim bilo u prošlom ljetu i jeseni velikoga nezadovolj-

stva, komešanja, revolta, a malo je manjkalo i do revolucije farmera. Wallace i general Johnson su morali osobno trčati medju pobunjene farmere, da ih umire i da im rastumače, da se u par mjeseci ne mogu čudesa stvoriti. I sam toliko obljubljeni Roosevelt morao je govorima preko radia miriti farmere. To mu je pošlo za rukom, jer osim riječi bilo je tu dovoljno i brzo takodjer materijalne pomoći. Roosevelt je otvorio banke, koje su uz najpovoljnije uvjete davale farmerima zajmove; on je nakupovao velike zalihe žitka za neuposleno radništvo. Te mjere s u donekle i prolazno podigle cijenu agrarnim proizvodima, ali ne trajno. To je bilo opet dokazom, da se ni autarkijom ne mogu trajno držati cijene na visini.

Na 2. III. 1934. upravi Roosevelt poruku Kongresu, u kojoj traži, da parlamenat ovlasti vladu, da može sklapati trgovinske ugovore sa stranim narodima, da može promijeniti postojeće carine i ograničenja uvozu, tako da od toga bude imalo koristi američko agrarstvo i industrija. Neslužbeno dalo se razumjeti Kongresu, da pretsjednik želi da može sniziti ili povisiti carine za 50%, te da mu se ta ovlast dade na tri godine. Taj svoj zahtjev obrazlaže Roosevelt upozorujući, da je kraj sadanjih tarifa i ograničenja američki izvoz pao u godini 1933. na 52% u robi a za 32% u vrijednosti naprama godini 1929. A to da znači »neuposlenost ruku, mirovanje strojeva, stajanje brodova u dokovima, zdvajanja seljačkih kućanstva i gladovanje industrijalnih obitelji«.

A što ovo na koncu znači? To znači dvoje. Prvo, da je misao autarkcije zabačena; drugo, da će se sklopiti takovi ugovori sa stranim državama, koji će ići mnogo na korist agrarstvu, a po svoj prilici manje na korist a lako i na štetu američke industrije.

I tako eto vidimo, da se je Roosevelt istom nakon godinu dana kolebanja izmedju ekonomskoga nacionalizma i komercionalizma, izmedju autarkicje i medjunarodne saradnje, odlučio za ovo potonje. I na ovom načelu nastoji riješiti agrarnu krizu. Ali kada se je zbog agrarstva postavio na ovo stanovište, morat će isto učiniti i na drugim područjima. Prva godina bila je godina pokušavanja sa posljetkom dobrim dijelom prema poznatoj francuskoj: »Qui trop ambrasse mal étraint«.

ZAKON ZA OPORAVLJENJE NARODNE INDUSTRIJE (15. VI. 1933.).

(National Industry Recoveny Act,skraćeno: NIRA).

Čim je Roosevelt 12. svibnja dobio zakon za unapredjenje agrarstva (Farm Recovery Act), već je u drugoj polovici svibnja podnio parlamentu zakonski prijedlog o saniranju industrije (National Industry Recovery Bill). Vidjeli smo, da je Roosevelt dobio sa onim prvim zakonom diktatorske ovlasti ne samo na području agrarstva nego i na području monetarstva. A sa ovim potonjim zakonskim prijedlogom zahtijeva isto tako diktatorske ovlasti na području industrije. Sam

Roosevelt je rekao poslije uzakonjenja ovoga zakonskoga prijedloga, da je to najvažniji i najdalekosežniji zakon, što ga ikada stvorio Kongres. Ovim zakonom daje se pretsjedniku vlast, da može n. pr. ograničiti prekomjernu proizvodnju dobara; da može povisiti radništvu nadnice i skratiti radno vrijeme; daje mu se ovlast, da može podijeliti i oduzeti dozvolu za tjeranje obrta; da može izdavati naredbe za reguliranje industrije, te industrijalce prisiliti na prihvat i provedbu tih naredaba, ako to ne bi htjeli dobrovoljno učiniti.

Ovdje smo naveli samo nekoje krupnije ovlasti, koje onda Rooseveltovi »codes-i« (naredbe) potanje razvrštavaju. Ali kada su svijetu postale poznate ovlasti, što ih je Roosevelt tražio i dobio od parlamenta sa ova dva zakona, bilo je jednodušno mnijenje cijele svjetske javnosti, da u današnje vrijeme ne ima na krugli zemaljskoj vladara i da ga nije bilo od stoljeća, koji bi imao toliku moć i tolike diktatorske ovlasti kaošto pretsjednik »najliberalnije republike na svijetu« — Roosevelt.

Da se u najdemokratskijoj i najkapitalističkijoj republici nije moglo doći do diktature bez oštre borbe, to je lako razumjeti i vjerovati. A da je ta borba morala biti žilava, može se razumjeti odatle, što je opozicija imala moralnu potporu cijeloga kapitalističkoga i liberalnoga svijeta i cijeloga njihovog novinstva. Ovamo spada i jedan od prvih engleskih i svjetskih listova »Times« , kojim se i mi najviše služimo, kako su to čitatelji već i sami mogli opaziti. Sa neprikritom zloradošću javlja ovaj list Rooseveltove teškoće i potcrtava eventualne pogrješke ili neuspjehe.

Borba za uzakonjenje NIRA je započela već koncem svibnja, a »Times-ov« dopisnik iz Washingtona javlja 4. lipnja svome listu: »Rastući duh neodvisnosti, koju je razvio Kongres minuloga tjedna, pokazuje, da je vlada stigla na kritičnu točku svoje karijere. I za nekoliko narednih dana pokazat će se, je li ili nije pretsjednik Roosevelt kadar popraviti svoj malaksajući autoritet u toliko, da svoj prijedlog očuva od teških okresavanja«.

Malo niže piše dopisnik: »Dogadjaji minulih dana nisu ostavili niti najmanju dvojbu, da je Rooseveltova pojava izgubila ponešto od svoje magičnosti i da Kongres nije više pripravan na onu neprijepornu odanost vladi, koja je karakterizovala njegovo držanje za prva dva mjeseca novoga režima ... Kritika pretsednikove politike, koja je bila smatrana za ranijih dana režima kao nešto srodna uvredi veličanstva, diže sada glavu s mnogih strana«. Ali na koncu članka ipak mora dopisnik priznati, da Rooseveltova popularnost i prestiž — usprkos svih kritika — stoji tako visoko u cijeloj zemlji, da bi njegov apel na narod mogao daleko potkopati moć kritike.

I doista naišao je slijedećih dana Roosevelt na jaku opoziciju u parlamentu, naročito u Senatu, koji je nevoljko gledao, kako se Roosevelt sa ovakovim specijalnim zakonima izvlači ispod kontrole Senatora i izgradjuje diktaturu. Ali ma koliko bila zanimljiva ova borba i izigravanje ustava ustavnim putem i sredstvima, prelazimo potankosti. Dovoljno će biti, ako spomenemo, da je već na 16. lipnja »Timesov«

dopisnik javio svojemu listu pod naslovom »Roosevelt pobjedjuje. Senat uzmiče. Predsjednik ima slobodne ruke« ponovni uspjeh Rooseveltov. Ovom pobjedom je Roosevelt dobio opet diktatorske ovlasti na području industrije. Dopisnik završuje svoj članak sa devet glavnijih ovlasti, koje pokazuju, što sve može učiniti pretsjednik:

1. On može ubirati poreze od trgovaca agrarnih proizvoda, pa novac dijeliti farmerima kao dar;
2. On može odrediti drastično umanjenje obradjivanja zemljišta;
3. On može odobriti, a do potrebe i pooštriti naredbe o poštenoj konkurenciji medju industrijalcima;
4. On može ustanoviti maximum radnih sati, i minimum nadnica za industrijalne radnike;
5. On može prisiliti sva poslovna poduzeća, da si pribave federalnu dozvolu,[3] bez koje im se može zatvoriti posao;
6. On može nametnuti općenitu zabranu, ustanoviti ograničene uvozne kvote, davati dozvole uvažačima, ili povisiti carine do svake visine, da zaštiti američku proizvodnju protiv vanjske utakmice;
7. On može zatvoriti sve banke, te im odrediti uvjete, pod kojima se mogu opet otvoriti;
8. On može smanjiti sadržinu zlata u dolaru za 50%;
9. On može izdati do 3 milijarde nepokritih državnih nota.

Dopisnik »Timesov« primjećuje: »Ovaj 73. Kongres snabdjeo je Roosevelta sa tako izvanrednim i diktatorskim ovlastima, na kakve ni jedan njegov pretšasnik nije ni u snu pomišljao. Na temelju tih ovlasti može pretsjednik zaveslati Uniju u socijalnu i ekonomsku revoluciju ... Kako daleko će se poslužiti pretsjednik sa ovim izvanrednim ovlastima ... koje praktički utječu na svaku fazu američkoga života ... to može jedino vrijeme pokazati.«

Kada je Roosevelt proturao svoj zakon, stvorio je ured, koji će ga provadjati (National Recovery Administration NRA). Tomu uredu postavi na čelo bivšega armijskoga generala Hugha Johnsona, inače po zanimanju industrijalca. Dakle čovjeka, koji je imao ne samo energičnu vojničku ruku, nego i industrijalnoga iskustva i poznavanja cijeloga tehničkoga i ekonomskoga mehanizma industrije. Sa mnogo energije i najbolje volje započme on svoju tešku zadaću. Jedan za drugim izdavaju se »codes-i« (mi bi to u ovom slučaju preveli kao — provedbene naredbe) za svaku pojedinu veću industriju. Mnogo truda i napora uloži general Johnson, da industrijalce nagovori na dobrovoljni prihvat tih naredaba. Ali išlo je teško, akoprem je u početku bio ovaj zakon pozdravljen sa entuzijazmom. Niti sami industrijalci nisu se baš jako bunili protiv njega zbog povišice nadnice i skraćenja radnoga vremena, jer su se nadali, da će po naredbi o poštenoj utakmici (Fair Competition Code), te visokim carinama naći svoj račun. Njih, odnosno njihov ponos, je više pekla naredba, da imaju priznati radničke organizacije; da moraju pregovarati sa pretstavnicima tih organizacija o kolektivnim ugovorima, te da ne smiju otpuštati radnike, koji su organizovani ili neprimati ih u posao jedino zato, jer su članovi radničkih organizacija.

[3] Od autonomnih vlasti već imaju dozvolu.

Neprilike, što su ih farmeri zadavali Rooseveltu osokolile su i industrijalce na veći otpor. General Johnson pozove široke slojeve u pomoć na taj način, da je uveo znak »Plavi orao«. Svaki industrijalac, koji je dobrovoljno prihvatio i potpisao, da prihvaća uvjete NIRA, dobio je ovakovoga orla na svoje tvornice i trgovine, pa je bio preporučen općinstvu. A tko nije prihvatio ni potpisao, taj je bio preporučen bojkotu. Pod ovakovim pritiskom sve je — hoćeš nećeš — potpisivalo te codes-e (naredbe), ali tkogod i kakogod je mogao, izigravao ih je. Odatle mnoge tužbe od strane radništva na poslodavce i ukori od strane generala Johnsona industrijalcima, dok napokon nije došlo sredinom ožujka ove godine do otvorenoga sukoba izmedju industrijalaca i Rooseveltove vlade. A dublji razlog leži u tome, što je Roosevelt pokazao, da napušta dosadanji autarkični smjer svoje politike i zatražio od parlamenta ovlast, da može sklapati nove trgovinske ugovore sa stranim državama i oboriti carine do 50%.

Za 5. III. o. g. sazvao je general Johnson pokrajinske ravnatelje svojega resora (NRA = Nat. Recovery Administration) na vijeće, da rasprave pritužbe, koje se dižu ili protiv ove uprave ili protiv povreda zakona o obnovi industrije (NIRA). Stigle su tužbe, da se sniženje radnih sati nečovječno produžuje; da se povišica nadnice smanjuje pod raznim izlikama; da se organizovano radništvo zastrašivanjem, uhodarstvom i drugim oružjima poslodavaca ugnjetava; a mala poduzeća da su ugušivana tajno dogovorenom akcijom velikih konkurenata. A sve molbe za pomoć upravljene na Upravu, da su ostale bez odgovora.

Pred ovim zborom ravnatelja držao je sam Roosevelt govor, koji je bio putem radi-a saopćen cijeloj javnosti. U tom govoru Roosevelt se obraća na one industrijalce i poduzetnike, koji žele veće dobitke, nego ih prema propisima (codes) idu; nadalje na one organizovane radnike, koji bi željeli kraće radno vrijeme i veće nadnice, koje im prema propisima (codes) pripadaju; i napokon govori i trošačima. Prvima veli, da se nitko ne protivi pravičnom i razumnome dobitku; ali da velika većina pučanstva oskudijeva, moral zahtijeva, da se na prvo mjesto postavi čovječnost, a zatim dobitak, a ne obratno. Organizovanim radnicima, koji nastoje, da suzbiju izigravanje naredaba o povišici nadnice i skraćenju radnih sati, a koji su organizovani u tako zvane »Company unions« (radničke organizacije, koje stoje u ovisnosti poslodavaca), veli Roosevelt medju ostalim, da sam zakon naredjuje, da radnici slobodno biraju svoje pretstavnike. Free choise »slobodni izbor« da se ima doslovno uzeti, i da je jasno, da vlada imade ne samo pravo nego i dužnost, da pazi, da radnici biraju svoje pretstavnike, i da ti izbori budu doista slobodni.

Trošačima pak veli ovo: »Mi ne možemo trpiti poslovanja, koja su očevidno monopolistična; koja naginju nepoštenim trgovačkim praktikama; koja ne dozvoljavaju radništvu slobodan izbor njihovih pret-

stavnika, ili koja su na koji drugi način dušmanska (hostile) javnomu interesu. U jednu riječ: Ne možemo trpiti zloporabe ekonomske moći, niti zloporaba protiv radništva, niti zloporaba protiv poslodavaca, niti zloporaba protiv trošeće publike. (Times 6. III. 1934.)

SUKOB PODUZETNIKA SA RADNIŠTVOM I VLADOM.

Zakon o obnovi industrije (NIRA) je ujedno Magna charta libertatum američkog radništva. Art. 7. toga zakona daje radništvu pravo slobodnoga organizovanja; pravo uglavljivanja kolektivnih ugovora sa poslodavcima o uvjetima rada; pravo posve slobodnoga izbora pretstavnika radništva. Osim toga taj zakon ustanovljuje povišenje nadnice radnicima i skraćenje radnih sati; zabranu uposlivanja djece, maloljetnika i žena.

Ma da je ovaj zakon stupio na snagu već sredinom lipnja 1933., premda su ga poslodavci na oko prihvatili, oni ga nisu obdržavali, nego su ga na sve moguće načine izigravali. Oni bi bili voljni progutati i povišenje nadnice i skraćenje radnih sati, i sve drugo, samo nisu mogli podnijeti to, da se radništvo organizuje neodvisno od njih i da preko svojih pretstavnika »diktira« poslodavcima uvjte. Do sada bilo je radništvo većim dijelom organizovao u tako zvanim »Company unions«, a manje u nezavisnoj »American Federation of Labour«. One prve (company unions) organizacije ili »poslodavačke« organizacije su tako rekuć mjesne organizacije kod pojedinih poduzeća, koje sami poslodavci pogoduju, podupiru, ali i na koje potpuno uplivišu. Te organizacije su skroz nepolitičke i jedino ekonomske interese radništva zastupaju. Potonja organizacija »Američka federacija radništva« je neodvisna i za mentalitet američkih poslodavaca odveć europska, odveć politička, internacionalna. U »Company unionima« odnošaj izmedju poslodavca i radništva je više patriarhalan, a kod »Američke radničke federacije« je više klasno-borbeni. U onoj prvoj organizaciji može se dogoditi, da radništvu ide bolje nego li u federaciji, ako je poslodavac čovječan i uvidjavan (n. pr. kaošto je to slučaj kod Henry Forda »kralja automobila«). Ali uslijed veće ovisnosti i bez ikakvoga zaledja, može biti radništvo jače izrabljivano naročito djeca, malodobnici, žene. A to se gotovo redovito dogadja, gdje su poduzeća dionička društva.

Tužbe na poslodavce, da izigravaju ova prava radništva, koja im je podijelio Roosevelt, počimaju od prvoga dana i ne prestaju do danas. Vlada opominje, nagovara, grozi se, ali oštrih mjera ne poduzima, akoprem Roosevelt ima silno oružje u rukama po zakonu NIRA. Na 5. III. o. g. vidjeli smo, da je Roosevelt još jednom opomenuo poslodavce. Tri dana kasnije sazvao je general Johnson, šef uprave za obnovu narodnoga gospodarstva (National Recovery Administration ili NRA), pretstavnike industrije za konsumna dobra i pretstavnike fabričkih dobara, da izmedju njih sastavi dva odbora po dvanaest osoba, s kojima će ugovarati o daljnoj provedbi zakona o industriji (NIRA), te o stvaranju k a z n e n i h n o r m a (!) u smislu istoga zakona. I to na naročitu zapovjed Roosevelta. (Times 9. III. 1934.). A nije manjkalo

ni drugih prijetnja. Ali najviše pažnje zaslužuje ona sa štrajkovima radništva. »Ja znadem gdješto, što bi se moglo dogoditi ovoga proljeća u ovoj zemlji: najgora epidemija štrajkova, što ih je vidjela naša historija«. (Times 2. III. 1934.) Ovo je vrijedno zapamtiti, jer ne će proći ni sedmica dana i ove »proročanske« riječi generalove malo da ne će postati činom.

U sukobu izmedju veleindustrije i Roosevelta valja držati na oku činjenicu, da je radništvo u USA organizovano poglavito u dva velika tabora: »Company unions« ili pod uplivom poslodavaca stojeće radničke organizacije i »Američka radnička federacija«, koja je teoretski neovisna, ali u zbilji stoji pod uplivom vlade (Roosevelta i generala Johnsona). One prve su bile jako razvite kod velike industrije, a osobito kod autombilske. Kada je stvoren zakon o industriji (NIRA) u lipnju 1933., opetovano je »Federacija« pozivala »Company-je«. da joj se pridruže. Ali ona su to vazda odbijala, ma da je general Johnson označio to odbijanje povredom NIRA. Je su li te »company«-organizacije to činile iz osvjedočenja ili pod teškim pritiskom poslodavaca, to ne znamo; ali to je sigurno, da su se bojale, da će više izgubiti ako se posvade sa poslodavcima, nego su se nadali od ujedinjenja sa radničkom »Federacijom«. Bilo sada kako mu drago, ali na 15. III. dade pretsjednik velepoduzeća »General Motor Corporation-a« Knudsen izjavu pred »Narodnim radničkim uredom« (National Labour Board, to je od vlade postavljeni ured za izgladjenje sukoba izmedju poslodavaca i radnika, sastavljen iz pretstavnika jedne i druge strane) — da njegove radničke organizacije (company) ne priznavaju radničku »Federaciju« i da ne će apsolutno da imadu ikakvoga posla s njom. Ovo je bio ujedno odgovor za cijele automobilske industrije. Na to se počelo oblačiti u onom smjeru, kako se je bio zagrozio general Johnson. To jest, iza toga slijedi izjava Williama Green-a, pretsjednika radničke »Federacije«, da »motorska industrija stupa na prag jednoga od najvećih štrajkova, što ih je historija američkoga naroda vidjela«. To su gotovo iste riječi, koje je tjedan dana prije toga izrekao general Johnson. Ako još spomenemo, da je ovaj pretsjednik radničke »Federacije« Green u isti čas i činovnik Johnsonovog resora, kao i član onoga »Narodnoga radničkoga ureda«, onda nije teško pogoditi, zašto je general Johnson znao već pred tjedan dana, da bi mogla izbiti takova epidemija štrajkova, »kakove još nije vidjela povijest naroda«. Na 18. III. javlja »Timesov« dopisnik svomu listu, da je jedan milijun željezničkih radnika odbilo prijedlog željezničkoga odbora, da se 10% sniženja plaće, koje ističe 30. VI., produži od 1. VII. na daljih deset mjeseci. Radnici se zaprijetiše dne 17. III. štrajkom. I s t i d a n najavi i pretsjednik radničke »Federacije«, Green, da će sto hiljada motorskih radnika stupiti u štrajk, ako poslodavci ne povuku svoju odluku, da ne će priznati radničke »Federacije« niti s njom imati posla. Za 19. III. najavio je general Johnson svoj dolazak u New York na skupštinu motorskih poslodavaca i njihovih radnika, da spriječi štrajk.

U New Yorku je general Johnson raspravljao dva dana. Industrijalci su mu tom zgodom dali razumjeti, da oni upravo njega, Johnsona, smatraju za potstrekača ovih štrajkova. Oni su naime optužili vodju radničke »Federacije« Greena, da on zlorabi svojstvo kao činovnik Johnsonovog resora i »Narodnog radničkog ureda« zavadjajući njihovo radništvo na štrakove — tobože po želji vlade. Čini se, da industrijalci nisu bili ni sada popustljivi i da su bili pripravni izazvati vladu, da tjera mak na konac t. j. neka upriliči još nevidjeno golemi štrajk; neka uzdrma industriju i neka liši nekoliko stotina hiljada radnika kruha — na sam Uskrs!

Nu Roosevelt nije čovjek, koji hoće uz svaku cijenu glavom kroz zid. U zadnji čas on posreduje. Brzojavno zamoli vodje radništva, da odgode štrajk i da mu dadu vremena za pregovore sa poslodavcima. U isti čas zamoli poslodavce, da pošalju svoje pretstavnike k njemu u Washington na pregovore. Na 20. III. jedno i drugo se dogodilo i pokazala se čudna pojava: čim vlada treba štrajk — on je tu; čim ga ne treba — on prestaje! U ovaj čas stoji stvar tako, da je štrajk odgodjen, a pregovori pod rukovodstvom samoga Roosevelta započeli. S druge strane se pokazalo, da radništvo imade neograničeno povjerenje u Roosevelta, a ovaj opet da ima radništvo potpuno u ruci.

Velika uzubna je stišana brzo i glatko. Čim je Roosevelt »zamolio« radništvo, da se umiri i čeka, dok se stvori jedan n e p r i s t r a n i ured za proučenje »koji ću ja imenovati« — veli Roosevelt (»Times« 22. III. 1934.).

Ovime je oštrina krize uklonjena. Roosevelt je pokazao industrijalcima, da imade osim vlasti podijeljene mu od parlamenta, još i radništvo u svojoj ruci, pa će sada manevrirati i pregovarati sa industrijalcima, da ih skrši i pobijedi, »bez prolijevanja krvi«. I tako će eto mjesto goleme borbe imati i radnici i poslodavci mirni i veseli Uskrs.

Završujući ovaj članak, moramo svratiti pozornost na neke momente, koji pokazuju, da stojimo pred jednom zagonetkom — barem u ovaj čas. Vidimo naime, da je ovdje Roosevelt — kako veli Nijemac — päpstlicher als der Papst selbst — t. j. da traži više za radništvo nego ono samo. Roosevelt je izvojštio radništvu sniženje radnoga tjedna na 30 sati i minimum nadnice od 15 dolara. Radnici bi bili sretni i presretni, te su sami taj uspjeh polučili iza dugotrajnih i mučnih žrtava punih borba. Nu Rooseveltu to nije dosta. Sada se više borba ne vodi za radne satove i povšicu nadnice, nego za potpuno oslobodjenje radništva ispod upliva i ovisnosti poslodavaca. A zašto to? Zar je Rooseveltu draže, da milijuni radništva dodju u ruke komunističkih agitatora, nego da — ekonomski zadovoljni — ostanu pod uplivom konstruktivnih čimbenika? Na prvi pogled izgleda da je zbilja tako nekako. Ali čovjek počima Roosevelta shvaćati tek onda, kada pročita Wallaceovo tumačenje Rooseveltovog »New Deala«. Wallace je Rooseveltov ministar agrikulture, a svoju i Rooseveltovu politiku je protumačio u brošuri izašloj oko sredine ožujka o. g. Nu o tomu u nastavku.

Elektricitet kao objekat prava

Napisao dr. J e r e m i ć S t o j a n, odvjetnik u Novom Bečeju.

I. — Elektricitet kao slobodna prirodna snaga, nalazeća se u zraku, materijama, životinjama, biljkama i t. d., nastala bez uticaja čovjekove radnje, stojeća izvan čovjekove vlasti i neprivedena čovjekovoj upotrebi njegovim djelovanjem, nije predmet ničije imovine, pa nije objekat prava.

Medjutim, privodjenje slobodne prirodne električne snage u čovjekovu vlast djelovanjem njegove radnje, daje čovjeku i imovinsko pravo nad njom. Elektricitet, i onaj, koji je sam po sebi prirodna snaga, postaje objekat prava, kada uslijed čovjekovog djelovanja prestane biti slobodan i kada ga čovjek svojim djelovanjem veže za svoju upotrebu ili za upotrebu drugih lica.

Pored elektriciteta kao prirodne snage, nastale bez uticaja čovjekove radnje, imamo medjutim i elektricitet proizveden čovjekovom radnjom tehničkim putem, uz upotrebu tjelesnih tvari, koje imaju izvjesna prirodna svojstva. Iako i u proizvedenom elektricitetu imamo pojave prirodne snage, ovaj elektricitet nije sam po sebi prirodna snaga, nego je proizvod čovjekove radnje. Ta čovjekova radnja, upotrijebljena za proizvodjenje ovoga elektriciteta, nesumnjivo daje čovjeku potpuno imovinsko pravo nad elektricitetom, koji je njegov proizvod. Proizvedeni elektricitet je uslijed toga još izrazitiji objekat prava.

Raznovrsnost svojstava elektriciteta: mehanički rad, toplotno, svjetlosno, magnetsko, fizičko, zvučno i kemijsko dejstvo, te mogućnost iskorišćavanja tih svojstava za postizanje koristi na raznim poljima čovjekovih interesa, dovodi elektricitet sve više do upotrebe u čovjekove svrhe. Voljom i pristankom proizvodjača elektricitet prelazi i u vlast drugih lica i tako postaje predmet imovine i trgovine medju ljudima i drugim licima. Kao predmet čovjekove vlasti i upotrebe, kao predmet imovine i trgovine, elektricitet postaje sve raširenije ekonomsko dobro, i kao objekat prava naglo se razvija u predmet prometa i pravnih odnosa.

Medjutim, i pored brzine svoga prodiranja u čovjekov život u svojstvu predmeta prometa i pravnih odnosa, elektricitet danas još nije u postojećem pravnom sistemu zauzeo sasvim odredjeno mjesto kao objekat prava. Tome je razlog s jedne strane u neodredjenosti prirodne nauke o samom biću elektriciteta, a s druge strane u konservativnosti pravnih učenja i pozitivnih propisa.

Elektricitetu je priznata sposobnost, da bude objekat prava, već samim time, što se i nad njim može vršiti subjektivno pravo, ali je sporno pitanje, u koju vrstu pravnih objekata on spada, a navlastito da li spada pod pojam stvari, i to naročito pod pojam samostalne stvari, ili spada pod pojam radnje (činidbe), ili pak pod pojam prirodne snage, u pravnom smislu riječi.

Već na početku ovoga članka izdvojen je elektricitet kao slobodna prirodna snaga, koja stoji izvan upotrebe i prometa. — Predmet pravnih odnosa i objekat prava je samo onaj elektricitet, koji je ličnoj upotrebi ili prometu namijenjen, ali i ovaj možemo po njegovim fizičkim svojstvima i praktičnoj primjeni pravno posmatrati za sada u tri glavna slučaja. J e d a n slučaj pretstavlja elektricitet, koji je u prirodi nastao bez uticaja čovjekove radnje, ali ga čovjek svojih tehničkim sredstvima uhvati, stavi pod svoju

vlast i namijeni nekoj upotrebi. Drugi slučaj pretstavlja elektricitet, koji je proizveden čovjekovom radnjom, ali njegovom voljom oslobodjen i slobodnim prostorom upućen neodredjenomu broju potrošača, da ga oni uhvate, stave pod svoju vlast i upotrijebe na odredjeni način. Treći slučaj pretstavlja elektricitet, koji je ne samo proizveden čovjekovom radnjom, nego i zadržan u njegovoj vlasti, te prostorno vezan u kretanju i upućen na odredjenu upotrebu unaprijed odredjenih potrošača.

Prvi slučaj, elektriciteta, nastalog u prirodi slobodno i bez uticaja čovjekove radnje, a uhvaćenoga pomoću tehničkih sredstava čovjekovih, stavljenog pod vlast čovjeka i namijenjenoga nekoj upotrebi, danas je praktično u prometu još nepoznat; ali pod pretpostavkom njegove pojave kao predmeta imovinskih odnosa takov elektricitet bi postao objekat prava od časa njegovoga stavljanja pod čovjekovu vlast. To bi bio najčistiji slučaj elektriciteta prirodne snage kao objekta prava. U takvom će slučaju pravna zaštita nastupiti tek od časa, kada prirodna snaga bude uhvaćena i stavljena pod vlast čovjekovu. Pravnu će zaštitu uživati ono lice, u čijoj se vlasti nalazi uhvaćena prirodna snaga, bilo da ju je to lice samo neposredno uhvatilo, bilo da ju je preko nekoga drugoga sebi pribavilo.

Već drugi spomenuti slučaj udaljuje se od čistoga pojma prirodne snage, jer elektricitet u ovom slučaju nije u prirodi nastao, nego je uticajem čovjekove radnje proizveden. U drugom spomenutom slučaju, doduše, nastupa iza proizvodnje odmah i oslobadjanje elektriciteta, ali ne sa namjenom, da u prirodi kao slobodna snaga ostane, nego sa ciljem, da ga iz slobodnoga prostora čim veći, unaprijed neodredjeni, broj potrošača na odredjeni način ponovo uhvati i u odredjenu svrhu upotrijebi. U ovom slučaju imamo elektricitet, proizveden uticajem čovjekove radnje i od njega pušten u prirodu, a ne potekli iz same prirode. U ovom slučaju imamo, doduše, prenošenje elektriciteta slobodnim prostorom, ali elektriciteta udešenoga tako, da se na odredjeni način tehničkim sredstvima može iz slobode u svakom času ponovo uhvatiti. U ovom slučaju, dakle nemamo slobodnu prirodnu snagu, nego donekle oslobodjeni proizvod čovjekove radnje. Ovdje pravna zaštita nastaje u času proizvodnje, a može biti zadržana proizvodjaču još i u vremenu kretanja proizvedenoga elektriciteta u slobodnom prostoru, kamo je uticajem njegove radnje i po njegovoj namjeri upravljen, sve dotle, dok ga drugo neko lice ne uhvati i ne stavi pod svoju vlast; a od ovoga časa dalje pripada pravna zaštita i onome licu, koje je taj elektricitet iz slobodnoga prostora uhvatilo i stavilo pod svoju vlast, — razumije se samo u onom opsegu, u koliko je hvatanje i stavljanje pod vlast izvršeno sa pravom, te samo na onaj dio elektriciteta, koji je na taj način uhvaćen i pod odredjenu vlast stavljen.

Treći spomenuti slučaj elektriciteta je najčešći i najrašireniji u prometu: proizvodjenje uticajem čovjekove radnje, zadržavanje u čovjekovoj vlasti, upravljanje i prenošenje odredjenim putem i prostorom, te upotreba u korist odredjenih potrošača na odredjenom mjestu i na odredjeni način. U ovom slučaju nastupa postorno omedjavanje elektriciteta; on barem relativno gubi svoju prostornu slobodu. U ovom slučaju je elektricitet najbliži ne samo pravnomu nego i fizičkomu pojmu stvari. Ovdje pravna zaštita pripada proizvodjaču sve do časa, dok elektricitet na svome odredjenom putu ne predje prostorno u područje vlasti potrošačeve. Od ovoga časa pravnu

zaštitu uživa i potrošač, razumije se samo pod pretpostavkom, da je u područje svoje vlasti doveo elektricitet ovlašteno, te samo na onaj dio elektriciteta, koji je u njegovu vlast na taj način doveden.

Razlikujemo dakle uhvaćeni prirodni elektricitet od elektriciteta proizvednog uticajem čovjekove radnje. Uhvaćeni prirodni elektricitet je nesumnjivo prirodna snaga i u pravnom smislu riječi, ali elektricitet proizveden uticajem čovjekove radnje isto tako ne možemo svrstati po svemu pod pojam prirodne snage, kao ni po svemu pod pojam tjelesne stvari. U ovom slučaju imamo elektricitet, proizveden uticajem čovjekove radnje, prostorno relativno ograničen i vezan sa odredjenim tjelesnim predmetom, kao nosioca energije crpene iz prirodih svojstavna tjelesnih materija, pomoću kojih je proizveden i putem kojih se upotrebljuje.

Pravne pojmove nije moguće u svemu izjednačiti sa fizičkom prirodom svakoga objekta prava. Sjetimo se samo primjera radi plina, tople pare, zagrijanoga zraka, pa ćemo medjusobnim uporedjenjem ovih, kao i elektriciteta, doći naučno do različitih prirodnih svojstava, za koja se ne može obrazovati isto toliko različitih pravnih pojmova. Uostalom pravna nauka i ne stvara svoje pojmove, da bi svakom predmetu i svakoj pojavi prirode dala medju objektima prava ono mjesto, koje bi im pripadalo strogo prema njihovim fizičkim svojstvima, nego da bi objekti prava prema njihovim pravnim svojstvima, prema njihovoj imovinskoj namjeni i prema uobičajenom shvaćanju pravnih subjekata, bili ispravno podvrgnuti pravnim propisima. Pravna nauka se pri tom trudi, da se čim većma približi i prirodnoj nauci o fizičkim svojstvima pravnih objekata, ali se ne da od njih sputavati, ako bi to sputavanje išlo na štetu pravnih potreba. — Pravna nauka ne može se strogo pridržavati prirodne nauke, pogotovo ne ondje, gdje se i sama prirodna nauka koleba i ne opredjeljuje odlučno u pogledu fizičkih osobina pojedinih objekata prava.

Prirodna nauka, promatrajući nastajanje, kretanje, djelovanje i druge vidljive pojave elektriciteta, zapazila je, da se električna struja proizvodi uz potrošnju drugih materija, naročito cinka i tečnosti; da se električna struja kreće, teče pravcem, koji se daje opredijeliti; da se električna struja može zatvoriti u jedno kolo, koje čine elementi i sprovodnici; — uspjela je čak i da mjeri količinu i jačinu struje.

Elektricitet je već po starijim nazorima prirodne nauke uporedjivan sa izvanredno lakom pokretnom tekućinom (električni fluidum). Značajno je, da se u Engleskoj medju elektromašinskim praktičarima i danas elektricitet naziva »sokom« (»Ćus«) u običnom govoru.

Hans Ginter[1]) kaže: »Mi sada znamo, da je elektricitet — grubo rečeno — jedna vrsta lakog, finog gasa, koji se sastoji iz elektrona, iz beskrajno malih, prostorno odijeljenih djelića, koji nisu dalje djeljivi i čiji je odnos prema elektricitetu od prilike takov kao atoma prema materiji. Ove osnovne djeliće elektriciteta moramo medjutim zamisliti mnogo manje nego atome. Jedan primjer neka nam pokaže, kako sićušno malene. Danas se mnogo sluša o bakterijama, tim nižim živim bićima, koje često samo pomoću naših najoštrijih mikroskopa tek što možemo primijetiti. Svaka bakterija sastoji se iz

---

1) U predgovoru Džibznove »autobiografije jednog elektrona«, preradjene na njemački jezik (»Što je elektricitet?«, izdanje »Kosmosa«, Štutgart 1912.).

miliona atoma, a svaki atom je opet pravi džin, ako se jedan elektron sa njim uporedi. Uzima se da lijena masa jednog elektrona iznosi $^1/_{2000}$ dio od jednog atoma vodonika, najmanjeg od svih poznatih atoma. Kako je sićušno malen jedan takov atom vodonika, može se najbolje razabrati iz jednoga uporednoga računa. Ako se zamisli na jednoj strani vage jedan kubični centimetr vode, dakle toliko, koliko od prilike stane u polovicu naprstka, treba za ravnotežu na drugoj strani te vage staviti jedan kvadrilion ili 1.000.000.000.000.000.000 vodonikovih atoma.«

Čarls Džibzn — Hans Ginter[2]) govore o spoljašnjem obliku i kretanju elektrona. Svaki elektron liči potpuno na drugoga, svaki elektron vrši isti posao kao i svi ostali; svi imaju zajedničko samo jedno, a to je, da se uzajamno jako odbijaju; prema tome stalno bježe jedni od drugih, dok se sva druga tijela uzajamno privlače. Svaki atom sadržava uvijek izvjestan broj elektrona, pa i onda, kada spolja ne izgleda električan. Ako je neka materija ma na kakav način prepunjena slobodnim elektronima, onda se ovi izmedju sebe jako udaraju i gledaju, da pobjegnu na materije, čiji atomi oskudjevaju elektronima. Neke materije sadržavaju više elektrona nego druge, a na gornjoj površini svake materije sa mnogim elektronima uvijek je jedan broj ovih spreman, da se oslobodi atoma i predje na materije, koje oskudijevaju elektronima. Ljudi vide istu pojavu u prenaseljenim zemljama. Oskudica u elektronima izaziva ono stanje, koje ljudi označuju kao pozitivno električno punjenje, dok prisustvo slobodnih elektrona elektriše svako tijelo negativno. Elektroni su vrlo živi, nikada ne miruju, nego se uvijek okreću oko svoje osovine jednom stalnom brzinom, ne mičući se s mjesta, a tom prilikom nastaje oko svakoga elektrona neka vrsta vrtloga u eteru, strujanje etera. Elektroni mrze veliku gužvu i gledaju uopće, da se što više udalje jedan od drugoga, da bi imali dovoljno mjesta za svoja kretanja oko sebe. Ima medjutim materija, koje sprečavaju dalje kretanje elektrona, tako zvani »rdjavi sprovodnici« elektriciteta za razliku od »dobrih sprovodnika«. Kod dobrih sprovodnika su atomi i elektroni neprestano u jakom kretanju; slobodni elektroni stalno lete unaokolo, sudaraju se izmedju sebe i sa atomima, priključuju se njima i ponova se odvajaju novim sudarima, iznutra dospijevaju na površinu i odatle traže zgodan put, da predju na drugo tijelo, koje više oskudijeva elektronima i gdje je više za njih slobodnoga prostora. Rdjavi sprovodnici, medjutim, sprečavaju elektrona na druge materije, oni ih pritijesne i vežu za materiju, na kojoj se već nalaze, zarobe ih: medju elektronima nastaje jača gurnjava i vrtlozi privlače laka sitna tijela. To privlačenje nastaje djelovanjem sila, koje materiju iskorišćuju samo kao prenosioca. Prihvaćajući Kruksovu teoriju o »zračnoj materiji«, dopunjenu Lorencovom matematički obrazloženom teorijom, po kojoj je Kruksova zračna materija trebala da se sastoji iz nematerijalnih čestica, koje je Lorenc zamišljao kao električne elementarne količine, najmanje električne jedinice, Džibzn—Ginter prikazuju elektrone tako, da ovi nisu čestice materije, nego elektriciteta, i da su prema tome vrlo srodne eteru, ali im je i materija isto tako blisko srodna i zato bi najbolje bilo smatrati elektrone za spone izmedju etera i materije.

Shvatljivo je, da se kraj ovakve sićušnosti elektrona još uvijek govori

[2]) »Šta je elektricitet«, u prevodu Davida S. Pijade, izdavačka knjižarnica Napredak, Beograd.

o elektricitetu većinom samo kao o energiji, ali je potrebno istaći, da se govori o energiji, koja potiče iz zračne, gasovite materije kao njezinoga nosioca. Gasovite materije svrstava pravna nauka pod pojam stvari, pa možda nije daleko ni od prirodne nauke, kada i elektricitetu daje mjesto medju stvarima.

II. — Po austrijskom privatnom pravu (§ 285. o. g. z.) sve, što je različno od osobe a služi ljudima za upotrebu, zove se stvar u pravnom smislu. Jednako je i po privatnom pravu Srbije i drugih, koji su ga izradjivali po uzoru na austrijsko.

Već Savinji i Unger, a za njima i drugi učitelji austrijskoga prava, počeli su pod pojam stvari svrstavati samo prostorno omedjene predmete neslobodne naravi, koji se mogu podvrgnuti ljudskoj volji. Po Rušnovu[3]) tadašnja pravna nauka uzima kao stvari samo tjelesne predmete, za razliku od općega austrijskog gradjanskog zakonika, koji pod stvari razumijeva i službe i radnje, koje se čine rukama i glavom (§ 303. o. g. z.), a i sva prava (§§ 292., 298. i 299. o. g. z.).

Opći austr. gradj. zakonik (§ 292.) razlikuje stvari tjelesne, t. j. one, koje se daju osjetiti (»koje u čula padaju«), i netjelesne t. j. sve druge stvari u pravnom smislu riječi. Po Rušnovu[4]) u netjelesne stvari bi išla samo prava, jer § 292. o. g. z. samo njih spominje. Ali to nije točno tumačenje, jer § 292. o. g. z. spominje prava samo kao primjer, dok §§ 298. i 299. o. g. z. govore posebno o pravima i tražbinama (iskanjima), a § 303. o. g. z. posebno još i o službama i radnjama. Rušnov u to vrijeme još i ne spominje elektricitet kao objekat prava.

Dr. Zvonimir Piškulić i dr. Imre Djerdj[5]) nazivaju stvarju u pravnom smislu svaki tjelesni objekat, izuzevši čovjeka, koji je osoba, te ističu, da netjelesnih stvari nema. Napominju, da električnu i ostale prirodne sile, upotrebljive u tehnici, štiti zakon u mnogim odnosima kao i pokretne stvari (Zak. čl. III. : 1907., zak. čl. III. : 1916.).

Dr. Gliša Bogdanfi i dr. Nikola Nikolić[6]) razumijevaju pod stvarima u pravnom smislu tjelesne predmete i sile prirode, koje se mogu potčiniti ljudskoj moći, te se pozivaju na § 285. o. g. z.

Almaši Anton,[7]) uzimajući kao predmete subjektivnoga prava: stvari, prirodne snage, ljude, umne proizvode, prava i pravne odnose, razumijeva pod prirodnim snagama: u svrhe prometa korisnim učinjene vezane energije, medju kojima naročito spominje i električnu struju. On naglašuje, da su vezane prirodne snage pravno isto tako malo stvari kao i fizički, te da može biti riječi samo o tome, da u pogledu njihovih pravnih svojstava, kao i na njima vršenih prava, za obje ove vrste pravnih objekata vrijede slična osnovna načela.

Luft i Plimeke[8]) prikazuju pravne pojmove i zakonodavstvo, pa citiraju dr. Nicha i njemačku sudsku praksu. Dr. Nich[9]) naziva elektricitet obzirom

[3]) Tumač. Zagreb 1893., I., str. 417.
[4]) eod. l. str. 424.
[5]) Osnovi privatnoga prava u Vojvodini, Beograd 1924., str. 25.
[6]) Opće privatno pravo, koje važi u Vojvodini, Pančevo 1925., I., str. 31.
[7]) Ugarsko privatno pravo, Berlin—Leipzig, 1922., I., str. 99.
[8]) Pomoćna knjiga za uzimače elektriciteta, Berlin 1932.
[9]) Privatnopravni položaj elektriciteta i ugovora o snabdjevanju elektricitetom.

na njegove trgovinske oblike »idealnom robom«; a u odnosu medju učesnicima u trgovini priznaje ga kao robu u uobičajenom smislu. Njemački vrhovni sud je u jednoj konkretnoj stvari (R. G. E., 17, 121) izrekao, da se električna struja, iako ona prema današnjem stanju prirodne nauke nije tjelesna stvar, ipak može kao samostalna tjelesna stvar pretstaviti, pa se može zato s njom u pravnom smislu i postupati kao sa tjelesnom stvari, a naročito kao sa stvari sposobnom, da bude predmet dobavljačkog ugovora. Plin i električna struja su u jednakoj mjeri proizvodi ljudskoga rada. U oba slučaja proizvodnje medjutim nije ljudski rad, nego je njegov proizvod predmet ugovora, kome je svrha, da omogući davanje svjetlosti.« Tome proizvodu spomenuto sudsko rješenje priznaje samostalnost, koju taj proizvod sam ispoljava kao predmet sposoban za trajno pravo i kao pravno mogući predmet dobavljačkog ugovora. — U jednom drugom rješenju istoga suda se kaže, da je električna struja proizvod, koji prema vladajućem shvaćanju nije tijelo, ali je ipak sposoban za razmjenu gospodarskih dobara, pa ustanovljuje, da se sa ovim gospodarskim dobrom, koje je zbilja predmet mnogobrojnih ugovora o snabdjevanju. u prometu svuda postupa kao sa robom.

Luft i Plimeke[10]) ističu, da su sudovi u mnogim odlukama priznali električnoj struji značaj robe, pa kažu: »u svakom slučaju je nesporno, da je električnost danas i pravno priznat za neposredni predmet ugovora kao trgovinski artikl, pa da se s njim kao sa takvim postupa.«

Dr. inž. Herbert F. Miler[11]) govori o praktičnoj prodaji struje kao o funkciji trgovačko-tehničkih svojstava struje kao trgovinskog dobra, te ističe da struja kao proizvod sa gledišta potrošača nije ništa drugo nego roba, pa da je proizvodjačev zadatak, da tu robu sa trgovačkoga gledišta privodi čovjeku. Struju naziva nosiocem energije, te ju isporedjuje sa uljem i ugljenom, dajući joj čak i kvalitativne prednosti, jer njezina jedinica kilovatsat pretstavlja uvijek jednaku količinu električne snage. On daje struji najizrazitiji značaj robe; po njemu je struja kao roba bliska berzanskim proizvodima, ona se bori za svoju tržišnu vrijednost protiv žestokih konkurenata kao plin, ugalj, ulje, špiritus. Iako se struja mora označiti kao naročita vrsta robe, jer nema svoga prostora ni svoje mase, ipak ne može biti sumnje o njezinom tipičnom značaju robe u izloženom smislu. Obzirom pak na to, da politička ekonomija priznaje i rad čovjeka kao robu, spominje, da je značaj električnoga rada kao robe širi, pa svrstava električni rad kao tržišnu robu medju tipične robe, za čiju tražnju postoji drukčiji zakon nego za rad.

Moglo bi se navesti još mnogo sličnih primjera iz pravne nauke i prakse drugih naroda. Ali vratimo se privatnomu pravu, u ovaj mah onomu, koje važi kod nas, i osmotrimo njegovu primjenu obzirom na sve, do sada rečeno.

Po sadržini § 285. o. g. z. i ovome sličnih propisa privatnoga prava, elektricitet ćemo bez daljega svrstati medju stvari u pravnom smislu riječi. Pošto on donosi uobičajenu korist samo onda, kada se potroši, svrstat ćemo ga u stvari potrošne (§ 301. o. g. z.). Po njegovom svojstvu, da »pada u čula«, jer se može zapaziti, osjetiti, izmjeriti, prostorno relativno omedjiti, kao i

10) l. c.

11) Električno gospodarstvo i trgovina strujom u časopisu »Anali komercijalne ekonomije i nauke o radu«. Berlin 1929. III, 3.

odvoditi na drugo mjesto, svrstat ćemo ga po nuždi štoviše u tjelesne stvari (§ 292. o. g. z.), iako nema nikakvih drugih vidljivih tjelesnih svojstava.

Ne možemo elektricitet svrstati u prava ni u tražbine (iskanja), niti u službe, pa ni u radnje (činidbe), u ove potonje ne zato, jer je radnja (činidba) samo proizvodjenje i snabdjevanje, a elektricitet je proizvod. — Samo o proizvodjenju i snabdjevanju možemo govoriti kao o radnji u pravnom smislu, dok sam elektricitet kao gotov proizvod pretstavlja zaseban pojam, samostalan predmet imovine, prometa i prava. Kod ugovora o snabdjevanju strujom predmet ugovora nije sama radnja oko proizvodjenja i snabdjevanja, nego je predmet ugovora elektricitet kao roba, samostalan objekat prava.

Držeći se teorije Ungera, Savinjija i drugih, mogli bismo takodjer svrstati elektricitet pod pojam stvari, jer se i on može prostorno relativno omedjiti, neslobodne je naravi i podvrgnut je ljudskoj volji, u koliko dolazi u obzir kao objekat prava. Isto tako možemo postupati i po teoriji privatnoga prava za Vojvodinu, kako su ga izložili (dr. Bogdanfy i dr. Nikolić, ako ćemo elektricitet uzeti kao silu prirode, koja se može potčiniti ljudskoj moći. Pa i po dr. Piškuliću i dr. Djerdju ćemo ju morati u mnogim pravnim odnosima uzeti kao pokretnu stvar.

Elektricitet postaje predmetom prometa i pravnih odnosa tek od časa, kada bude trajno vezan uz neku tjelesnu stvar; bez trajnoga veza sa odredjenom tjelesnom stvari uopće ne postaje sposoban za objekat prava (§ 294. o. g. z.), i to biva na takav način, da se glavna stvar ne može bez elektriciteta upotrijebiti u svrhu, kojoj je namijenjena. Spajanje glavne stvari (žice, motora, svjetiljke i t. d.) sa elektricitetom vrši se sa prividnom namjerom, da savez glavne stvari sa elektricitetom bude, ako i ne neprekidan, ipak zato trajan, te da elektricitet služi glavnoj stvari za stalnu gospodarsku upotrebu. Elektricitet pri tom ne gubi svoju stvarnu samostalnost i ne postaje sastavni dio glavne stvari. U ovom pogledu dakle elektricitet se u upotrebi i prometu na izgled približava pravnomu pojmu pripatka, ali bi prema svemu, već rečenomu, bilo pogrešno izjednačiti ga sa pripatkom njegovih sprovodnika, jer je samostalna stvar u pravnom smislu riječi. Električna struja, koja se sastoji iz nebrojene množine elektrona, pritiče uvijek nova, troši se i ne zadržava se u sprovodnicima. Iako se spajanje glavne stvari (žice, motora, svjetiljke i drugih sprovodnika) sa elektricitetom vrši sa prividnom namjerom, da taj savez bude trajan, takov trajan savez se nikada ne ostvaruje, jer se neprestano vrši trošenje jedne i priticanje druge struje. Namjera na trajnu vezu samo je prividna, i to stoga, što ne sadržava namjeru na trajnu vezu sprovodnika uvijek sa istom masom struje, nego naprotiv na stalnu potrošnju jedne i stalno priticanje druge mase.

Sve dotle, dok elektricitetu u našem novom privatnom pravu ne bude utvrdjeno njegovo mjesto medju objektima prava i odredjen pravni pojam, o njemu kao objektu prava, — postupat ćemo prema izloženome ispravno, uzimajući električnu struju na polju privatnoga prava kao samostalnu stvar, izjednačenu sa tjelesnima, pokretnu i potrošnu, sposobnu da kao tržišna roba i nosilac energije bude samostalan predmet prometa i ugovora o snabdjevanju drugih lica njome.

III. — U krivičnom pravu isto tako je bio sporan položaj elektriciteta kao objekta krivične radnje, ali krivično pravo je bilo slobodnije i odlučnije u rješavanju toga spora.

Krivični zakonik prijašnje kraljevine Srbije sa izmjenama i dopunama od 13. svibnja 1902. odredjuje u § 221.b: »Kao kradja smatra se i to, kada tko tudju električnu struju odvodi iz tudjega pritežanja u namjeri, da je protivzakono prisvoji; i krivac će se, ako je vrijednost ukradene struje onolika, kolika se za kradju iz §-a 221. predvidja, kazniti zatvorom do 2 godine. — Pokušaj će se kazniti«. — Pošto po §-u 220. k. z. s. »kradljivac je onaj, koji tudju pokretnu stvar iz tudjega pritežanja uzme u namjeri, da je protivzakono sebi prisvoji«, krivično zakonodavstvo prijašnje kraljevine Srbije je prvo u krajevima naše današnje države za svoje područje riješilo ovo sporno pitanje.

Dr. Toma Živanović[12]) izražava ovo mišljenje: Objekat (napadni) kradje je tudja pokretna stvar. Stvar je svaka materija, koja ispunjuje jedan dio prostora t. j. svaki tjelesni predmet. Bez značaja je dakle njeno agregaciono stanje. Prema tome stvari su i voda, gas, topao vazduh i uopće sva glasovita i tečna tijela. Nisu stvari: snage (energije), kao što su elektricitet, pokretačka snaga vode i konjska snaga za vuču, jer one nisu tjelesni predmeti. — Dr. Živanović upućuje o ovom vrlo spornom pitanju na Kolrauša i Bindinga. — Istovremeno napominje, da je njemački zakonodavac 1900. godine prećutno usvojio gledište, da električna snaga nije stvar, jer je povrede prava na istu inkriminirao kao samostalna krivična djela sa bićem saobraženim biću kradje odnosno utaje i povrede stvari. Isto tako napominje, da u engleskom pravu struja može biti objekat kradje.

Dr. T. Živanović, pošavši od činjenice, da je zakonom o izmjenama i dopunama krivičnoga zakonika prijašnje kraljevine Srbije od 13. svibnja 1902., kojim je dodan § 221b, oglašen i elektricitet za stvar, pošto se tu predvidja kao naročita vrsta kradje odvodjenje tudje električne struje, veli dalje[13]): »Uzimanje električne svjetlosti, gasa i t. d. postoji samo onda, kada ono nije izvršeno na redovan način t. j. na mjestu, za to odredjenom, poslije prolaza kroz strujomjer, gasomjer i t. d. Ako bi prisvajanje električne svjetlosti poslije prolaza iste kroz strujomjer bilo prikriveno, n. pr. pomeranjem kazaljke u nazad, postojala bi prevara.«

Po dr. Edvi Ileš Karolju[14]) predmet kradje može biti jedino stvar, i to samo tjelesna stvar. Tjelesna stvar, na koju se može kradja odnositi, može biti čvrsta, tečna i vazdušasta, jer ni jedan od ovih oblika ne isključuje tjelesno svojstvo stvari. Opće primljeno načelo je, da pri odredjivanju pokretne stvari nisu mjerodavna pravila privatnoga prava, nego priroda stvari, po kojoj sa gledišta kradje valja pokretninom smatrati sve ono, što kradljivac može prenijeti sa jednog mjesta na drugo.

Ugarski zakonski članak III. : 1907. o promicanju domaće industrije, § 2. otsjek 3, odredjuje: »Stvorena električna struja i svaka za tehničku svrhu upotrebljiva energija stavlja se pod istu kaznenopravnu zaštitu, koja u pogledu mobilija postoji. Prema tome je svako protivpravno, na bilo koji način uslijedjeno prisvojenje, ili uništenje spomenutih energija u Madžarskoj ka-

12) Osnovi krivičnoga prava, Beograd 1923., I., str. 154.
13) l. c. str. 161.
14) Komentar kaznenoga zakonika, Budimpešta 1894., II., str. 16 i 17.

žnjivo po naredjenjima kaznenoga zakona, odredjenima za kvarenje tudjega pokretnoga imetka, odnosno za kradju, a u Hrvatskoj i Slavoniji po tamošnjem krivičnom zakonu.«[15]) I po ugarskom kaznenom zakonu (§ 333.) kradja je oduzimanje tudje pokretne stvari iz posjeda ili iz državine drugoga bez pristanka, ovoga a u svrhu bespravnog prisvojenja.

Dr. J. Šilović[16]) označuje kao predmet kradje pokretnu stvar. Pojam stvari ovdje, kao i kod oštećenja stvari, ograničava na tjelesnu stvar. Spominje zakon od 28. srpnja 1910. o zaštiti prava na električnu energiju (Zbor. br. 72), kojim se pravo na električnu energiju štiti po kaznenom zakonu kao pravo na pokretnu stvar. Dodaje: »Objekt kradje je tjelesni predmet imovine bez obzira na njegovu vlastitost i na njegovu imovinsku vrijednost.«

Projekat kaznenog zakonika za kraljevine S. H. S. iz 1922. g. u § 307. je predvidjao odredbu: »Pod pokretnom stvari u smislu ovoga zakonika razumijeva se i električna, parna i svaka druga sila (energija).«

Krivični zakonik kraljevine Jugoslavije od 27. siječnja 1929. sadržava ovu odredbu u § 14. t. 6.: »pokretna« stvar je i električna, parna i svaka druga slična energija.

Dr. Metod Dolenc[17]) govori o ovoj odredbi: »do sada se po a. k. z. nije moglo kazniti kao kradja neovlašteno upotrebljavanje tudje električne energije u Sloveniji, Prekomurju i Dalmaciji, ali u Hrvatskoj i Slavoniji da, i to po naročitom zakonu od 28. srpnja 1910., ili u Srbiji po § 221b s. k. z. Ovom ustanovom unificirano je pravo u smislu modernoga shvaćanja elementarnih energija. Nema razlike u tom, da li je nergija vezana ili ne. U akumulatoru sabrana električna energija je kao takva pokretna stvar, makar je sam akumulator nepokretan.«

Krivično pravo je dakle za sebe riješilo ovo sporno pitanje kod nas prije nego privatno pravo, izjednačivši elektricitet sa pokretnom tvari, pa će time neumnjivo uticati i na razvoj privatnopravnoga pojma o elektricitetu kao objektu prava u našem novom zakonodavstvu.

IV. — U posljednje vrjeme nastali su sporovi oko toga, da li električna struja, upotrijebljena za osvjetljenje, spada pod pojam životnih namirnica u smislu zakona o suzbijanju skupoće, te u smislu uredbe o zaštiti zemljoradnika.

Prvoga spora dotakao se dr. Mazura Lav[18]), tek uzgred. Ali on je pustio po strani pitanje, da li je zakonodavac u zakonu o suzbijanju skupoće životnih namirnica i nesavjesne spekulacije od 30. prosinca 1921. pod »osvjetlenjem« mislio i na električnu energiju, pa je glavno pitanje svoje rasprave rješavao u pretpostavci, da je zakonodavac hotio i prodaju električne energije staviti pod udar toga zakona. Ipak zato, po mišljenju dr. Mazure Lava, iz samoga konteksta zakona i stilizacije pojedinih odredaba njegovih dalo bi se zaključiti protivno, jer se u pojedinim ustanovama govori o prodaji tih životnih namirnica u »prodavaonicama«, u dućanu, radnji, na pazaru, trgu, pijaci, o »izlaganju« na prodaju, o nagomilavanju namir-

15) Dr. Jocić Milorad, Kazneni zakon i dr., Novi Sad 1926., str. 235.
16) Kazneno pravo po dr. K. Jan i, Zagreb, 1913., str. 331.
17) Tumač kriv. zakona, Zagreb 1930., str. 36.
18) »Mjesečnik«, Zagreb, 1927., str. 507. u raspravi: »Da li je gradska električna centrala dužna svakomu tražiocu dati električnu struju?«

nica, o špekulaciji s njima i t. d., o čemu se svemu, po njegovom mišljenju, ne može govoriti kod prodaje električne energije.

U pogledu drugoga spora je velikobečkerečki okružni sud kao gradjanski rekursni sud u jednoj konkretnoj izvršnoj stvari (br. Pl. 482-1933.) zauzeo stanovište, da se dug iz kupovine električne struje ne može smatrati kao dug iz kupovine potrošnih životnih namirnica predvidjenih u čl. 8. uredbe o zaštiti zemljoradnika, jer se pod potrošnim životnim namirnicama imaju smatrati samo one, koje su namijenjene isključivo ishrani; ovo da potvrdjuje još ta okolnost, što su u čl. 8. uredbe pored potrošnih životnih namirnica zasebno spomenuti odijelo i obuća.

Pri rješavanju ovih sporova, treba odvojiti pitanje, da li električna struja spada medju potrošne životne namirnice, od pitanja, da li ona pada pod udar zakona o subzbijanju skupoće i posebno da li pada pod udar uredbe o zaštiti zemljoradnika.

Na prvo pitanje: da li električna struja spada medju potrošne životne namirnice, ne može se odgovoriti općenito, nego se mora razlikovati po svrsi, u koju električna struja biva trošena.

Pod životnim namirnicama po zakonu o suzbijanju skupoće, razumijevaju se: hrana (jelo i piće), stočna hrana, odjeća, obuća, ogrjev, osvjetlenje, zemljoradničke sprave, poljoprivredni alati, lijekovi i drugi predmeti prijeke potrebe, kao i materijal za izradu istih. Zakonodavac je tu učinio sa svoje strane sve, što je smatrao potrebnim, da se izbjegnu izlišni sporovi o svojstvu pojedinih vrsta predmeta trgovine kao životnih namirnica u smislu toga zakona, pa je pri odredjivanju životnih namirnica otišao i dalje od shvaćanja uobičajenoga u redovnom prometu i svakidašnjem životu.

Prethodnica zakona o suzbijanju skupoće, uredba o suzbijanju skupoće životnih namirnica i nesavjesne spekulacije od 27. svibnja 1921., bila je mnogo bliža uobičajenomu shvaćanju, kada je pod životnim namirnicama razumijevala: hranu (računajući i životinje namijenjene za klanje), odjeću, obuću, ogrjev osvjetljenje i sapun, kao i materijal za izradu ovih predmeta.

Protivno od toga uredbom o zaštiti zemljoradnika su odijelo i obuća spomenuti odvojeno od životnih namirnica, a predmeti, koji se imaju smatrati životnim namirnicama u smislu ove uredbe, nisu pobliže označeni.

Po shvaćanju, uobičajenom u redovnom prometu i svakidašnjem životu, možemo pod životnim namirnicama smatrati: čvrstu hranu, hraniva pića, odjeću, obuću, ogrjev, osvjetlenje, sapun i slične predmete prijeke potrebe, kao i materijal za izradu istih, računajući ovamo i životinje namijenjene za klanje. U koliko je dakle električna struja upotrijebljena za ogrjev i osvjetlenje, ima se i ona, kao »materijal« u pravnom smislu riječi služeći za »izradu« ogrjeva i osvjetlenja, smatrati životnom namirnicom, jednako kao vosak, ulje, drvo, ugalj, i plin.

Po zakonu o suzbijanju skupoće dakle ima se i električna struja, kao »materijal za izradu« ogrjeva i osvjetlenja u pravnom smislu riječi smatrati životnim namirnicama. Zakon nije ograničio pojam životnih namirnica samo na one, koje se prodavaju u »prodavaonicama«, u dućanu, radnji, na pazaru, trgu, koje se »izlažu« prodaji, koje se mogu nagomilavati, sa kojima se može spekulirati i t. d., nego je za takve naročite vrste namirnica dao još nekoje naročite odredbe pored onih općih odredaba o svima životnim namirnicama, n. pr. u pogledu cijene i t. d.

Isto tako se i u smislu uredbe o zaštiti zemljoradnika po uobičajenom shvaćanju životnih namirnica ima smatrati električna struja životnom namirnicom — barem dotle, dok koji »Pravalnik« ili kakvo »Autentično tumačenje« izričito ne otstupe od uobičajenoga shvaćanja. To, što je uredba odvojila obuću i odjeću od životnih namirnica, može biti samo naglašavanje, da su od propisa njezinih članova 1., 3., 4. i 6. izuzeti dugovi do 500 D. iz kupovine i tih predmeta, nastali poslije 20. listopada 1931. To odvojeno naglašavanje odijela i obuće ne može za sobom povlačiti tumačenje, kao da se pod potrošnim životnim namirnicama razumijevaju samo one, koje su namijenjene isključivo ishrani, jer bi u uredbi inače bio upotrijebljen izraz: »potrošni predmeti namijenjeni ishrani«, a ne bi bio upotrijebljen izraz: »potrošne životne namirnice.« Ogrjev i osvjetljenje su zaista svakodnevno potrošne životne namirnice čovjekove, kao i odijelo i obuća, a pri tom se u današnjem kulturnom životu, u dobi elektrotehnike, ne može pravično smatrati za ogrjev samo drvo i ugalj, a za osvjetljenje samo vosak i ulje.

Nauka, zakonodavstvo i pravosudje, namijenjeni pravičnomu reguliranju pravnih odnosa, pazeći da se ne oriješe bitno prirodna svojstva objekata prava, pogotovo moraju paziti, da ne griješe bitno protiv uobičajenoga shvaćanja pravnih subjekata.

Seljačka svojina i seljačko nasljedno pravo kao socijalni i ekonomski problem

Napisao dr. Franolić Vladimir, odvjetnik u Slatini

U »Mjesečniku« od prošle godine[1]) izašle dvije rasprave od prof. dr. M. Ivšića i dr. dr. Hefera, kojima je bila svrha, da se u ovo za naše prilike upravo životno pitanje unese nešto svijetla.

Rasprava o ovome predmetu je ne samo korisna nego i potrebna — tim više, što nije daleko vrijeme, kada će ovo pitanje biti za čitavu državu jedinstveno uredjeno donošenjem općega gradjanskoga zakonika, kojim će biti konačno uredjeno pitanje seljačke svojine i seljačkoga nasljednoga prava za dugi niz godina, za desetljeća. Zato odlučih iznijeti ovdje mišljenje protivno onima, što su ga iznijeli spomenuti pisci.

Ovaj predmet duboko zasijeca u socijalna i ekonomska i politička pitanja našega naroda. Pošto je s njim u vezi čitava skupina pitanja, trebalo bi o njemu napisati opsežnu knjigu, da se dobro rasvijetle svekolike pretpostavke za konačni zaključak: da li ćemo se opredijeliti za kolektivnu ili individualnu seljačku svojinu, te u potonjem slučaju, da li će kod nas seljačko nasljedno pravo biti udešeno prema uzoru našega opć. gradj. zakonika ili prema kojemu drugomu uzoru. Medjutim držim, da se i u jednoj raspravi, mogu nekoja pitanja s uspjehom u pravome svijetlu predočiti.

Problem, o kojem je riječ, sastoji se u pitanju: Da li seljaštvo propada kod nas radi toga, što se imovinsko-pravni i nasljedno-pravni odnosi našega

[1] »Mjesečnik« br. 2,4, 5 i 9. — U mjesecu studenom i prosincu 1933. izlazila je u »Jutarnjem Listu«, u nastavcima, rasprava pok. prof. Jurića: Zadružna svojina i naš poljoprivredni napredak.

seljaka i zemlje, na kojoj on živi, uredjuju po ustanovama opć. gradj. zakonika ili su uzroci tomu propadanju druge naravi? Drugo pitanje slijedi iz prvoga: Da li se može pozitivnim zakonom o kolektivnoj seljačkoj imovini, po uzoru hrv. zakona o kućnim zadrugama, spasiti naše seljaštvo od propadanja?

Odgovor na ova pitanja će nam sam od sebe nametnuti odgovor na pitanje, koje postavlja prof. dr. Ivšić M.: da li ćemo u naš jedinstveni zakonik za svu seljačku imovinu, kao općenito pravilo, unijeti kolektivno obiteljsku svojinu prema načelima našega južnoslavenskoga prava, ili individualnu svojinu prema načelima rimskoga prava, dotično našega opć. gradj. zakonika.

I. RAZVITAK DRUŠTVA UOPĆE

1. Proces diferencijacije i koncentracije. — Protivnici liberalnih načela općega gradjanskoga zakonika postavljaju slijedeće tvrdnje: Ustanove općega gradjanskoga zakona o slobodnom raspolaganju sa seljačkom imovinom su štetne za naše seljaštvo. Zemlja je svojina sui generis (različita od industrijalne i pokretne gradjanske imovine), pa zato treba da za zemlju postoje i posebni propisi. Zemlju treba vezati i onemogućiti slobodnu raspoložbu s njome. Druga njihova tvrdnja tiče se nasljednoga prava. Opći gradjanski zakonik priznaje svoj djeci nekoga pokojnika jednaka prava. Seljačka imovina cijepa se na taj način na bezbroj malih čestica. Uslijed toga nastaju patuljasti seljački posjedi i seljački proletarijat. Takovi se posjedi radi neznatne površine i rasparčanosti ne mogu ekonomski iskorišćivati. Radi toga treba onemogućiti cijepanje seljačkih posjeda uvodjenjem kolektivne seljačke imovine po uzoru hrvatskoga zakona o kućnim zadrugama (prof. dr. Ivšić M.), odnosno nasljedno pravo treba urediti po uzoru njemačkoga Anerbenrechta (prof. Jurić).

Najprije treba ispitati, da li su i koliko njihove tvrdnje u suglasju sa činjenicama; drugim riječima, da li u stvarnosti nastaju oni i onakvi seljački odnosi, kako ih pristaše kolektivne seljačke imovine prikazuju. U tu svrhu je potrebno ustanoviti, kakovi socijalni i ekonomski odnosi nastaju u onim državama, koje pripadaju sferi zapadno-evropske civilizacije; nisu li ti socijalni i ekonomski odnosi u suprotnosti ne samo sa kolektivnom seljačkom i obiteljskom imovinom nego i u suprotnosti sa načinom naše poljoprivredne proizvodnje, te u suprotnosti sa staleškim poimanjem našega seljaka-poljoprivrednika.

Za vrijeme ancien régime-a, dok je još feudalizam vladao u Evropi, bilo je pučanstvo pojedine zemlje podijeljeno u nekoliko strogo odijeljenih klasa, koje su bile jedna povrh druge. Zemlja i ljudi na njoj, osim gradova, bili su izvan prometa. Napredak je bio vrlo spor, ako se uopće, osim slobodnih gradova, može govoriti o napretku u današnjem smislu. U Engleskoj je feudalizam ukinut prije tri stoljeća, u Francuskoj prije jednoga i pol stoljeća, u Njemačkoj prije jednoga stoljeća. Kod nas je u nekojim pokrajinama, Bosni i Hercegovini te u Južnoj Srbiji, nestao feudalizam tek 1918. godine.

Čim su ljudi, seljaci, postali slobodni i čim je zemlja, na kojoj su ti seljaci, došla polako u promet, nastalo je veliko i jako kolanje proizvodnih

snaga, kolanje narodnih snaga, koje su kao predmet privatno-pravnoga prometa postale kapitali u današnjem smislu riječi. Ovoj činjenici ima se pripisati okolnost, da je Evropa za vrijeme od jednoga stoljeća slobode više napredovala nego li za vrijeme punih 15 vijekova feudalizma. Ovu činjenicu ne mogu poreći ni najveći pristaše kolektivne seljačke imovine, a niti oni, koji žele, da se feudalizam ponovno uvede u život.

Svi pisci, koji zagovaraju kolektivnu seljačku imovinu, imaju u vidu više statičke nego li dinamički momenat u razvitku pojedinoga naroda i društva uopće. Oni polaze sa stanovišta, da je naš narod seljački i da će takovim za uvijek ostati, pa da prema tome i zakonodavstvo, koje se odnosi na seljačku imovinu, mora biti posebno. Ovo njihovo stanovište je pogrješno, bar u koliko se tiče budućnosti. Ne smijemo zaboraviti, da je u svim državama, u kojima je postojao feudalizam, bila upravo na vlas jednaka socijalna struktura, kao što je danas kod nas. U Francuskoj je prije 140 godina, kada je feudalizam ukinut, bio daleko veći postotak seljaštva, nego li je sada u našoj državi. Isto je tako u Njemačkoj prije stotinu godina postotak poljoprivrednoga pučanstva bio znatno veći, nego li je kod nas danas. I Francuska i Njemačka, pa i američka Unija i ostale zemlje staroga i novoga svijeta, bile su potpuno i isključivo seljačke zemlje sa 90% i više od sto seljačkoga pučanstva.

Izvan svake je dvojbe, da će i naša država, koja je takodjer u sferi zapadno-evropske civilizacije, slijediti razvitak ovih naprednih država. Ona će poći njihovim stopama mimo i protiv naše volje. Savremene države i pozitivnim mjerama pogoduju i upravo tjeraju taj i takov napredak i razvitak, a to napose protekcionizmom, nastojeći čim prije stvoriti svoje industrije i tako postati neovisne od inozemstva. Da li je to ispravno i uputno, to je drugo pitanje, o kojem ne treba ovdje govoriti.

Za vrijeme od stotinu godina slobode zemlje i ljudi na njoj u najširem smislu, slobode rada i privredjivanja, socijalna se je struktura naprednih država evropskoga zapada potpuno izmijenila. Danas je u Njemačkoj tek 30% aktivnoga pučanstva angažovano u poljoprivredi. U Francuskoj je taj postotak nešto veći, te se kreće oko 40%. U američkoj Uniji, koja je do pred rat slovila kao agrarna zemlja, ima danas tek 33% aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva, dok je 67% aktivnoga pučanstva angažovano u drugim privrednim granama. U Engleskoj ima danas tek 5% aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva. Tamo već puna tri stoljeća vlada slobodno kolanje kapitala, zemlje i ljudi u njoj, pa nije ni čudo, da je u socijalnom razvitku dosegla maksimum. Ni u samoj Danskoj, koja se par excellence smatra uzornom agrarnom zemljom, nije postotak aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva veći. Prema popisu od godine 1921. bilo je 33% aktivnoga pučanstva angažovano u poljoprivredi i ribartvu. Ako uvažimo, da je u Danskoj, koja je jedan veliki skup otoka, ribarstvo neobično jako razvijeno, onda možemo mirne duše reći, da će danas u Danskoj biti možda 25% aktivnoga pučanstva angažovano u poljoprivredi. Prema tome jedva jedna četvrtina aktivnoga pučanstva ove zemlje živi od poljoprivrede, makar 90% njezinog izvoza sačinjavaju agrarni proizvodi: slanina, sir i maslac. Tu činjenicu previdjaju mnogi naši agronomi i nacijonalni ekonomi, koji hoće da preko noći pridignu našu poljoprivrednu proizvodju na nivo danske poljoprivrede. Glavni grad Danske, sa svojim predgradjima, i ma jednu četvrtinu pučanstva čitave

zemlje. Naš glavni grad morao bi prema tomu razmjeru imati 3 i pol milijuna stanovnika. Kada naš glavni grad bude doista imao toliko pučanstvo, onda će i naša poljoprivredna proizvodnja biti na istom nivo-u, na kojem je danas danska. Tada će i postotak našega poljoprivrednoga pučanstva biti neznatan u usporedbi sa ostalim zanimanjima, jer će se poljoprivredna proizvodnja industrijalizirati, kao što je industrijalizirana u Danskoj.

Ako uočimo ovaj dinamički momenat u razvitku pojedinoga naroda, može nam biti jasno, da seljaštvo doista opada, odnosno da se broj seljaštva, kao poljoprivrednoga pučanstva, sve više i više umanjuje u razmjeru prema ostalim privrednim zanimanjima. Ovo opadanje poljoprivrednoga pučanstva izgleda mnogima kao propadanje seljaštva uopće, ali tome nije tako. U svim gore spomenutim zemljama čuli su se tokom 19. stoljeća jednaki prigovori i žalbe, koje se danas kod nas čuju. U svim tim zemljama »propadalo« je seljaštvo i danas još propada. To propadanje razvijalo se je tako, da je u svim tim zemljama postepeno ali trajno opadao postotak poljoprivrednoga pučanstva. Dansko seljaštvo je bez sumnje napredno, to ne može nitko poreći. Ono danas ne propada, ono neobično jako napreduje, ali uza sve to postotak se seljaštva polako ali sigurno umanjuje. Mi hoćemo napredak svojega seljaštva po uzoru danskom. Dok mi to hoćemo, i nehotice želimo našemu seljaštvu propadanje, jer — dok god postotak seljaštva kod nas bude iznašao oko 75—80% — naše seljaštvo ne će i ne može biti ni na približnom nivo-u danskog seljaštva. U tome leži tragika našega položaja, kao što i položaja našega seljaka uopće.

U svim zemljama evropskoga zapada bilo je pokušaja, da se seljaštvo spasi od propasti, koja mu je prijetila. U Njemačkoj, Francuskoj, Danskoj i mnogim drugim zemljama, koje su do osamdesetih godina prošloga stoljeća proizvodile u velikim količinama žitarice, nastala je bila prava panika, kada je američka pšenica počela konkurirati evropskoj. Tada nije preostalo drugo, nego preći drugim granama proizvodnje, jer je teško bilo konkurirati američkoj pšenici, čija proizvodnja je već tada bila prilično industrijalizirana. Tako je Danska prešla od proizvodnje žitarica na intenzivno stočarstvo, koje je potpuno industrijalizirano. Svi pokušaji, da se seljaštvo, koje je postepeno propadalo u tim zemljama, spasi, bili su uzaludni. Samo povratak feudalizmu i srednjemu vijeku mogao bi bio to seljaštvo spasiti od propasti. Razvitak socijalnih i ekonomskih odnosa išao je svojim tokom. Život je jači od svih spona i zakonskih norma.

Po socijološkom zakonu diferencijacije i koncentracije razvitak naše države i našega naroda kreće se i kretat će se u pravcu razvitka država, koje su u sferi zapadno-evropske civilizacije. Taj je razvitak u socijalnom pogledu na štetu danas još najbrojnijega staleža — seljaštva —, koji živi primitivnim životom svojih predaka. Na mjesto stare civilizacije osnovane na strogo odijeljenim klasama, jednoj povrh druge, razvija se fluidna civilizacija. »Stara stratificirana civilizacija mora ustupiti mjesto fluidnoj civilizaciji, u kojoj se molekule kližu jedna o drugu, dovodeći na površinu sad jedne sad druge.«[2])

Socijalna diferencijacija je dvojaka: unutarnja i vanjska. Vanjska se očituje u sve većoj i većoj diobi rada i zanimanja, a unutarnja u hijerarhiji položaja i zanimanja prema sposobnosti i spremi pojedinca. U suprotnom pravcu kreće se socijalna koncentracija (ili integracija), koja se očituje u sve tjesnijoj saradnji pojedinaca, koji se bave jednakim zanimanjem (njihovi su organi: zadruge, razne komore, karteli, sindikati, i t. d.).

2. Razvitak poljoprivredne proizvodnje. — U ekonomskom pogledu imala je socijalna diferencijacija za posljedicu sve veću industrijalizaciju i specijalizaciju. Uslijed sve veće diobe rada čovjek ne proizvodi danas samo za namirenje svojih potreba nego i za tržište. Preogromna većina pučanstva naprednih zapadno-evropskih država ne zadovoljava danas niti stoti dio svojih potreba neposrednim svojim radom. Savremeni civilizovani čovjek zadovoljava svoje potrebe izmjenom dobara i usluga. Industrijalizacija ne samo obrta nego i poljoprivrede na dnevnom je redu. Osamljena proizvodnja, u kojoj čovjek nastoji zadovoljiti sam svoje potrebe neposrednim svojim radom, ustupa mjesto industrijalnoj proizvodnji, u kojoj čovjek ne zadovoljava neposredno svoje potrebe nego pomoću izmjene dobara i usluga. Kao dalja faza socijalne diferencijacije razvila se je specijalizacija pojedinca i standardizacija proizvoda.

Značajka savremene industrijalne proizvodnje, u najširem smislu riječi, uključujući u ovaj pojam i poljoprivrednu proizvodnju, sastoji se u tome, da nosioci te proizvodnje rade za zaradu, za dobitak. Oni ulažu svoje kapitale u pojedine grane proizvonje radi dobitka, jer samo pomoću toga dobitka mogu da zadovolje svoje potrebe. Oni se prema tome u svojoj proizvodnji rukovode hedonističkim načelom: sa što manje napora, izdataka i žrtava, polučiti što moguće veći i bolji učinak i uspjeh. Danski i francuski seljak, engleski i američki farmer i australski zakupnik ne obradjuju zemlju radi same te zemlje, nego radi dobitka, koji će im zemlja i u njoj uloženi kapitali nositi.

Industrijalizacija poljoprivrede očituje se u jeftinijoj i bržoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda. Po podacima W. Freama razvitak je poljoprivredne proizvodnje u prošlom stoljeću bio za glavne proivode slijedeći: proizvodnja pšenice je u god. 1830. iziskivala 64 sata i 15 minuta ljudskoga rada uz trošak od 3.71 dolara po jednom acre-u[3]), dok je god. 1896. trebalo već samo 2 sata i 58 minuta ljudskoga rada uz trošak od 0.72 dolara. Za proizvodnju ječma po jednome acre-u trebalo je 1830. god. 63 sata ljudskoga rada i 3.39 dolara troškova, dok je god. 1896. trebalo samo 2 sata i 42 minute ljudskoga rada uz trošak od 0.60 dolara. Za jedan acre zobi trebalo je 1830. godine 66 sati i 15 minuta ljudskoga rada sa troškom od 3.73 dolara, dok je 1896. godine trebalo samo 7 sati i 6 minuta ljudskoga rada uz trošak od 1.07 dolara.[4]) Od god. 1896. pa do danas — dakle za vrijeme od 37 godina — poljoprivredna proizvodnja još se je znatno više industrijalizirala. Dovoljno je, da se sjetimo, da je traktor istom u ovome stoljeću učinio pravu revoluciju u poljoprivrednoj proizvodnji Unije.

Dalji razvitak u industrijalizaciji poljoprivredne proizvodnje vrlo dobro predvidja H. Ford, kada kaže: »Kroz nekoliko godina poljsko zanimanje, koje se služi samo ljudskom radnom snagom , bit će prava rijetkost. Zemljoradnik treba: ili da nabavi motornu snagu ili da digne ruke od zemljoradnje,

[2]) Y. Guyot: La science économique, 5. izd. str. 44\

[3]) 1 acre (engl. čit. ejkr) odgovara površini od 0.4 ha, t. j. 2 i pol ejkra imaju površinu od jednoga hektara.

[4]) W. Fream i R. Truslove: Agriculture in the United States.

jer to zahtijevaju troškovi proizvodnje. Mi se nalazimo samo u početku upotrebe motorne snage u zemljoradnji. Nužno je da zemljoradnja bude nešto više nego poljsko zanimanje. Ona treba da postane industrija za proizvodnju sredstava ishrane. Kada to postane, efektivan će rad, nuždan za osrednju agrarnu eksploataciju, iznositi godišnje 24 dana. Ostatak dana u godini bit će posvećen drugim poslovima. Zemljoradnja je odviše sezonsko zanimanje, a da bi čovjeku mogla dati posla za sve vrijeme godine.«[5]) Ford je imao pred očima, dok je ovo pisao, prilike u Americi, napose u Uniji; ali nema sumnje, da će se i u drugim krajevima svijeta prilike u istom pravcu razvijati.

Dalja faza industrijalizacije je specijalizacija u proizvodnji. Ratarstvo, stočarstvo, povrćarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, peradarstvo i t. d., jesu velike grane poljoprivredne proizvodnje, unutar kojih postoji danas već izvanredna specijalizacija. Danski seljak se bacio na intenzivno stočarstvo, preradbu mlijeka i mliječnih proizvoda, te mesa, — napose od kada je Amerika počela konkurirati sa žitaricama. U Uniji i Australiji je specijalizacija agrarne proizvodnje provedena do nevjerojatnosti. Voćarstvo kao posebna grana agrarne proizvodnje već znači specijalizaciju. Unutar samoga voćarstva moguća je dalja specijalizacija, ako se pojedini zemljoradnik bavi samo proizvodnjom jedne vrsti voća, recimo šljiva, jabuka, krušaka. U Uniji ide poljoprivredna specijalizacija tako daleko, da se n. pr. pojedini farmeri u Kaliforniji i Floridi, koje se dvije države skoro isključivo bave voćarstvom, angažuju proizvodnjom samo jedne jedine vrsti jabuka, ili pojedine vrsti krušaka, šljiva, groždja i t. d. Dalja specijalizacija nije moguća, ali se već iz toga vidi, kako je još daleki put do takve proizvodnje, ako imamo na umu sve grane poljoprivredne proizvodnje. Samo na taj način je moguće u proizvodnji postići standardizaciju proizvoda. To je proizvodnja za tržište i za dobitak kao svaka druga industrijska proizvodnja.

Obzirom na razvitak društva, kako smo ga ovdje u širokim potezima opisali, kao što i obzirom na tendenciju razvitka poljoprivredne proizvodnje, držim, da nije ispravna tvrdnja onih, koji z e m l j i š n u s v o j i n u i zemljišni posjed smatraju imovinom sui generis, za koju treba da vrijede posebna pravila, za razliku od i i n d u s t r i j a l n e i p o k r e t n e g r a d j a n s k e i m o v i n e (prof. dr. Ivšić). Ovi pojmovi: zemljišna svojina s jedne strane te industrijalna gradjanska imovina s druge strane potječu iz srednjega vijeka, iz staleške države, u kojoj je zemlja bila izvan prometa, a seljak-kmet na njoj privezan, dakle u vrijeme, kada na selu nije postojalo slobodno kolanje kapitala (zemlje i ljudi na njoj). Današnja socijalna i pravna znanost poznaje samo individualnu i kolektivnu svojinu, a nikako ne seljačku i gradjansku (industrijalnu) svojinu. Prema tome i zahtjev onih, koji traže opći zemljišno-imovinski zakonik za sve primarce (dr. Hefer), ne odgovara savremenomu razvitku društva i proizvodnje uopće, a napose pak agrarne proizvodnje, koja sve više poprima značaj prave industrijske proizvodnje.

Zemlja je sjedište svake proizvodnje, i industrijske u užem smislu i poljoprivredne. Ono gradilište na Jelačićevom trgu, na kojem se nalazi peterokatnica, obavlja sa gledišta njezinog vlasnika u proizvodnji jednaku funkciju, koju obavlja ono zemljište na Zavrtnici, na kojem je sazidana kakva industrijska zgrada, ili pak onaj povrćnjak onog Bugarina, koji svaki dan dovaža svježe povrće na tržnicu, ili onaj vinograd u Svetom Duhu, ili pak kakva oranica u Podsusedu. Jedni te isti ekonomski zakoni vrijede za sve ove površine zemlje bez obzira na to, da li se na njima nalaze industrijske zgrade ili zgrade za stanovanje, ili pak povrće, vinova loza, pšenica i t. d. Mnogi povrćnjaci naših Bugara postali su nakon svjetskoga rata skupa gradilišta, na kojima se danas dižu višespratnice. Mnogi vinogradi po Svetom Duhu i Pantovčaku ustupili su mjesta novim vilama, mnoge oranice naših seljaka u gradu i provinciji dale su mjesto industrijskim zgradama, pa zar da danas za sve te objekte vrijede posebni imovinsko-pravni propisi? Kuda bi to dovelo! Gdje da se postavi granica izmedju seljačke i gradjanske imovine? Ono što je danas seljačka imovina može sjutra postati gradjanskom i obratno. Svojina može biti ili individualna ili kolektivna. Drugih kriterija nema, po kojima bi se svojina danas mogla lučiti, a najmanje se pak danas može svojina lučiti na gradjansku i seljačku.

Prema tome seljačka zemlja nije i ne može biti svojina sui generis, radi koje treba da postoje posebni imovinsko-pravni propisi. U naprednim zemljama poprimila je zemlja značaj pokretne imovine. U Australiji postoji zakon (Act Torrens), po kojem svaki posjednik zemlje može običnom naledjom (indosamentom) prenijeti vlasništvo svoje zemlje na treću osobu, kao što posjednik mjenice naledjom prenaša istu na drugu osobu. Onaj Bugarin, koji u neposrednoj blizini Zagreba intenzivno obradjuje nekoliko stotina četvornih hvati zemlje, rukovodi je jednakim ekonomskim načelima, kojima se rukovodi onaj industrijalac, koji pokraj njega ima svoju tvornicu, ili pak onaj kućevlasnik, koji je sazidao kuću, da mu nosi primjerenu dobit. Zašto bi proizvodnja našega seljaka u provinciji bila različita od proizvodnje onoga industrijalca ili od proizvodnje onoga Bugarina, koji obradjuje nekoliko stotina hvati zemlje? Svi oni ulažu svoje kapitale u zemlju i u kuće, da im ti kapitali nose dobit. U Engleskoj, Kanadi, američkoj Uniji i drugim naprednim zemljama farmeri obradjuju zemlju radi dobitka, koji im ona nosi, a ne radi zemlje kao takove. Zato oni napuštaju tu granu proizvodnje, ako vide, da rade trajno sa gubitkom.

3. S t r u k t u r a z e m l j i š n o g a p o s j e d a. — U zapadno-evropskim državama, Americi i Australiji postoji individualno zemljišno vlasništvo. Ukinućem feudalizma u Evropi postalo je seljaštvo slobodno, a i zemlja, na kojoj je to seljaštvo živjelo, došla je postepeno u promet, makar da su u mnogim zemljama veleposjedi i dalje ostali. U nekim zemljama postali su ti veleposjedi obiteljskim povjerbama tako, da su bili izvan prometa. Individualizacija zemljišnoga posjeda i vlasništva posljedica je individualizacije u proizvodnji uopće, t. j. subjektivne i objektivne diobe rada, koja je dobila svoju konačnu formu u specijalizaciji pojedinca i u standardizaciji proizvoda.

Oslobodjenjem zemlje i ljudi na njoj bio je dan veliki zamah daljemu razvitku. Nagli porast pučanstva u pojedinim zemljama je prouzrokovao i naglo cijepanje zemljišnoga posjeda na sve manje i manje površine. Razvitkom velikih središta sa brojnim pučanstvom razvijala se je i poljoprivredna proizvodnja u drugom pravcu, prelazeći od jedne kulture na drugu, koja je više odgovarala novim prilikama. Tako su se n. pr. u Belgiji, Holandiji, Engleskoj, Danskoj, umjesto proizvodnje žitarica razvile proizvodnje po-

[5]) Henry Ford: Moj život i rad, hrv. prevod, str. 186.

vrća, mljekarstvo, peradarstvo i t. d. Proizvodnju žitarica preuzele su slabije napučene zemlje Rusija, Kanada, Argentina i Unija.

Pod takovim okolnostima se je razvijala i veličina pojedinoga zemljišnoga posjeda. Na mjesto velikih i srednjih posjeda dolaze sve manji i manji posjedi, osobito u blizini velikih središta. U Belgiji, koja je danas najnapučenija zemlja u Evropi, prevadavla najsitniji zemljišni posjed. Phillippovich kaže: Iin Belgien überwiegt der kleine und kleinste Grundbesitz,[6]) U Belgiji je 78% svih seljačkih gazdinstava ispod dva hektara. U Danskoj, koja se uzimlje kao uzor agrarne države, postoji, prema Hollmannu, trajna tedencija za cijepanjem posjeda, »eine nach unten hin stark zunehmende fortschreitende Verteilung des Bodens«[7]), što je sve posljedica brojnijega pučanstva i sve jačega intenziviranja proizvodnje. U Sjedinjenim Državama, u kojima nisu postojali veleposjedi po evropskom uzoru, te u kojima se je prema tome veličina zemljišnoga posjeda uopće organski razvijala, postoji takodjer jako cijepanje posjeda, i to napose u blizini velikih središta. Dok su n. pr. polovicom prošloga stoljeća farme u blizini New Yorka proizvodile skoro isključivo žitarice, bila je prosječna veličina tih farma više stotina akera. Danas naprotiv prosječna veličina tih farma iznosi 15—20 akera, koje se bave isključivo povrćarstvom, peradarstvom i intenzivnim stočarstvom (preradbom mlijeka i mliječnih proizvoda).

Ako uočimo ove činjenice, onda nam postaje jasno, da će veličina pojedinoga seljačkoga posjeda ovisiti o položaju toga posjeda, kao što i o gustoći pučanstva. Nekoji pisci unaprijed postavljaju jedan minimum seljačkog posjeda, ispod kojega nije više rentabilno obradjivati zemlju. Tako n. prof. dr. Ivšić tvrdi, da je minimum od 5 jutara potreban za seljačku obitelj. Onaj Bugarin u blizini Zagreba obradjuje nekoliko stotina četvornih metara zemlje i lijepo živi na njoj. On će kroz deset do petnaest godina učiniti lijepi kapital, ako je marljiv i štedljiv, i postati bogat čovjek, što nije rijedak slučaj kod naših Bugara. Seljak u Šestinama sa jednim jutrom zemlje, ako ga dobro i racijonalno obradjuje, može lijepo da živi. Isto tako vinogradar, koji ima jedno jutro vinograda u blizini većega grada. Naprotiv će seljak u visinskim predjelima Like, do kojih je težak dohod, jedva moći živjeti na dvadeset jutara zemlje. U prvome redu zemlja u Lici nije tako plodna, a u drugom redu on se mora baviti drugim granama proizvodnje nego li onaj seljak, koji je u blizini velikoga grada. Njegova komunikaciona sredstva su vrlo loša, a mogućnost prodje je neznatna. U predjelima Crne Gore i istočne Bosne bit će seljaka, koji će i sa pedeset jutara zemlje oskudno živjeti.

Očito je dakle, da se apsolutno ne može unaprijed niti približno reći, koji je minimum zemlje za pojedinu seljačku obitelj bezuslovno potreban. Ovaj minimum ovisi o nebrojeno mnogo čimbenika, a u prvom redu o gustoći pučanstva te o komunikacionim putevima, o potrebama seljaka i raznovrsnosti tih potreba, nadalje o načinu same proizvodnje, t. j. o intenzivnosti ili ekstenzivnosti iste. Zato je potpuno pogrješno tvrditi, da naše seljaštvo u Zagorju propada radi toga, što su se kroz osamdeset godina posjedi cijepali, te je danas njihova prosječna veličina za polovicu manja, nego li je bila prije osamdeset godina (kako to hoće prikazati pok. prof. Jurić), jer su

[6]) E von Philipovich: Agrarpolitik, str. 27.
[7]) Hollman: Entwicklung der Landwirtschaft in Dänemark, str. 35.

se prilike hrvatskoga Zagorja i njegovoga pučanstva kroz osamdeset godina stubokom promjenile.

4. Razvitak obitelji. — Usporedo sa razvitkom socijalnih prilika početkom 19. stoljeća ide i razvitak porodice. Dok je u ranije povijesno doba te za vrijeme ancien-régime-a postojala patrijarhalna obitelj od više parova, obuhvaćajući nekoliko generacija, savremena obitelj sazdana je na indvidualnom načelu. Svaki par osniva svoj vlastiti dom, hrani i odgaja svoju djecu, dok ova ne postanu sposobna za samostalno privredjivanje. I fiziološka-biološka svrha braka prestaje onim časom, kada su roditelji svoju djecu odgojili i spremili za život. Kada posljednje dijete ode iz roditeljske kuće, izvršena je zadaća pojedinoga braka. To je biološki zakon uzdržavanja vrste, kojemu se čovjek pokorava kao što i sva ostala živa bića.

Ovo bi u kratkim potezima bio razvitak savremenoga društva, razvitak poljoprivredne proizvodnje i zemljišnoga posjeda te razvitak obitelji u onim državama, koje su u sferi zapadno-evropske civilizacije.

II. RAZVITAK DRUŠTVA KOD NAS.

Uslijed djelovanja socijološkoga zakona diferencijacije i koncentracije socijalna struktura našega pučanstva naglo se mijenja, te ide pravcem razvitka zapadno evropskih država. Za vrejeme od petnaest godina, t. j. od osnutka naše države pa do danas, mogu se zapaziti obrisi toga i takvoga razvitka. Pučanstvo glavnih gradova, Beograda, Zagreba, Ljubljane i Splita se je više nego podvostručilo. Postotak aktivnoga pučanstva angažovanoga u poljoprivredi spao je kroz ovih petnaest godina najmanje za 6—7%. U zapadnoj Evropi i Americi padao je postotak aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva u svakom desetljeću za 4—5% prema ostalim glavnim zanimanjima, pa nema razloga držati, da ne će i kod nas ovo razmjerno opadanje poljoprivrednoga pučanstva ići jednakim korakom. To će u ostalom ovisiti i o drugim čimbenicima, a napose o industrijskom protekcionizmu, te će to opadanje biti brže, ako se pomoću protekcionizma i dalje budu razvijale industrije kod nas.

Ako pretpostavimo, da je danas kod nas oko 70% aktivnoga pučanstva angažovano u poljoprivredi, onda možemo očekivati, da će za trideset i pet godina ovaj postotak iznašati oko 50%, da će dakle spasti na polovicu od čitavoga aktivnoga pučanstva.[8])

Moramo svakako razlikovati tri područja unutar naše države, koji se bitno razlikuju ne samo po svojoj socijalnoj i ekonomskoj strukturi nego i po propisima, koji uredjuju zemljišni posjed i seljačko nasljedno pravo. U prvo područja spadaju Slovenija, Dalmacija i Vojvodina. U ovim pokrajinama važi u punoj snazi opći gradj. zakonik i njegove odredbe, koje se tiču prvo područja spadaju Slovenija, Dalmacija i Vojvodina. U ovim*) pokraji-

[8]) Ne smijemo zamijeniti postotak aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva sa postotkom pučanstva, koje živi od poljoprivrede kao glavnoga zanimanja. Potonji naime postotak nešto je veći, napose kod nas, te će iznašati oko 80% čitavoga pučanstva, a to zato, što je seljačka obitelj znatno brojnija od gradjanske obitelji. Pod aktivnim poljoprivrednim pučanstvom razumijevamo samo one osobe, koje su doista u poljoprivredi aktivno angažovane, ne računajući ovamo malodobnu djecu, koja još u opće ne privredjuju.

* Što se tiče Vojvodine isporedi u ovom obziru djela, navedena u opaskama 5, 6 i 7 sprijeda na str. 113. — Op. ured.

jinama je potpuno nepoznat zadružni život i ustanove zadružnoga prava, bilo pozitivnoga bilo običajnoga, te postoji samo individualno vlasništvo na zemlji. U drugo područje spadaju Hrvatska i Slavonija, te predkumanovska Srbija. U ovim područjima uredjuje se zemljišni posjed i seljačko nasljedno pravo djelomično po liberalnim ustanovama opć. gradj. zakonika, a dijelom po načelima zakona o zadrugama (u Hrvatskoj), odnosno po zadružnim ustanovama gradj. zakona (u Srbiji). U Hrvatskoj i Srbiji postoji dakle dualizam u pogledu zemljišne svojine i seljačkoga nasljednoga prava, jer pored ustanova opć. gradj. zakona o individualnom vlasništvu i o slobodnoj raspoložbi sa zemljom inter vivos et mortis causa, postoje i pozitivni propisi za zadružna selišta i zadružne posjede. Prema tome i u Hrvatskoj i u Srbiji postoji pored individualnoga i kolektivno seljačko vlasništvo. Konačno u treće područje spadaju Bosna i Hecegovina, Crna Gora i Južna Srbija. U ovim pokrajinama vrijedi bilo pizitivno pravo o kolektivnoj seljačkoj svojini (Crna Gora) bilo običajno pravo o kolektivnoj seljačkoj svojini, jer su se Bosna i Hercegovina te južna Srbija tek nedavno riješile feudalizma. Ako i jesu u ovim pokrajinama na snazi ustanove opć. gradj. zakonika o individualnoj seljačkoj svojini, ipak se je to individualno vlasništvo u ovim pokrajinama pojavilo tek u najnovije vrijeme.

Sva ova tri područja razlikuju se dakle u pogledu forme zemljišne svojine i u pogledu propisa, koji uredjuju seljačko vlasništvo i seljačko nasljedno pravo, pa je potrebno, da ih napose obradimo i da tako ustanovimo i druge razlike medju njima.

1. Slovenija, Dalmacija i Vojvodina. — U ovim pokrajinama, kako smo naveli, postoji isključivo individualno vlasništvo zemlje, koje se uredjuje po ustanovama opć. gradj. zakonika. Ako na ove pokrajine primijenimo posljetke svojega istraživanja u pogledu tendencije razvitka društvenih odnosa i razvitka poljoprivredne proizvodnje država, koje su u sferi zapadno-evropske civilizacije, dolazimo do slijedećih zaključaka: Socijalna diferencijacija i koncentracija jako je napredovala u ovim pokrajinama. Subjektivna i objektivna dioba rada je preotela i preotimlje mah na svim područjima ekonomskoga i socijalnoga života. Industrijalizacija se takodjer usporedo time jako razvija. Dosta je, da se sjetimo Slovenije, koja pretstavlja industrijsku četvrt Jugoslavije. Industrijalizacija poljoprivrede takodjer je u punom jeku, ne samo što se tiče upotrebe strojeva (Vojvodina), nego i što se tiče načina same proizvodnje. Slovenski i vojvodjanski seljak rade više za tržište nego li za neposredno zadovoljenje svojih potreba. Osamljena proizvodnja, u kojoj seljak neposredno zadovoljava sve svoje potrebe sve više iščezava. U Sloveniji, Dalmaciji i Vojvodini zadovoljavaju danas seljaci neposrednim svojim radom manji dio svojih potreba. Izuzev hranu, sve ostale potrebe zadovoljavaju oni izmjenom svojih proizvoda i usluga. Oni ne grade kuću iz svoga materijala i svojim radom, nego kupuju taj rad i materijal. Oni ne priugotavljaju kod kuće svoju odjeću i obuću, već te potrebe zadovoljavaju izmjenom dobara. Oni ne prave sami svoje orudje i sprave za kuću i gospodarstvo, nego ih nabavljaju izmjenom svojih proizvoda. Prema tome osim hrane (i to ne sve) oni zadovoljavaju sve svoje potrebe, i primitivne i kulturne izmjenom dobara. Oni dakle ne obavljaju osamljenu nego industrijalnu proizvodnju.

Sa većom diobom rada se je razvila u ovim pokrajinama i veća specijalizacija u poljoprivrednoj proizvodnji. Slovenski, damatinski i vojvodjanski seljak ne bavi se svim granama poljoprivredne proizvodnje, nego nastoji, da se specijalizira i ograniči svoju proizvodnju na jednu jedinu vrstu. Tako je u Vojvodini proizvodnja žitarica, u Sloveniji proizvonja povrća i voća, u Dalmaciji proizvodnja ulja i vina preotela mah. Na taj način mogli su se pojedini proizvodi stadardizirati, kao što je standardizovana i banatska pšenica, dalmatinsko ulje i slovenske jabuke.

Postotak aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva u usporedbi sa drugim zanimanjima je mnogo manji nego li u ostalim pokrajinama, a to baš uslijed jače diobe rada, koja je razvijena u ovim krajevima države. Ako u čitavoj državi prosječni postotak aktavnoga poljoprivrednoga pučanstva iznaša oko 70% u Sloveniji i Dalmaciji jedva da će iznašati 50% od ukupnoga aktivnoga pučanstva ove pokrajine, koji su proizvodi poznati i u stranom svijetu.

Svakako je najzanimljivije promatrati razvitak, diobu i cijepanje zemljišnoga posjeda u ovim pokrajinama baš obzirom na okolnost, da su u njima na snazi isključivo liberalne ustanove opć. gradj. zakonika(. U prvom redu možemo ustvrditi, da posljedice tih liberalnih ustanova na razvitak i cijepanje zemljišnoga posjeda nisu bile tako nepovoljne i štetne, kako to hoće prikazati pristaše kolektivne seljačke svojine. U Sloveniji razvilo se je običajno pravo, po kojem jedan od sinova nasljedjuje očinsku nekretnu imovinu, po uzoru njemačkog Anerbenrechta, usprkos pozitivnih ustanova o. g. z. Prema tome cijepanje seljačkih posjeda u Sloveniji je rijetkost. Višak pučanstva mora tražiti uposlenje u drugim zanimanjima, bilo kod kuće bilo u inozemstvu. U Dalmaciji je cijepanje posjeda dostiglo vrhunac, ali danas ide razvitak obratnim pravcem, te se posjedi više ne cijepaju, nego se pače arondiraju. Makar se u Dalmaciji nije razvilo običajno pravo kao u Sloveniji u pogledu nasljedstva očevine, ipak se prilike via facti razvijaju u jednakom pravcu. U obiteljima, u kojima ima više djece, obično ostaje kod kuće jedno ili dvoje, dok se ostala djeca školuju ili idu u svijet, u prekomorske krajeve, ili se pak bave pomorstvom i trgovinom. U praksi se dogadja, da jedno, najviše dvoje djece, naseljdjuju nekretnu imovinu, a u mnogo slučajeva sva djeca ostavljaju roditeljsko ognjište tako, da se po više posjeda nadje u rukama jednoga posjednika. Na taj način stvaraju se veći posjedi, koji se osim toga i arondiraju. Poznati su nam slučajevi, gdje od desetero djece niti jedno nije ostalo na djedovini, nego je u svijetu našlo zarade.

Velika rasparčanost posjeda u Dalmaciji mnogo štetuje racionalnomu obradjivanju. Ali ako se uvaži, da se u Dalmaciji gaje kulture vinove loze, masline i južnog voća, koje ne dopuštaju upotrebu strojeva na polju, ova rasparčanost posjeda ne osjeća se u tolikoj mjeri, u kojoj bi se osjećala u žitorodnim krajevima Srijema i Vojvodine. Kultura vinove loze, masline, buhača, povrća i voća uopće ne iziskuje velike arondirane posjede. Zato se u svim krajevima, gdje prevladavaju ove kulture, pojavljuje sitni seljački posjed (n. pr. Porajnje, južni Tirol, Gorica i Gradiška, naša Dalmacija i t. d.).

Ni u Vojvodini nije djelovanje ustanova o. g. z. o slobodnoj raspoložbi i diobi seljačke zemlje imalo vidnih štetnih posljedica. Pošto u ovoj pokrajini prevladava skoro isključivo kultura žitarica, koja iziskuje veće površine zemlje, ostali su i posjedi razmjerno kud i kamo veći nego li n. pr. u Dalmaciji i Sloveniji, makar je u svim ovim pokrajinama jednako zakono-

davstvo u pogledu zemljišne svojine. Posjedi od 30 do 40 i više jutara jesu u većini, a seljački posjedi od 100 i više jutara nisu rijetkost.

Što se konačno tiče oblika obiteljske zajednice, može se postaviti kao općenito pravilo, da u svim ovim pokrajinama prevladava individualna obitelj, a tek izuzetno se pojavljuje dva ili više parova u zajedničkom kućanstvu pod jednim krovom.

2. Hrvatska-Slavonija te predratna Srbija. — U ovim dvjema pokrajinama, kako smo vidjeli, postoji dualizam u pogledu zemljišne svojine i seljačkoga nasljednoga prava. No u ovim pokrajinama i uz pogodniji državopravni položaj do god. 1918. nije postignut onolik napredak, kolik je postignut u Sloveniji, Dalmaciji i Vojvodini, koje su imale užu autonomiju unutar bivše Austro-Ugarske monarhije. Socijalna diferencijacija i koncentracija nije u ovi mpokrajinama napredovala u onom opsegu, u kojem je napredovala u već spomenutim pokrajinama. Jača dioba rada i zanimanja zapaža se tek u blizini većih središta. U visinskim predjelima Hrvatske te u gorskim dijelovima Srbije prevladava još osamljena proizvodnja, jer seljaci pretežni dio svojih potreba neposredno zadovoljavaju, praveći sami obitavališta, odjeću i obuću, orudje i sprave i t. d. Industrijalna proizvodnja poljoprivrednih proizvoda se je razvila u ovim pokrajinama u nizinama (Slavoniji, Srijemu, Mačvi) i u blizini velik gradova. U tim predjelima seljak radi više za izmjenu nego li za neposredno zadovoljenje svojih potreba. Isto se je tako i upotreba strojeva, što je takodjer znak industrijalizacije, razvila samo u ravnicama Posavine i Podunavlja.[9])

Pošto je u ovim pokrajinama na snazi i pozitivno pravo o kolektivnoj seljačkoj svojini, očekivali bi, da će veličina pojedinih posjeda biti znatno veća, osobito u krajevima, u kojima prevladavaju kućne zadruge; ali usprkos toga su se i tu posjedi cijepali kao i u onim krajevima, u kojima je na snazi isključivo opći gradj. zakonik. To naročito vrijedi za prilike u Hrvatskoj i Slavoniji, kako ćemo to poslije risvijetliti. Gdje god je doprla civilizacija pojavljuje se i cijepanje posjeda. To je cijepanje tim jače, čim je pojedini kraj u civilizaciji više napredovao. U gorovitim predjelima Hrvatske cijepanje još nije nastupilo, jer tamo ni civilizacija nije doprla.

Forma obiteljske zajednice u ovim pokrajinama dijelom je individualna a dijelom kolektivna. U Hrvatskoj je u pretežnom dijelu prevladala individualna obitelj, pače i tamo, gdje je svojina kolektivno upisana, jer su se potajnim diobama mnoge zadružne obitelji podijelile i osnovale toliko samostalnih ognjišta, koliko ima i parova. U Srbiji naprotiv prevladava kod seljaka kolektivna obitelj od više parova, koji žive pod jednim krovom u zajedničkom kućanstvu.

3. Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Južna Srbija. — U treće područje spadaju, kako smo već naveli, ove tri pokrajine, koje su

[9] Prije nekoliko godina napisao je Mihajlo Avramović raspravu »Naše seljačko gazdinstvo«, u kojoj je pokušao dokazati, da naša seljačka gazdinstva, koja imaju površinu do 5 hektara, rade 80% za svoju vlastitu potrošnju, a samo 20% za prodaju odnosno izmjenu, te dodaje da u Njemačkoj, Francuskoj i Belgiji iznosi postotak za vlastite potrebe 35%, a u Americi čak i 20%. Nije mi poznato, koje je pokrajine naše države uzeo u račun Mihajlo Avramović, ili je taj postotak prosječan za cijelu državu, ali je izvan svake sumnje, da taj postotak ni u kojem slučaju ne važi za Sloveniju i Dalmaciju, a ni za Vojvodinu, jer u njima seljak daleko više radi za izmjenu nego li za vlastitu potrošnju, pa i kod najmanjih posjeda.

iza već spomenutih pokrajina u svakom pogledu znatno zaostale. Nije ni čudo. Osim Crne Gore, koja je imala svoju samostalnost i u kojoj je feudalizam, zapadno-evropski i turski, bio nepoznat, Bosna i Hercegovina te Južna Srbija zbacile su sa sebe tek godine 1918. jaram feudalizma. Do konca svjetskoga rata nije u ove dvije pokrajine postojalo slobodno seljačko vlasništvo na zemlju, pa nije ni kolanje kapitala, zemlje i ljudi na njoj, postojalo u onom opsegu, kako je postojalo u ostalim dijelovima države, osobito pak u Sloveniji, Dalmaciji i Vojvodini. Zato je u ovim pokrajinama i dioba rada i zanimanja tek u zametku. Socijalna diferencijacija i integracija nije mogla u ovim pokrajinama nastupiti, jer je pučanstvo bilo privezano najvećim dijelom uz zemlju, te izuzevši blizinu gradova prevladava u njima skoro isključivo osamljena proizvodnja, u kojoj seljak radi za neposredno zadovoljenje svojih potreba. Stan, hranu, odjeću, obuću, orudje i sprave, pokućstvo sve to sam priugotavlja bosanski i hercegovački te južno-srbijanski seljak, a većim dijelom i seljak u Crnoj Gori.

O industrijalizaciji poljoprivrede u ovim pokrajinama nema ni govora, a još se manje može govoriti o specijalizaciji u poljoprivrednoj proizvodnji. Istina je doduše, da se je Hercegovina, da tako kažemo, specijalizirala u kulturi duhana, ali sam hercegovački seljak se bavi svim granama poljoprivredne proizvodnje a ne samo sadnjom duhana. Tek minimalan dio svojih potreba zadovoljava seljak izmjenom dobara, a to ponajviše za petrolej, sol, šibice, kavu. Način poljoprivredne proizvodnje vrlo je primitivan te u ovim pokrajinama prevladava još drveni plug. Dr. Smoljan je prije nekoliko godina o primitivnom obradjivanju zemlje u Hercegovini napisao: »U Hercegovini se radi zemlja — osobito pod strna žita — najprimitivnije. U glavnom se radi onako, kako se je radilo pred hiljadu godina. Glavno je orudje motika i drveni plug. Zemlja se rijetko djubri. Plugom (ralicom) se ne ore, nego para. Ne gleda se, kada se ore, u vrijeme ili ne vrijeme, kako se već uhvati zgoda. U zemlju se baca sjeme onako, kako se slučajno ostavi, ne pazi se na čistoću ni na dobrotu. I posije li se jednom, samo se čeka na žetvu. Od sjetve do žetve ne radi se u polju ništa. Požnje li se, vrši se je svijek na guvnu s konjima (alašom)... Ovako je sa sitnim žitima. Sa okopavinama je nešto bolje, barem se okopavaju. Jedino se nešto više radi oko duhana i vinograda.«[10])

Pošto je seljačka zemlja sve do nedavna bila izvan prometa, nije ni dioba posjeda mogla nastupiti i razviti se u onoj mjeri, kako se razvila u drugim pokrajinama. Seljački posjedi sačuvani su u svojoj prvotnoj veličini, ali se time nije ništa pridigao opći ekonomski nivo seljaka ovih pokrajina.

Forma obiteljske zajednice pretežno je kolektivna, jer velika većina seljaka živi patrijarhalnim životom svojih predaka, tako da pod istim krovom živi više parova obuhvaćajući više generacija.

*

Ako sada usporedimo ova tri posebna pravna područja i predjela naše države u kulturnom, ekonomskom, socijalnom i političkom pogledu, dobit ćemo slijedeću sliku našega seljaštva po pokrajinama (Vojvodinu, koja ima u znatnoj mjeri stranog elementa, isključit ćemo iz ovoga pregleda i usporedbe):

a) U kulturnom pogledu svakako stoje najpovoljnije Slovenija i

[10] Dr. Smoljan: Katastrofa Hercegovine, Jutarnji List od 10. V. 1928.

Dalmacija. Ako je pismenost mjerilo kulturnoga nivoa pojedinoga naroda, onda Slovenija i Dalmacija stoje daleko iznad ostalih pokrajina. Postotak nepismenih u Sloveniji iznaša najviše 5%, dok se u Dalmaciji (izuzev Zagoru) kreće izmedju 5—10%č U Hrvatskoj i Slavoniji kreće se postotak nepismenih izmedju 30—35%. Isto tako i u Srbiji. Naprotiv postotak nepismenih u Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori ide preko 50%, a u Južnoj Srbiji i preko 60%. Kulturno prednjačenje Slovenije i Dalmacije mogli bi zaključiti i prema broju knjiga, časopisa i dnevnih listova, koji se prodavaju i čitaju u pojedinim pokrajinama;

b) U e k o n o m s k o m pogledu Slovenija i Dalmacija takodjer prednjače. Pošto je socijalna diferencijacija (dioba rada i zanimanja) najviše uznapredovala, razvila se je jednako i socijalna koncentracija (integracija). Dovoljno je, da se sjetimo zadrugarstva u Sloveniji i Dalmaciji. Kao što je pismenost mjerilo kulturnoga razvitka i napretka pojedinoga naroda, tako je razvitak i napredak zadrugarstva (ne kućnih zadruga) mjerilo ekonomskoga razvitka i napretka pojedinog naroda (n. pr. u Danskoj, Belgiji, Holandiji, Švicarskoj i t. d.). Zadrugarstvo u Sloveniji i Dalmaciji cvate i napreduje. Ono se je organski razvilo kao emanacija tamošnjih socijalnih i ekonomskih prilika. Sistem zadrugarstva u Sloveniji i Dalmaciji nije umjetno podržavan potporama, nagradama i beskamatnim zajmovima, jer se tamo zadrugarstvo razvilo kao faktična savremena potreba naroda. U Sloveniji i Dalmaciji zelenaštvo je nepoznato. Tamo je seljak mogao prije sadašnje financijske krize dobiti u svakome selu zajam uz kamatnjak od 8—9%. Osim toga tamo se nije razvilo samo zadrugarstvo za vjeresijske poslove, dakle za zajmove, nego je zadrugarstvo obuhvatilo sve grane privrednoga života. Tako su se u Sloveniji razvile seoske hranilnice, gospodarska društva, potrošačke i proizvodne zadruge, a u Dalmaciji seoske posujilnice, gospodarska društva, ribarske, vinarske i uljarske zadruge, i t. d. Sve su ove zadružne ustanove organizirane u svojim posebnim savezima, te se svi kapitali usredotočuju u Zadružnim gospodarskim bankama, koje su narodu od velike koristi. To su čisto nacionalne ustanove, koje raspolažu s ogromnim kapitalom, koji su u rukama samoga seljaštva. Trgovina i obrt ovih dviju pokrajina takodjer je u nacionalnim rukama. Samo veleindustrija je u posljednje vrijeme donijela stranoga kapitala.

Naprotiv u ostalim krajevima države nije tako. U Hrvatskoj i Srbiji, u kojima je kolanje kapitala jače napredovalo, nije se zadrugarstvo ni iz daleka razvilo u onom opsegu, kao što u Sloveniji i Dalmaciji. To su pretežnim dijelom zadruge za podjeljivanje zajmova, ali se je tek manji postotak seljaštva ovih dviju pokrajina mogao služiti tim zadrugama. U prvom redu tih je zadruga razmjerno dosta malo ,a u drugom redu su one raspolagale i raspolažu sa neznatnim kapitalima. Većina seljaštva u ovim pokrajinama je upućena još danas na banke i štedionice, koje su računale najmanje dvostruki kamatnjak od seoskih posujilnica u Sloveniji i Dalmaciji. U mnogo je slučajeva seljak ovih pokrajina bio upućen i na zelenaše. U ovim pokrajinama se nisu razvile zadružne gospodarske banke; što više zadrugarstvo je ovdje u posljednje vrijeme doživjelo velike nedaće, te će se vrlo teško i kasno oporaviti.[11])

[11] U Zagrebu je Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga u ogromnom manjku, te se sada radi na tome, da ga se sanira.

U Hrvatskoj, a djelomično i u Srbiji, nije trgovina u rukama domaćih ljudi, jer se potrošačka i gospodarska društva poput onih u Sloveniji i Dalmaciji uopće nisu razvila. Kamatnjak, koji je većina seljaka ovih pokrajina plaćala sve do nedavna, kretao se je izmedju 16—20%, a i više. Kapitali, koji su angažovani u industriji i trgovini, najvećim su dijelom stranoga podrijetla.

Jednake, a možda još i gore, prilike vladaju u Bosni i Hercegovini, Južnoj Srbiji i Crnoj Gori. U ovim pokrajinama zadrugarstvo jedva da je u zametku. To je i razumljivo, ako uvažimo, da je sve do nedavna bilo vrlo malo privatnoga vlasništva kod seljaka. Do sada nisu učinjeni ni pokušaji, da se zadrugarstvo u ovim pokrajinama jače razvije. U koliko je seljak trebao novca, morao je i mora plaćati velike kamate i kod banke i kod zelenaša. Zelenaštvo je uopće rak-rana ekonomskoga i socijalnoga života ovih pokrajina, koja se ne će moći tako dugo izliječiti, dok god seljaštvo ne bude privedeno prosvjeti, dok god ne bude u slobodnoj utakmici razvilo i ojačalo svoj opstanak, kao što je to učinilo seljaštvo u Sloveniji i Dalmaciji.

3. U s o c i j a l n o m pogledu postoje takodjer bitno razlike izmedju pojedinih pokrajina. U Sloveniji i Dalmaciji socijalni položaj seljaka jednak je položaju ostalih klasa. Tamo sam seljak ne smatra svoje zanimanje nižim kao što n. pr. djelomično još u Hrvatskoj i Sloveniji, što je sredovječni ostatak, kada se je samo neslobodan seljak bavio poljoprivredom. Odnošaj izmedju pojedinih klasa je u Sloveniji i Dalmaciji više demokratski, pa i bračni odnosno obiteljski odnošaji znatno sredjeniji nego li u ostalim pokrajinama, jer prevladava individualna obitelj. Tako je n. pr. priležništvo kod seljaka u Dalmaciji i Sloveniji velika rijetkost, dok naprotiv to nije u ostalim pokrajinama. Socijalni odnošaj izmedju »seljaka« i »gospode« u Hrvatskoj i Slavoniji nije najpovoljniji, a kakov je u ostalim pokrajinama, nije nam poznato.

4. Konačno Slovenija i Dalmacija prednjače i u p o l i t i č k o m pogledu. U sredovječno feudalno doba bio je seljak samo objekt tudje eksploatacije. Padom feudalizma pale su i povlastice vladajućih klasa, te je seljaštvo malo po malo došlo do svojih gradjanskih i političkih prava. U Sloveniji i Dalmaciji seljak je danas politički odgojen i zrio; ide u izbore svijestan svojega prava i položaja, njegova se volja kod izbora ne može krivotvoriti. U ostalim pokrajinama seljak u tom obziru zaostaje, a pogotovo u onim pokrajinama, u kojima je do nedavno vladao feudalizam.

Iz ovoga kratkoga usporednoga prikaza kulturnih, ekonomskih, socijalnih i političkih prilika pojedinih naših pokrajina očigledno iskaču kao naj. naprednije u svakom pogledu Slovenija i Dalmacija, a s njima i Vojvodina, koja u ovome prikazu nije uzeta u obzir zato, što ima mnogo stranoga elementa. Ovim usporednim prikazom prilika pojedinih naših pokrajina dobili smo odgovor na prvo pitanje, koje smo u početku ove rasprave postavili, naime: da li seljaštvo kod nas propada radi toga, što se imovinsko-pravni i nasljedno-pravni odnosi našega seljaka i zemlje, na kojoj živi, uredjuju po ustanovama opć. gradj. zakonika, ili su uzroci njegova propadanja druge naravi. Nakon gornjega prikaza možemo na ovo pitanje sada kategorički odgovoriti sa: n e. Uzroci propadanja našega seljaštva, u koliko se uopće može govoriti o propadanju, ne leže u liberalnim ustanovama o. g. z., nego su ti uzroci druge naravi. Naglasili smo već, da je u Sloveniji, Dalmaciji i

Vojvodini na snazi isključivo opći austr. gradj. zakonik, te da je u ovim pokrajinama zadružni život uopće nepoznat. Ako je dakle naše seljaštvo najnaprednije u svakom pogledu u onim pokrajinama, u kojima je na snazi isključivo o. g. z. i u kojima nema uopće zadružnoga života, onda je potpuno neispravno tvrditi, da su uzrok propadanja našega seljaštva ustanove o. g. z. o slobodnoj raspoložbi sa zemljom, koje omogućuju cijepanje seljačkih posjeda.

Uzroci propadanja našeg seljaka (i to u onim pokrajinama, u kojima još postoji zadružni život) jesu u prvome redu njegovo neznanje, njegova nepismenost i kulturna zaostalost; u drugome redu njegov primitivni način obradbe zemlje (dakle stručno neznanje); u trećemu redu njegova osamljena proizvodnja, bez tržišta, bez utakmice, bez potreba; u četvrtom redu njegov socijalni život, zadružni život sa kolektivnom seljačkom imovinom, kako ćemo to kasnije još potanko objasniti.

III. REŽIM KUĆNE ZADRUGE

Pošto smo dobili odgovor na prvo pitanje, sada valja da se pozabavimo drugim postavljenim pitanjem: da li se može pozitivnim zakonom o kućnim zadrugama spasiti naše seljaštvo od propadanja?

Još je i danas u znanosti sporno, da li je naša kućna zadruga čista jugoslavenska socijalna i pravna institucija, ili se i kod drugih naroda može naći slične zajednice, koje su istovremeno i ekonomske i obiteljske jedinice. Moje je mišljenje, da kućna zadruga nije nikakva specifično jugoslavenska pravna i socijalna institucija. Izvan svake je dvojbe, da je kućna zadruga, u kojoj živi više parove pod jednim krovom i pod vlašću jednoga kućegospodara, primitivniji oblik ljudskoga življenja. Zato na takve kolektivne obitelji nailazimo kod naroda, koji su na nižem stupnju civilizacije. Prvotno je taj oblik obiteljske zajednice, osnovan na krvnom srodstvu, postojao za zajedničku odbranu od neprijatelja, a istom poslije se pretvorio u ekonomsku zajednicu, te je obiteljska zajednica od više parova kolektivno uživala svoju očevinu.

Skoro kod svih zapadno-evropskih naroda postojale su prije više stoljeća kućne i obiteljske zajednice slične našim zadrugama, samo što se je njihov trag izgubio čim je civilizacija bila jače napredovala i čim je seljaštvo postalo slobodno.[12])

Kod nas je ta ekonomska i obiteljska zajednica dobila svoj posebni oblik i sadržinu, te se ukorijenila možda uslijed toga, što je naš narod kroz nekoliko stoljeća imao velike borbe sa Turcima, pa je bio prisiljen, čuvajući svoju grudu i svoju vjeru, da se drži u većim obiteljskim skupinama, koje su mu omogućivale, da se lakše othrva neprijatelju.[13]) To će biti i razlog, da se je tako dugo i sačuvala.

Kod nas se je sačuvala pravna svijest o kolektivnoj seljačkoj imovini — kućna zadruga — i obitelji u onim predjelima, u kojima se druga pravna svijest nije mogla razviti, a to su krajevi, do kojih još nije doprla zapadnoevropska civilizacija i u kojima je do nedavna vladao feudalizam. Tako

[12] Cf. Emile de Laveleye: De la propriété et de ses formes primitives.

[13] Za ovu tezu vojuje i činjenica, da se kućna zadruga nije razvila u Sloveniji i primorskoj Dalmaciji, koje nisu bile nikada pod turskim gospodstvom.

n. pr. prave kućne zadruge (tajno još ne podijeljene) postoje u Hrvatskoj samo u visinskim predjelima Like i Krbave. U svim ostalim krajevima izgubila je zadruga svoj prvotni oblik, te se cijepa i dijeli. Isto su tako u Bosni i Hercegovini te i južnoj Srbiji pretežnim dijelom ostale kod seljaka kućne zadruge, jer su ove pokrajine tek nedavno dobile svoju ekonomsku i socijalnu slobodu. Seljački narod u Sloveniji i Dalmaciji, u Hrvatskom Primorju, u Srijemu i Vojvodini, dakle naše najnaprednije seljaštvo, ne bi danas mogli ničim prisiliti, da živi i radi unutar kućnih zadruga, na kolektivnoj seljačkoj imovini. Prema tome ovi krajevi imaju pravnu svijest o individualnoj obitelji i o individualnoj svojini, a ne pravnu svijest o kolektivnoj obitelji i kolektivnom vlasništvu. Obzirom na ove činjenice ja držim, da je pogrješno tvrditi, da je sistem kućne zadruge u pravnoj svijesti našega naroda. Da pravna svijest o kolektivnoj seljačkoj imovini nije imanentna našemu naprednomu seljačkomu narodu vidi se najbolje odatle, što se kućne zadruge usprkos odredba zakona o kućnim zadrugama sve više i više cijepaju i to najviše baš u onim krajevima, u kojima je civilizacija najviše napredovala. Ovo trajno cijepanje kućnih zadruga, najrječitije oprovrgava tvrdnju onih, koji kažu, da kućna zadruga odgovara pravnoj svijesti našega naroda, jer se zadruge ne bi cijepale, da ta tvrdnja stoji bez prigovora.

Pristaše kolektivne seljačke imovine i prema tome protivnici liberalnih ustanova o. g. z. u prvome redu naglasuju štetne posljedice ustanova o. g. z. obzirom na cijepanje seljačkih posjeda te obzirom na nemogućnost racijonalnog iskorišćivanja takovih posjeda, uslijed čega se naš seljak ne može da takmiči sa stranim proizvadjačima. Njima je dakle pred očima ekonomski momenat, bar u glavnome. Toga radi treba po njihovom mišljenju onemogućiti cijepanje seljačkih posjeda uvodjenjem kolektivne seljačke imovine po uzoru hrvatskoga zakona o kućnim zadrugama.

Nastaje sada pitanje, da li se pozitivnim zakonom o kolektivnoj seljačkoj svojini može spriječiti dalje cijepanje naših seljačkih posjeda. Malo prije smo spomenuli, da se zadruge dijele i cijepaju usprkos zakona o kućnim zadrugama. To priznaju i sami pristaše kolektivne seljačke imovine i dopuštaju, da je potajna dioba zadruge zauzela tolik mah, da se ne da zaustaviti. »Statistički podaci iz godine 1895., kaže prof. dr. Ivšić, pokazuju nam, da je te godine bilo 76.978 tajno podijeljenih zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji. Makar nam se ovi podaci čine previsoki, oni s a s v i m t i m p o k a z u j u, d a s e r a z v i j a p o k r e t z a d i o b o m z a d r u g a, p r o t i v n o z a k o n s k i m n o r m a m a, k o j e p r e d v i d j a j u m i n i m u m, k o j i s e n e s m i j e d i j e l i t i.« ... Iz ovoga se vidi, da su se tajno cijepali osobito posjedi ispod 20 jutara, to jest oni, koji se po zakonu od godine 1889. nisu smjeli cijepati.[14]) Dakle usprkos pozitivnih propisa, sadržanih u zakonu o zadrugama, seljački se posjedi cijepaju, pa se u tome vidi apsurdnost tvrdnje, da će se pozitivnim zakonom o kolektivnoj seljačkoj imovini onemogućiti cijepanje seljačkih posjeda i tako spasiti naše seljaštvo od propadanja.

Medjutim kućna zadruga nije samo ekonomska, nego i obiteljska zajednica osnovana na krvnom srodstvu. U njoj živi i privredjuje pod istim krovom, više parova, obuhvaćajući više generacija. Ovdje se ne ćemo osvr-

[14] Dr. M. Ivšić: Les problèmes agraires en Yougoslavie, Paris, 1926, str. 323.

nuti na upravo nemoguće socijalne i obiteljske odnošaje, koji nastaju unutar zadruga, kada se n. pr. majka udovica izudaje iz zadruge, njezina malodobna djeca ostaju u zadruzi, da ne izgube članstvo; kada se ženski član ne vjenča nego živi u priležništvu, da ne izgubi članstvo; kada se treću osobu, muškarca, koji bi se htio uzadružiti, ne prima u članstvo, te ga se tako opet sili na priležništvo; kada roditelji malodobne djece poumiru u zadruzi, a ova djeca ostaju na milost i nemilost svojih striceva u zadruzi, koji ih nastoje na sve moguće načine istrijebiti, i t. d. Takvih žalosnih odnošaja ima skoro u svim našim zadrugama. Naglasujemo ovdje, da onaj prototip zadruge, u kojoj živi više parova od više generacija sve više iščezava, te da sve više i više prevladava individualna obitelj od jednoga para, — da se dakle i u tome pravcu prilike razvijaju suprotno propisima zakona o zadrugama. I ovu činjenicu priznaju pristaše kolektivne seljačke imovine i seljačke obitelji. Prof. dr. Ivšić M. sam kaže »Seljačko pučanstvo spontano napušta zajednicu od više parova«[15]) Zatim »Zakonodavac mora nužno voditi računa o spontanom razvitku seljaštva, da obradjuje zemlju po pojedinim parovima.«[16]) On dakle sam predvidja razvitak socijalnih i ekonomskih odnosa onako, kako smo to mi predočili u uvodu ove rasprave, a ipak predlaže kolektivnu seljačku imovinu i obitelj. »U buduće će, kaže prof. dr. Ivšić M., pojedinačna obitelj biti pravilo, a kolektivna obitelj od više parova samo izuzetak.[17])

Sami dakle pristaše kolektivne seljačke porodice priznavaju, da se i kod kućnih zadruga prilike razvijaju u pravcu individualne obitelji i u pravcu cijepanja posjeda, po zapadno-evropskom uzoru, da dakle kućna zadruga i kao obiteljska i kao ekonomska zajednica propada i daje mjesta novim obiteljskim i novim ekonomskim oblicima.

Time smo dobili odgovor i na naše drugo pitanje: da li se pozitivnim zakonom o kolektivnoj seljačkoj svojini može naše seljaštvo spasiti od propadanja. Naš je odgovor kategorički: n e, naše se seljaštvo ne može spasiti od propadanja, ako se uvede u život zakon o kolektivnoj seljačkoj svojini, jer i one zadruge, koje danas postoje i za koje vrijedi zakon o kućnim zadrugama, cijepaju se, dijele se, propadaju, a obitelj u njima poprima individualni značaj. Kada bi i htjeli u život privesti takav jedan zakon, već nakon 25—30 godina imali bi potpuno drugo ekonomsko i socijalno stanje, drugu sliku, jer obzirom na tendenciju razvitka obitelji za pojedinačni par, mi bi već u prvoj generaciji imali bezbroj cijepanih zadruga, koje bi živjele svojim samostalnim životom.

Pitanje opstanka još postojeći hzadruga je samo pitanje kraćega ili dužega vremena. Najbolji poznavaoci naših kućnih zadruga priznaju, da nije daleko čas, kada će ih potpuno nestati. »U glavnom radi se tek o polaganijoj ili bržoj evoluciji k neminovnoj meti.«[18]) »Prirodni razvitak ne da se zaustaviti. Individualistično načelo, na kojem je sazdan čitavi naš pravni i socijalni poredak, moderne ekonomske prilike, koje ne podnose naravnoga gospodarstva, neumitno gospodstvo novčanoga i vjeresijskoga sustava, utjecaj zapadno-evropske kulture, sve to rastvara našu zadrugu.«[19])

[15] Ivšić: Les problèmes agraires en Yougoslavie, str. 324.
[16] Ibid. str. 327.
[17] Ibid. str. 328.
[18] Dr. Vinko Krišković: Hrvatsko pravo kućnih zadruga, Zagreb, 1925, str. 21.
[19] Ibid. str. 42.

Ovaj i ovakav razvitak zadruga predvidjeli su mnogi naši teoretičari i praktičari još pred 50 godina. Tako je u saborskoj debati o osnovi zakona o kućnim zadrugama od g. 1889. rekao jedan narodni zastupnik: »Ustanova, koja se kosi sa tolikim modernim pravnim načelima, mora pasti sama od sebe. Da ona živi, morali bismo sve tekovine novoga vijeka žrtvovati njoj za ljubav, ali to ne može da bude, jer to ne stoji do nas. Ideja čovječja, ideja pojedinačnosti, ideja samostalnosti i nezavisnosti individualne tako je jaka, da danas nema te reakcije, koja bi to mogla iz čovječanstva istisnuti.«[20])

Medjutim naše zadruge, kao ekonomske i obiteljske zajednice ne samo da ne mogu spasiti naše seljaštvo od propadanja, nego su one i uzrok, da se naše seljaštvo ne može dalje razvijati, pa su dosljedno tome i posredni uzrok njegovog propadanja u današnjim ekonomskim i socijalnim prilikama. Savremena biologija i na nju primijenjena socijologija su postavile općenita načela postanka, razvitka i napretka pojedinca, kaošto i čitavih ljudskih skupina. Ta općenita načela poznata su pod imenom zakona socijalne dinamike. To su u prvom redu zakon utakmice, akcije i na nju slijedeće sankcije, te zakon selekcije. Oni pojedinci, koji žive u kolektivnim zajednicama, nisu izvrgnuti djelovanju zakona utakmice. Oni su izvan socijalne i ekonomske utakmice, jer sa napretkom i razvitkom zadruge nije neposredno vezan njihov individualni razvitak i napredak. Pošto članovi zadruge redovito nemaju svoga vlastitoga imetka, nisu oni neposredno i lično interesirani na procvatu zadruge. Nema ličnog interesa, kao agensa za veći napor i žrtvu. Isto tako nema ni sankcije za djelanja pojedinca. On ne nosi sâm odgovornost za neuspjeh u zadruzi, a lična odgovornost za uspjeh ili neuspjeh u ekonomskom životu mnogo utječe na napredak pojedinca. Kona.no u zadruzi nema ni mogućnosti za selekciju pojedinca. Gdje nema utakmice nema ni selekcije, a gdje nema selekcije nema ni napretka. Zato je dobro primjetio E. de Laveleye, da u zadruzi ostaje život stacijonaran, da u njoj nema napretka.[21]) Pošto pojedinci, članovi zadruge, nemaju svoga vlastitoga imetka, ne može se zbivati ni socijalna koncentracija, kako smo je opisali, napose ne zadrugarstvo (na individualističkoj osnovci), koje je toli potrebno i nužno za seljaštvo.

Konačno zadruga ne odgovara ni savremenim potrebama ekonomskoga života. Značajka savremenoga gospodarstva je vjeresija, pa je po njoj savremeno gospodarstvo dobila i svoje ime: vjeresijsko gospodarstvo. Da se kojim slučajem iz prirodnoga i novčanoga gospodarstva nije razvilo savremeno vjeresijsko gospodarstvo, bilo bi čovječanstvo još znatno zaostalo. Kućne zadruge, po svojoj organizaciji i po svojoj pravnoj sadržini, kakve su danas, ne mogu uživati vjeresije. Ne samo da je davanje vjeresije zadrugama skopčano sa velikim formalnostima i poteškoćama, nego je u većini slučajeva uopće nemoguće utjerati pozajmljeni novac od zadruga. Ako zadruga naime nema više zemlje od zakonskoga minimuma, može se po postojećem zakonu o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji uzeti pod ovrhu zadružne nekretnine samo onda, ako je zajam sklopljen dozvolom sreskoga načelstva, i ako zajmovna glavnica ne nadmašuje deseterostruki iznos čistoga katastarskoga prihoda. Prema tomu istomu zakonu kućne zadruge ne mogu u najviše slučajeva ni sklopiti valjane zajmovne pogodbe, jer se uvijek

[20] Ibid. str. 42.
[21] Cit. A. Buchenberger: Agrarwesen und Agrarpolitik, svez. I. str. 227.

dešava, da svi članovi zadruge nisu prisutni, a za poslove takove vrsti potrebna je saglasnost sviju članova sa pravom glasa. Kako važnu ulogu igra vjeresija danas u svakoj proizvodnji ne treba posebno naglašavati. Vjeresijsko gospodarenje omogućuje intenziviranje proizvodnje, jer se pomoću avansa kolajućih kapitala mogu bolje iskoristiti postojeći fiksni kapitali.

Druga glavna značajka savremenoga ekonomskoga života sastoji se u tome, da svaki kapital treba da dodje u ruke onoga, koji ga može najbolje iskoristiti. Zemlja kao kapital svoje vrsti, treba da dodje u ruke onih, koji imaju ne samo volje nego i mogućnosti, da ju čim bolje obradjuju, koristeći na taj način sebi i čitavoj zajednici. Po sistemu kućnih zadruga zemlja u mnogo slučajeva ostaje u rukama djece i staraca, ili pak potpuno nesposobnih odraslih muškaraca, jer je uzadruživanje trećih lica, koja bi bila voljna raditi u zadruzi, vrlo neobljubljeno i dogadja se vrlo rijetko.

Kućna zadruga dakle po svojoj socijalnoj i pravnoj strukturi isključuje djelovanje biološko-socijoloških zakona utakmice, akcije i sankcije te selekcije, a onemogućuje i primjenu savremenoga vjeresijskoga gospodarenja, pa je iz tih razloga posredni uzročnik propadanja našega seljaštva. Ono pod takvim okolnostima ne može da se upusti u otvorenu utakmicu sa naprednim seljaštvom ostalih naroda.

Značajno je i nadasve poučno, da oni dijelovi Hrvatske i Slavonije, u kojima nema kućnih zadruga, pokazuju najveći ekonomski napredak. Od osam bivših županija bio je u dvijema županijama postotak kućnih zadruga minimalan, a to su: varaždinska, u kojoj je godine 1895. samo 1.2% od svih seljačkih gazdinstva živjelo u kućnim zadrugama, te bjelovarsko-križevačka sa 2.1% kućnih zadruga od svih seljačkih gazdinstva. U varaždinskoj županiji, dakle u hrvatskom Zagorju, usprkos velikog cijepanja posjeda, zapažen je neobično veliki napredak, upravo na ekonomskom polju. Vitalitet ovoga našega kraja, koji je iza rata napučio znatan dio Slavonije, znak je napretka a ne nazatka. Usprkos sitnih i najsitnijih posjeda hrvatski Zagorac znao se je snaći u novim prilikama. Kako sam već naveo, danas može da se jedna zagorska obitelj daleko lakše prehrani na dva jutra nego li prije pedeset godina na pet i više jutara. Neposredna blizina Zagreba, koji danas broji oko 200.000 stanovnika, te brze i jeftine komunikacije sa inozemstvom, omogućuju mu, da se bavi intenzivnim povrćarstvom, vinogradarstvom i pcradarstvom, koje kulture ne iziskuju velike površine zemlje. Pošto se je pučanstvo onoga kraja neobično jako množilo, nije ni čudo, da je cijepanje zemlje preotelo maha, ali to cijepanje bi bilo nastupilo i u onome slučaju, da je sva zemlja bila upisana kao kolektivno vlasništvo kućnih zadruga, kako smo to već prije naveli, jer danas cijepanje posjeda nastaje neovisno od toga, tko je faktični vlasnik zemlje. Medjutim sam prirodni razvitak stvari je uputio čovjeka, da dalje cijepanje nije moguće, te se je višak pučanstva morao seliti i tražiti novu vrst zaposlenja ili pak novu zemlju. Prema tome nije opravdana ni bojazan pok. profesora Jurića, što se tiče cijepanja posjeda u Zagorju, jer se veličina posjeda pojedinoga kraja ravna prema životnim prilikama i ekonomskim uslovima toga kraja tako, da se posjedi ispod nekoga minimuma uopće više ne cijepaju. To se dogadja samo od sebe prirodnim tokom stvari i bez ičijega djelovanja.

Druga županija, u kojoj je postotak kućnih zadruga minimalan, je bjelovarsko-križevačka. Napredak ovoga kraja, napose u intenzivnom i racionalnom stočarstvu, dobro je poznat. Seljaci u gornjoj Podravini, osobito u kotarevima Koprivnica i Gjurgjevac, žive na sitnim posjedima od jednog do tri jutra zemlje, pa su uza sve to znali, da se dovinu do velikoga ekonomskoga napretka, a stočarstvo ovoga kraja može biti kao uzor svim ostalim dijelovima države.

Ekonomsko i time nacionalno propadanje našega seljaštva zapaženo je upravo u onim krajevima, u kojima prevladavaju kućne zadruge. Tako n. pr. u srezu Županja, u kojem seljaci najvećim dijelom žive pod sistemom kućnih zadruga, zabilježeno je postepeno i jako propadanje seljaštva, a isto tako i u ostalim srezovima Posavine, koja ima najviše kućnih zadruga, pored Krajine. I ove su činjenice jedan dokaz više, da zadruge ne mogu u današnjim prilikama naše seljaštvo spasiti od propadanja.

IV. SISTEM NASLJEDNOGA PRAVA

Dosada smo riješili samo prvi dio našega problema, t. j. pitanje pravnoga oblika naše seljačke svojine, da li će ona biti kolektivna po uzoru hrvatskoga zakona o kućnim zadrugama ili individualna, kao što je danas i svaka druga svojina. Pošto smo ovaj socijalni i ekonomski problem riješili u korist individualne seljačke svojine, slijedi logično drugo pitanje: Na koji način da se uredi seljačko nasljedno pravo, da ne bude na štetu nego na korist našemu seljaku, a i samome narodu kao cjelini. Gdje nema individualne svojine nema ni slobodne raspoložbe sa zemljom tako, da bi ovaj dio problema bio sam od sebe otpao, da smo se odlučili za kolektivnu seljačku imovinu.

U teoriji možemo razlikovati u glavnome dva sistema nasljednoga prava: romanski i germanski. Po prvome sva djeca nekoga pokojnika imaju jednako pravo na nasljedstvo, dok je po drugome sistemu redovito jedan od potomaka unaprijed odredjen kao nasljednik. U ovom potonjem sistemu može već unaprijed biti odredjeno po više generacija, tko će od potomaka u danome slučaju primiti nasljedstvo, te u tome slučaju govorimo o obiteljskim povjerbama, ili je pak pušteno svakome faktičnome uživaocu i vlasniku, da sebi postavi nasljednikom jednoga od svojih potomaka, obično najstarijega sina. Ali redovito taj Anerbe nastupa nasljedstvo ab intestato. To bi bio njemački Anerbenrecht, makar da nije svagdje u toj formi sačuvan.

Prvi sistem jednakopravnosti medju potomcima poznaje rimsko pravo te od njega razvijeno gradjansko zakonodavstvo romanskih zemalja, napose francuski Code Napoléon. Taj sistem je usvojio i austrijski zakonodavac, kada je kodificirao naš opći gradj. zakonik. Drugi sistem se je razvio kod Germana i to kod Anglosasa u obliku obiteljskih povjerba, a kod Nijemaca u obliku Anerbenrechta, makar da izmedju ova dva sistema nema strogo odijeljenih granica.

To bi bilo de iure. Medjutim u stvarnosti razvijaju se prilike prema potrebama i navikama pojedinoga naroda i pojedinoga kraja te pojedine epohe; prema ekonomskim, socijalnim i političkim odnosima pojedinog naroda. Tako se dogadja, da u stvarnosti nastaju pravni odnošaji, koji su u suprotnosti sa pozitivnim zakonodavstvom (kao što smo već vidjeli kod kućnih zadruga), jer nove prilike i nove potrebe, koje zakonodavac nije predvidio niti mogao predvidjeti, iziskuju i nova pravna načela.

U prvome redu sistem rimskoga i austrijskog nasljednoga prava, koji nas najviše i zanima, a po kojem svi potomci imaju de iure jednako pravo na nasljedstvo, ne primjenjuje se danas nigdje na taj način, da bi doista svi potomci u svakome slučaju dijelili na jednake dijelove svoje očinstvo. Teoretska jednakopravnost za sve potomke postaje uzaludnom, ako uvažimo, da svaki vlasnik zemlje može sačiniti oporuku, te sebi postaviti nasljednikom koga god hoće. On može postaviti sebi nasljednikom i treće osobe, ne obaziruć se na svoje najbliže rodjake i zakonske nasljednike te krvne potomke. Prema tome jednakopravnost na nasljedstvo, koja de iure postoji po našem i rimskom sistemu, može se ostvariti samo u slučaju, ako je ostavitelj umro bez oporuke, — samo ako se nasljedjuje a b i n t e s t a t o. Pošto je danas pismenost jače razvijena, to sve veći i veći postotak ostavitelja prije svoje smrti dade sačiniti oporuku, te se može reći, da je danas nasljedjivanje ab intestato izuzetak a nasljedijvanje po oporuci ili kodicilu pravilo. Samo u slučaju naprasne smrti obično ostaju ostavitelji bez oporuke.

Već samom ovom jedinom činjenicom oprovrgnuti su svi prigovori, koji se stavljaju nasljednomu pravu austr. opć. gradj. akonika i uopće rimskom nasljednom pravu. Sam ostavitelj najbolje znade, tko je zavrijedio, da mu bude nasljednikom. U nekim krajevima postalo je već običajnim pravom, da se jednome od sinova, obično najstarijemu, ostavlja sav nepokretni imetak (tako n. pr. u Sloveniji). U drugim pak krajevima ostavlja otac svoju nepokretnu imovinu onoj muškoj djeci, najviše dvojici, koja su ga potpomagala u gospodarstvu (n. pr. u Podravini), dok se ženska djeca zadovoljavaju otpremninom, koju im braća isplaćuju. Ona djeca, koja nisu ocu pomagala privredjivati u gospodarstvu, bivaju u najviše slučajeva iznasljedjena, ili se pak zadovoljavaju još za života ostaviteljeva otpremninom. Ako su pak takova djeca trajno otsutna, n. pr. u Americi, dobivaju obično jedan minimalan zapis u novcu, koji zapis ima nasljednik isplatiti u slučaju, da se dotični vrati. U Dalmaciji, gdje većina djece ide u svijet, obično se oni nasljednici, koji su se školovali, odriču svoga prava na nasljedstvo u korist one braće, koja su ostala kod kuće.

Makar dakle teoretski postoji mogućnost cijepanja seljačkih gospodarstava po sistemu našega nasljednoga prava, dok svi potomci imaju de iure jednak opravo na ostavštinu, ipak se d e f a c t o prilike razvijaju posvema drukčije i one navodne štetne posljedice našega nasljednoga prava skoro potpuno iščezavaju. Jedan jedini valjani prigovor može se staviti našemu nasljednomu pravu, a to je pravo na nužni dio. Nužni nasljednik ima pravo, da traži od oporučnoga nasljednika svoj t. zv. nužni dio, koji iznaša polovinu ili trećinu dijela u slučaju bezoporučnoga nasljedstva. Ovo pravo na nužni dio trebalo bi ograničiti samo na one osobe, koje još nisu sposobne da same privredjuju. U takvom slučaju bi spao na minimum broj parnica radi nužnoga dijela, a možda ih uopće ni ne bi bilo. U svim drugim slučajevima trebalo bi pravo na nužni dio ukinuti, te bi mnoga seljačka gospodarstva ostala poštedjena od suvišnih parnica, jer drugih parnica radi nasljedstva skoro i nema, pogotovo otkada je pravo sastavljanja oporuke oduzeto nadripisarima.

U stvarnosti dakle uopće ne nastaju diobe seljačkih posjeda uslijed pozitivnih pravnih propisa o seljačkom nasljednom pravu, kako to zamišljaju mnogi pisci, koji u nasljednom pravu našega o. g. z. vide prvo i glavno zlo

svih nedaća našega seljaštva. Vidimo, da se u stvarnosti razvija ili potpuni Anerbenrecht (u Sloveniji), ili pak nastupa nasljedjivanje samo muške djece, ili pak muške i ženske djece, koja se medjusobno sporazumjevaju, tko će ostati na očevini.

Vrijednost ovoga sistema pred germanskim sistemom Anerbenrechta sastoji se u tome, da ostavitelj ima daleko više slobode raspolaganja i odredjivanja nasljednika; nije ničim vezan na neku odredjenu osobu.

Prednost jednoga ili drugoga sistema nasljednoga prava najbolje ćemo razabrati iz usporedbe dviju zemalja, u kojima je na snazi isključivo rimski odnosno isključivo germanski nasljedni sistem, a to su Francuska i Njemačka. Ove su dvije zemlje dovoljno velike te po površini i po broju pučanstva približno jednake, pa je njihova usporedba ne samo moguća nego i vrlo poučna. U Francuskoj su na snazi ustanove Code Napoléona, po kojima zaostavština de iure pripada svim potomcima, kao što i po našem o. g. z-u. U Njemačkoj je na snazi Anerbenrecht, po kojem samo jedan od potomaka ima pravo na zaostavštinu. Ako usporedimo socijalnu i ekonomsku strukturu današnje Francuske i Njemačke, odmah će nam pasti u oči neobično velike razlike izmedju ove dvije zemlje. U prvom redu u Francuskoj još je danas postotak aktivnoga poljoprivrednoga pučanstva preko 40% od svega aktivnoga pučanstva, dok je u Njemačkoj taj postotak spao već na 30%. U Francuskoj prevladava doduše mali i srednji seljački posjed, prosječno manji nego u Njemačkoj, ali zato Francuska nema onoga bezbrojnoga mnoštva tvorničkoga proletarijata, koji u Njemačkoj čini skoro polovicu čitavoga pučanstva. U doba najveće krize Francuska skoro ni nezna za nezaposlenost, dok je u isto vrijeme u Njemačkoj registrovano kao nezaposleno preko 12 milijuna radnika. Bogatstvo Francuske je podijeljeno relativno medju mnogo veći broj pučanstva nego li narodno bogatstvo Njemačke. U prvoj je narodno bogatstvo još znatnim dijelom u rukama seljačkih maloposjednika, dok je narodno bogatstvo Njemačke u rukama neznatne manjine industrijskih magnata.

Po socijalnoj i ekonomskoj strukturi te po raspodjeli narodnoga bogatstva prilike su u Francuskoj daleko povoljnije nego li u Njemačkoj. Ta se činjenica doduše ima pripisati i stacionarnomu broju pučanstva u Francuskoj, ali se u velikoj mjeri ima pripisati i nasljednomu pravu, po kojem je bilo omogućeno znatno većemu broju pučanstva, da obradjuje zemlju i da na njoj ostane.[22]) Naprotiv je njemački Anerbenrecht te istovremeno jako umnoženje njemačkoga pučanstva stvorilo od Njemačke jednu veliku tvornicu, u kojoj je tek neznatna manjina vlasnika, a preostali dio pučanstva sačinjava industrijski proletarijat.

[22] Da nasljedno pravo i nasljedni red nije glavni uzrok cijepanja posjeda vidi se najbolje u Francuskoj, gdje je na snazi jednako nasljedno pravo kao i kod nas. U Francuskoj je u toku od skoro jednoga stoljeća ostao broj čestica skoro isti, makar se je njezino pučanstvo kroz to vrijeme podvostručilo. Broj čestica se je povećao samo u nekim departmanima. Prof. Girault je na temelju statističkih podataka od više departmana dokazao, da se broj čestica tek neznatno povećao, a to povećavanje broja čestica ima se u glavnome pripisati dvjema čimbenicima: porastu gradova i množenju komunikacionih puteva, cesta i željeznica. Osim toga došao je prof. Girault, proučavajući prilike u Francuskoj, do zaključka, da postoji neka tendencija, da se veličina čestica izjednačuje — neke vrste nivelacija — i to tako, da manje postaju veće i obratno, što ovisi najviše od mjesnih prilika. — Vidi A. Girault: Le morcellement parcellaire en France, Paris, 1920.

Razumije se, da nije samo nasljedno pravo utjecalo na razvitak prilika u Njemačkoj, ali je bezuvjetna istina, da je to nasljedno pravo bilo jedan od odlučnih čimbenika, koji su stvorili današnju industrijsku Njemačku. U Engleskoj, koja ima slično nasljedno pravo, prilike su još gore, jer je i narodno bogatstvo nerazmjerno razdijeljeno, a i više od polovice pučanstva sačinjava industrijski proletarijat.

Iz ove usporedbe socijalnih i ekonomskih prilika u Francuskoj i Njemačkoj možemo i mi crpski pouku. Sistem našega nasljednoga prava, koji je istovjetan sa onim u Francuskoj, nije loš, izuzevši ustanove o nužnom dijelu. Prilike i potrebe naroda same će odrediti, kako će u pojedinom konkretnom slučaju biti najbolje, da ostavitelj rasporedi sa svojom imovinom.

Vidjeli smo, da život ide svojim tokom, da on ne poznaje zapreka i spona. Nikakvo pozitivno zakonodavstvo ne može da spriječi ili zaustavi taj naravni razvitak i tok stvari. Nove prilike i potrebe izazivaju nove pravne odnošaje, jer život ne pita za pisane norme, nego on sam stvara nove socijalne i ekonomske oblike, koje mora slijediti pozitivno zakonodavstvo. Vidjeli smo nadalje, da su se i kod nas prilike i pravni odnošaji razvijali usprkos i protiv postojećih pravnih propisa, gdje god su ti propisi odgovarali narodnim potrebama i novomu duhu vremena. Ne poštivaju se ni odredbe zakona o kućnim zadrugama, jer se zadruge dijele usprkos zabrane i ispod zakonskog minimuma. Isto se tako ne poštivaju svagdje ni norme o. g. z. o nasljedstvu, jer se je — kako smo spomenuli — u Sloveniji razvio u praksi Arenhenrecht, makar da svi potomci imaju de iure jednako pravo na nasljedstvo. Zato je s pravom rekao Montesquieu: Les lois sont les rapports nécessaires qui dérivent de la nature des choses, t. j. zakoni su nužni odnosi, koji proizlaze iz naravi same stvari. Ako pozitivni zakoni ne odgovaraju više tim nužnim odnosima i samoj naravi stvari, onda oni nisu više zakoni u pravome smislu riječi nego mrtvo slovo, jer su ih nove prilike učinile suvišnima. To se dogodilo već i sa hrvatskim zakonom o kućnim zadrugama, koji nam sada hoće neki teoretičari dati kao uzor novoga socijalnoga i ekonomskoga uredjenja našega seljaštva.

Pravne pretpostavke po kanonskom pravu

Napisao dr. Belić Matija, odvjetnik u Djakovu

Terminologija Codeksa iuris canonici u predmetu pravnih pretpostavaka mnogo je skraćena i pojednostavljena prema terminologiji prijašnjega kanonskoga prava. Ne upotrebljava se više izraz »praesumptio iudicis« ili »praesumptio facti« nego samo »praesumptio hominis«, — ne više »praesumptio iuris tantum« nego »praesumptio iuris simpliciter« — niti se praesumptio simpliciter (can. 63 § 2., 88. § 3., 1082. § 2.).

Potpunoma su nestale: praesumptio levis, gravis, vehemens, discreta, probabilis, vehementissima, violenta, gravissima, fortior, minor.

Preostaju samo:

A) praesumptio iuris, koja se dijeli u a) praesumptio iuris simpliciter i b) praesumptio iuris et de iure;

B) praesumptio hominis.

Ovakovo je razlikovanje ustanovljeno u can. 1825. pod posebnom glavom »De praesumptionibus«.

Medjutim u ostalom tekstu zakona ne upotrebljavaju se uvijek ukratko samo ovi izrazi, nego se pojedina vrsta pravnih pretpostavaka označuje takodjer i opisnim načinom. Tako se umjesto termina »praesumptio iuris et de iure« upotrebljava takodjer navod: »proti ovoj pretpostavki ne dozvoljava se dokazivanje« (»... ut contra hanc probationem non admittatur probatio« can. 1972). Umjesto izričitoga imenovanja praesumptio uiris simpliciter upotrebljava se dodatak o dozvoljivosti protudokaza, kao »donec contrarium probetur« (can. 16 § 2.), »donec de ... constiterit« (can. 1093), »nisi contrarium probetur« (can. 1536 § 1.), donec contrarium evincatur« (can. 1814).

Ako se naprosto navodi »praesumptio« bez ikakvog dodatka, razumijeva se praesumptio simpliciter (can. 63 § 2., 88 § 3., 1082 § 2.).

Ima tumačitelja Codexa iur. can. (Vernaz-Vidal), koji kod praesumptio hominis još uvijek razlikuju praesumptio levis, probabilis ili discreta, vehementissima ili violenta. Ali sam zakon tih izraza ne upotrebljava, a osim toga je takovo sistematiziranje dokazne snage u protuslovlju sa can. 1869, po kojemu postoji sloboda sudačkoga uvjerenja, osim ako sam zakon izrijekom štogod odredjuje o dokaznoj moći nekoga dokazala. Tu nema mjesta primjeni kanona 6. br. 3.

Niti hrvatska terminologija nije sasvim ustaljena. Neki prevadjaju praesumptio sa »prokaz«[1]), neki sa »predmjeve«[2]), »predmieve«[3]), »zakon predmnjeva« i »zakon pretpostavlja«[4]), »naslućivanje«[5]), »pravni domišljaj«, »prosti ili jednostavni pravni domišljaj« = praesumptio iuris, »neoborivi pravni domišljaj« = praesumptio iuris et de iure[6]). U našoj književnosti se ponajviše upotrebljava riječ »pravna pretpostavka«, kod koje bi valjalo ostati, jer je jezično dobra, a i zato, jer se u književnosti i zakonima sve više ustaljuje.*)

Definicija pretpostavke navodi se u can. 1825. Praesumptio est rei incertae probabilis coniectura. Pretpostavka je razboriti zaključak na temelju poznatih činjenica o opstojnosti neke dalje činjenice, o kojoj se činjenici ne zna sigurno iz izravne spoznaje.

---

1 Baron-Andrassy, Institucije rimskoga prava, str. 499.
2 Curinaldi str. 104.
3 Stari hrv. grpp. § 105.
4 Jugosl. grpp. § 366.
5 Divković, Lat.-hrv. riječnik.
6 Dernburg-Kostić, Pandekte, str. 404.

* Koliko mi znamo, kod nas se je prije u pravnoj nauci i književnosti a isto tako i u pravnoj praksi redovito upotrebljavala, a upotrebljava se još i danas najviše riječ »predmnjeva«, premda dr. Boranić, Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, V. izdanje, Zagreb 1930., str. 183. u savezu sa toč. 6. na str. 85., kaže, da se ta riječ neka ne upotrebljava u književnom govoru. Riječ »predmnjeva« po našem mišljenju potpuno odgovara latinskoj riječi »praesumptio«. Praesumere = unaprijed uzeti; unaprijed pomišljati, da je istina; unaprijed istinom smatrati; — dakle od toga praesumptio = uzimanje, pomišljanje unaprijed, da je nešto istina, unaprijed smatranje nečesa istinom. Tako prema latinsko-hrvatskom riječniku za škole, Zagreb 1881., str. 766.—767., s obzirom na tamo navedeno značenje glagola praesumere. — Opas. uredništva.

Sam zakon odredjuje nekoje pretpostavke, a te se radi toga zovu praesumptiones iuris. U Codeksu iur. can. ih ima oko dvadesetak.

Medjutim život je pun pretpostavaka. Čitave skupine činjenica redovito se uopće ne može izravno spoznati, a još manje dokazati, nego jedino razboritim zaključkom iz opstanka drugih činjenica. Ovaj bezbroj slučajeva zakon nije mogao statuirati. Prepustio je strankama i sucu, da ih oni izvedu. To su pretpostavke hominis.

Glede gotovo svih zakonskih pretpostavaka Codex iur. can. dozvoljava i izravni i neizravni protudokaz, a glede nekih dozvoljava samo neizravni protudokaz. Prve su praesumptiones iuris simpliciter a druge iuris et de iure.

U can. 1015 § 2. je odredjeno, da se pretpostavlja, da je brak konsumiran, ako je bračni par nakon vjenčanja zajedno stanovao, osim ako se protivno dokaže. Budući da je to praesumptio iuris simpliciter, može se protivno dokazati ili izravno liječničkim ustanovljenjem tjelesne netaknutosti, ili se nekonsumiranost braka dokazuje neizravno time, da do skupnoga boravka nije uopće došlo, n. pr. jer je muž uslijed mobilizacije neposredno odmah nakon skopljenja ženidbe morao otputovati u vojsku.

U can. 88 § 3. nalazi se praesumptio iuris simpliciter, da svatko ima porabu razuma, koji je navršio sedam godina. Protudokaz je moguć izravno po psihiatrima, da neko dijete ipak nema porabe razuma, makar da je navršilo te godine, — a moguć je i neizravni dokaz, da to dijete nema još sedam godina.

Prema can. 63 § 1. privilegij se stiče ili izričitim podjeljenjem privilegija po nadležnoj vlasti ili običajem ili dosjelošću. Zakonska je pretpostavka simpliciter (§ 2.), da je onaj privilegij, koji već traje sto godina ili od pamtivijeka, izričito podijeljen po vlasti. Protudokaz je moguć izravno time, da se dokaže, da je nadležna vlast izričito uskratila podjeljenje privilegija. Neizravni bi protudokaz bio u tome, da se dokaže, da taj privilegij niti ne traje sto godina.

Dalje su praesumptiones iuris simpliciter:

Can. 16 § 2.: Pretpostavlja se, da stranka ne poznaje neki čin, koji je neko drugi počinio, osim ako je to notorna činjenica.

Can. 1014.: U dvojbi se pretpostavlja, da je ženidba valjana, osim ako se protivno dokaže.

U vezi sa impedimentum disparitatis cultus pretpostavlja se, can. 1070 § 2., da je bračni drug doista bio kršćanin, ako ga se je u vrijeme sklapanja braka općenito smatralo kršćaninom; protivno se mora dokazati.

Can. 1082 § 2. ne može se pretpostaviti, nego se mora dokazati, da muškarac poslije navršene 14-te godine a ženska poslije 12-te godine, kada sklapa brak, ne zna da je brak postojana zajednica izmedju muža i žene za radjanje djece.

Can. 1086 § 1.: Kod sklapanja ženidbe uvijek se pretpostavlja suglasnost izmedju nutarnjega duševnoga konsensa (privole za ženidbu) i riječi i znakova, kojima je konsens (privola na ženidbu) izražen.

Can. 1115 § 1.: Pater is est, quem iustae nuptiae demonstrant, nisi evidentibus argumentis contrarium probetur.

Can. 1115 § 2.: Pretpostavlja se, da su zakonita ona djeca, koja su se rodila barem poslije šest mjeseci nakon sklopljenja braka, ili unutar 10 mjeseci od dana prestanka zajedničkoga bračnoga života.

Can. 1536 § 1.: Dok se protivno ne dokaže, uzima se da je crkvi darovano ono, što je darovano upravitelju crkve.

Can. 1814: Javne isprave bilo crkvene bilo državne pretpostavljaju se istinitima, te dokazuju ono što se u njima navodi, osim ako se protivno dokaže.

Can. 2200 § 2.: Kod povrede zakona, pretpostavlja se, da je bila zla nakana, osim ako se protivno dokaže.

Dalje su pravne pretpostavke one, koje se nalaze u državnim zakonima, a vrijede takodjer i za područje crkvenoga prava, jer propisi civilnih zakona vrijede kao subsidijarno pravo, ukoliko kanonsko pravo o dotičnoj materiji nema svojih odredaba i u koliko se ti propisi ne protive crkvenomu pravu (can 1529).

Sasvim je drugačije sa praesumtio iuris et de iure u pitanju dokazivanja. Tu je izravni protudokaz uopće nepripustiv. U svim zakonima ima takovih pretpostavaka veoma malo. Codex iur. can. ih ima u can. 1904 § 1. i u can. 1972.

Prema can. 1904 § 1.: Res iudicata praesumptione iuris et de iure habetur vera et iusta nec impugnari directe potest. Sa pravomoćno presudjenom stvari sudac je vezan; za njega moraju činjenice, kako su pravomoćnom presudom ustanovite, biti istinite i pravične, makar on o tome drugačije bio uvjeren. Stranka ne može pružati izravni protudokaz, da ta osuda nije istinita, niti da je nepravedna. Da stranka otkloni neugodne posljedice iz alegirane presude, može se pružiti protudokaz jedino neizravno, stavivši u pitanje pravomoćnost presude.

Po can. 1972 postoji pretpostavka o valjanosti braka i nedozvoljava se protudokaz poslije smrti jednoga ili dvojice bračnih drugova, ako za života obiju bračnih drugova nije brak bio tužbom napadnut. Izravna ovakova tužba je nemoguća sa strane trećih interesenata.

Efekt pravne pretpostavke normiran je u samom zakonu, can. 1827., i to trostruki:

1. tko ima na svojoj strani pravnu pretpostavku, oslobadja se od tereta dokazivanja;
2. teret dokaza prevaljuje se na protustranku;
3. ako protustranka ne obori pretpostavku, presuda mora da se izreče za korist prve stranke.

Oslobodjenje od tereta dokazivanja ovdje se u can. 1827 ponovno normira. Takav se propis nalazi i u can. 1747 broj 2, gdje se nabraja, što ne treba dokazivati: a) notorne činjenice, b) ono, što sam zakon pretpostavlja (quae ab ipso lege praesumuntur), c) ono, što jedna strana tvrdi a druga priznaje, osim ako bez obzira na priznanje zakon ili sudac zahtijeva dokaz.

Djelomično ovaj propis imadu i nekoji gradjanski zakoni. Tako § 366 jug. grpp.: »činjenice, za koje zakon pretpostavlja, da postoje, ne treba dokazivati«. Ostalih točaka iz Codexa iur. can. nema jugoslovenski parnični postupnik. Nekoji tumačitelji (Neumann) drže, da bi bilo ispravnije, da je parnični postupnik odredio, da sudac ovakovu zakonom pretpostavljenu či-

njenicu mora uzeti kao dokazanu, u onom slučaju, gdje su ustanovljene druge činjenice, koje služe kao temelj pravnoj pretpostavki. Codex iur. can. ima ovakovu izričitu ustanovu, za koju tumačitelji gradjanskoga parničnoga postupnika veli, da bi bilo ispravno, da je u ovaj postupnik izričito uvrštena.

Neki sumnjaju o ispravnosti navoda, da se teret dokaza prevaljuje na protivnu stranu (Zuglia). Vele, da bi bilo ispravnije reći, da pretpostavke olakšavaju dokaz time, što dopuštaju, da se umjesto glavne činjenice dokazuje druga, iz koje bi se samo sa stanovitom vjerovatnošću moglo zaključivati na opstojnost prve činjenice. Ova kritika nije opravdana. Doista se teret dokaza prevaljuje. Stranka, na čijoj su strani dokazane činjenice, koje čine temelj pretpostavke, ne mora dokazivati predmnijevanu činjenicu. Ona više nema nikakove dokazne dužnosti glede te činjenice. Ona se je potpuno oslobodila izravnoga dokazivanja o opstojnosti činjenice. Druga strana ne može da porekom stavi u pitanje tu činjenicu. Druga strana mora da na sebe preuzme teret dokazivanja o neopstojnosti prijeporne činjenice, bilo izravnim dokazom, bilo neizravnim, bilo jednim i drugim već prema vrsti pretpostavke, inače sudac mora predmnijevanu činjenicu uzeti kao dokazanu.

Nekoji zakoni, a tako i jugoslavenski parnični postupnik, imadu samo prvi stavak, naime o oslobodjenju od dokazivanja, a ostalo prepuštaju pravnoj nauci kao nužne zaključke.

Očito je, da je metoda Codexa iur. can. ispravnija. Kada se, naime, u kojem zakonu stavlja općenito pravilo o slobodnom sudačkom uvjerenju uz izuzetke, ukoliko nije tim procesualnim zakonom što drugo naredjeno (§ 368. jug. grpp.), onda treba u zakonu izričito navesti sva ograničenja, a ne prepuštati ih nauci i praksi.

Dekretalsko pravo imalo je u bitnosti iste propise glede zakonskih pretpostavaka, naravno uz manje preciznu terminologiju i manje točnu razdiobu, a suviše velika razlikovanja.

Obilno gradivo je sadržano u zbirci dekretala Grgura IX., lib. II., tit. 23 de praesumptionibus. Dalja su važna mjesta cap. 6 X. de renunt. I. 9; cap. 21, 30 X. de spons. IV. 1; cap. 6 de appel. II. 15 in VI.; c 13, 20 C II. q. 1.

Naročito je sa pravno-povjesnoga gledišta bila zanimljiva praesumptio iuris et de iure glede motrimonium praesumptum. Prije tridentinskoga sabora za valjanost ženidbe je bila dostatna neformalna medjusobna privola (konsens) muškarca i žene na ženidbu, — nije trebalo za valjanost ženidbe ni napovijedi, ni svjedoka, ni blagoslova, niti kakovih drugih svečanosti. Takove potajne ženidbe — matrimonia clandestina — bile su valjane i nakon tridentinskoga sabora u područjima, gdje nije bio proglašen njegov zaključak »Tametsi« o obvezatnom načinu sklapanja ženidbe (Conc. Trid. sess. XXIV. c. 1. de reform. matrimonii). Zato je, ako su zaručnici obavili copulam carnalem, pretpos(tavljalo pravo pretpostavkom iuris et de iure, da su oni sklopili tim (konkludentnim) činom valjani brak, jer se je smatralo, da oni nisu spolni prileg obavili griješno, nego cum »affectu maritali« t. j. kao muž i žena. (Sonsalia de futuro transeunt in matrimonium per carnalem copulam subsecutam, v. 30. X. de spons. IV. 1).

Osim posebnih pravnih pretpostavaka postojale su i općenite pravne pretpostavke kao pravna pravila, regulae iuris; — primjerice: nemo malus nisi probetur (cap. 9 X. de praesumpt. II. 23; regula iuris 8 in VI-o).

Razni zakoni, s kojima mi dolazimo u doticaj, veoma raznoliko normiraju ovo pitanje.

O pretpostavkama iuris je imao naš stari hrv. parbeni postupnik u § 105. jedino negativnu odredbu, da »predmnjeve«, koje nisu utemeljene u zakonu, ne oraštaju od tereta dokaza, — a Westgalizische Gerichtsordnung u § 171. imala je jedino tu istu odredbu u pozitivnom obliku, dočim je Allgemeine Gerichtsordnung u § 105. ustanovljivala, da pretpostavke nisu dokazalo osim onih pretpostavaka, kojima zakon posebice daje takovu snagu. Ove mršave propise nadopunjavala je nauka, a ona je svoje zasade vadila iz kanonskog prava.

Srpski zakonik o sudskom postupku od god. 1865. i gradjanski zakonik bivše kraljevine Srbije od god. 1864. propustili su, da prenesu iz svoga uzora, francuskoga prava, njegove potanke propise o pretpostavkama. Po §-u 179. srp. grpp. »ono, što se po zakonu kao istina pretpostavlja, to će se na sudu dokazivati; no ne mora prije, dok se protivno dokazivati ne počne.«

Francuski Code civil izričito ustanovljuje pretpostavke zakonske i sudačke (art. 1349). Nabraja četiri skupine zakonskih pretpostavaka (art. 1350). Napose potanko postavlja uvljete, pod kojima je res iudicata zakonskom pretpostavkom (art. 1351). Zakonska pretpostavka oslobadja od dužnosti dokazivanja (art. 1352).

Crnogorski (Bogošićev) imovinski zakonik ima u članu 976 propis, koji je i jezično i pravno veoma zanimljiv: Kad o nečem, što se odista ne zna, ali sudeći po običnome toku stvari, zakon u nekim prilikama kaže: »uzimlje se da...« ili »zakon uzimlje da...« ili »pretpostavlja se da...« i tome slična, biva da i sud treba da primi za istinu ono, što zakon uzimlje ili pretpostavlja, da je tako. Slobodno je ipak onoj strani, kojoj pretpostavka nije po volji, da dokaže sudu, da to tako nije. Podje li joj za rukom dokaz, sud će ga priznati, ma koliko bio protivan onome, što je zakon pretpostavljao. (Takove se pretpostavke nalaze u čl. 94., 169., 816. i t. d.).

Naročita su vrsta pravnih pretpostavaka tzv. causae favorabiles.

Iz javnoga interesa zakonodavac, bilo crkveni bilo državni, hoće da neke pravne poslove, doklegod je to moguće, uzdrži na snazi i ne samo da pretpostavlja njihovu valjanost, nego u svim dvojbenim ili jednakim uspjesima dokaza i protudokaza ima sudac da sudi za valjanost dotičnoga pravnoga posla. U nekim slučajevima niti samo priznanje protustranke, niti iskaz nekih lica pod zakletvom, nije dokazalo proti valjanosti ili opstojnosti, nego sudac mora provadjati ostala dokazala i samo po njima suditi.

Takovi su u kanonskom pravu primjerice vinculum matrimonti, dos, testamentum.

Causae favorabiles nalaze se i u jugoslavenskom parničnom postupniku u čl. 12. uvodnog zakona u vezi sa §-om 366. jug. grpp. glede §§ 99., 157. i 158. o g. z., pred kojima pada sloboda sudačkog uvjerenja.

Tako i statut o postupku u ženidbenim stvarima u njemačkoj kršćanskoj crkvi augsburške vjeroispovijesti u kraljevini Jugoslaviji od 18. II. 1931., koji je donešen na temelju § 67. crkvenog ustava od 19. XI. 1930., u § 13. odredjuje: »Die Vermutung ist immer für die Giltigkeit der Ehe«.

Sasvim isto i bračni pravilnik srpske pravoslavne crkve od 9. VI. 1933.

u §-u 8.: »Dok se ne dokaže protivno, uzima se da je brak valjano sklopljen, da su svi bračni uslovi ispunjeni, da bračnih smetnja nema, da brakorazvodni uzroci ne postoje, da bračni drugovi nisu znali za nedostatak bračnih uslova ili za postojanje bračnih smetnja.«*)

Prema razloženome nema nikakove načelne razlike izmedju parničnih postupnika, kojima se priznaje, da su najmoderniji, i Codexa iur. can. u pitanju zakonskih pretpostavaka. Takovim najmodernijim postupnikom smatra se naš novi parnični postupnik. Izmedju njega i Codexa iur. can, u ovome je pitanju samo metodska razlika. Jedan i drugi ima obadvije vrste zakonskih pretpostavaka. Jugoslavenski gradjanski parnični postupnik ih navodi po njihovoj sadržini bez naimenovanja njihovih naučnih naziva, a naročito bez napominjanja razlike u načinu dokazivanja; nema ni riječi o izravnom i neizravnom dokazivanju. Codex iur. can, pako je našao kao korisno, da ove naučne posljetke unese u tekst zakona. U stvari tu nema razlike i kod jug. gradj. parničnog postupnika praktični je posljedak ipak potpuno isti.

Nu veće je pitanje, da li je takodjer samo metodska razlika ili je načelna razlika izmedju jug. gradj. parničnoga postupnika i Codexa iur. can. u pitanju onih pretpostavaka, koje ne pretpostavlja sam zakon, nego sudac uslijed postojanja posrednih činjenica smatra, da postoji daljnja nepoznata činjenica. U pitanju su praesumptiones h o m i n i s. Jugoslavenski gradj. parnični postupnik ih ne spominje. On ih namjerno ispušta. Načelno mu je stajalište: u pitanjima, sa kojima je u vezi sloboda sudačkoga uvjerenja, neka bude štogod je moguće manje ili dapače nikakovih normi. U materijalijama za austrijski § 270. (naš § 366.) nalaze se motivi za taj hotimični propust. Neka ostale znanosti, praksa i život budu pomagala sučeva. Znanosti se razvijaju, pa zato neka si ih sudac u razno doba svaki put prema stepenu cjelokupnoga živovanja i razvitka ljudskoga pozove u pomoć. To je sve općenito uključeno u §-u 368.: »sud ima, obaziruć se brižljivo na rezultat cjelokupne rasprave i izvedenih dokaza, po s l o b o d n o m u v j e r e n j u ocijeniti . . .«. A i tu kod §-a 368. jug. gradjanski parnični postupnik dosljedan je sam sebi, — nema potankosti. Naročito nema onih, što ih Codex iur. can. nabraja u kanonu 1869. — Sa istoga razloga i gledišta postoje razlike kanona 1825. do 1828. prema §-u 366., sa kojega su i razlike izmedju can. 1869. prema §-u 368. grpp.

Ipak treba imati pred očima, da je Codex iur. can. kasnije nastao (god. 1917.) nego austrijski gradjanski parnični postupnik (god. 1895.), pa makar su redaktori Codexa iur. can. nesumnjivo imali pred sobom austrijski gradjanski parnični postupnik, i makar su išli za tim, da se budući crkveni zakonik otrese onih glomaznih grupiranja iz dekretalskoga prava, kao što su takodjer išli i za tim, da pojednostave norme, ipak se nisu odlučili za bezgranično pojednostavnjenje, kao što je u austr. gradj. postupniku.

Codex iur. can. je namjerice propisao, da u slučajevima, koji nisu već samim zakonom označeni kao pretpostavke, sudac može sam sačiniti svoju pretpostavku, ali samo pod uvjetom, ako su posredne činjenice: a) factum certum, b) factum determinatum i c) directe cohaerens sa prijepornom činjenicom.

* »Glasnik«, službeni organ srp. prav. patrijaršije, je javio, da je privremeno odgodjeno stupanje novih bračnih pravila na snagu. — Opas. uredništva.

To znači, da činjenice, na kojima se temelji pretpostavka, moraju biti sigurne i odredjene, dakle nesumnjivo dokazane, a osim toga da moraju biti u uzročnom vezu sa onom daljom činjenicom, koja je predmetom dokaza. Nije dostatna samo vjerovatnost.

Ne ograničuje se ni ovdje sloboda sudačke ocjene, jer konačno niti tamo, gdje nema takovih propisa, ispravna primjena zakona ne može i ne smije u praksi da bude drugačija. Codex iur. can. i opet, kao i kod propisa o presudi, daje sucu i strankama putokaz.

Potvrdjuje se i ovdje, da Codex iur. can. nije gradjen niti isključivo na zakonskom dokaznom sistemu niti isključivo na sistemu slobode uvjerenja, nego da je opravdana oznaka njegova sistema kao »systema mixtum«.

Nešto slično imade francuski Code civil u art. 1353, da sudačke pretpostavke moraju biti »graves, précises et concordantes«. Ali je ogromna načelna razlika izmedju francuskog Code civil-a i Codex iur. can. Po Code civil-u sudačke su pretpostavke dozvoljene s a m o u o n i m p a r n i c a m a, u k o j i m a z a k o n d o p u š t a d o k a z p o s v j e d o c i m a, (izuzevši slučajeve fraude i dol), a dokaz po svjedocima je dozvoljen u redovitim parnicama samo u prijeporima do najvišega iznosa od 150 franaka. Sudačka je ocjena dakle silno ograničena. Ova je ustanova fragmenat grube dokazne teorije usprkos općenitog navoda: »les présomptions qui ne sont point établies par la loi, sont abandonnées aux lumières et à la prudence du magistrat«.

Codex iur. can. načelno nije prihvatio ovakvog ograničenja niti u partiji o svjedocima niti u partiji o pretpostavkama.

U austrijskom pravu prije današnjega gradjanskoga postupnika bile su izričito zabranjene sve druge pretpostavke osim zakonskih. Tako A. G. O.: »Vermuthungen, welchen insbesondere durch das Gesetz keine Kraft beigelegt wird, s i n d f ü r k e i n e n B e w e i s a n z u s e h e n« (§ 105.). Ovaj je propis davao podlogu onim pravnim piscima, koji su tvrdili, da je u postupcima zakonskoga dokaznoga sistema načelno isključen dokaz po pretpostavkama (hominis; — ali to mora da vodi do apsurda, — sudac postaje marioneta. I doista, praksa je rastrgala taj lanac, pomažući se, kako je znala, a naročito analogijama prema gradjanskom zakoniku (primjerice §§ 112. i 368. ogz.) i eksursijom u tadanje kanonsko pravo.

Spomenuo sam već razne klasifikacije pretpostavaka po nauci dekretalskoga prava, a to se činilo prema njihovoj navodnoj dokaznoj snazi. Praesumptio l e v i s nije imala nikakove dokazne snage (nam iudex non ex temeritate sed ex prudenti consilio procedere debet c. 13, 19, 20, C. II q. 1; c. 9, C. VI q. 1; c. 2, C XXXII q. 1; c. 14 X de praesumpt. II 23). P r a e s u m p t i o, g r a v i s, p r o b a b i l i s, d i s c r e t a pružala je nepotpuni dokaz, poludokaz, koji se morao nadopuniti i kompletornom prisegom (c. 13, X de praesumpt. II 23), ali ako ima još daljih pretpostavaka, dokazala ili pomagala, smije da u suca stvori potpuno uvjerenje, dakle da vrijedi kao potpuni dokaz (c. 11 X de praes. II 23). P r a e s u p t i o g r a v i s s i m a, v i o l e n t a, v e h e m e n s prevaljuje teret dokaza na protustranku, i ako ona ne pruži jasan protudokaz, sudac mora da uzme kao istinitu ovakovu neizravno dokazanu činjenicu (c. 3 X de praesbyt, non bapt. III 43; c. 2, 10, 12, X de praes. II 23). — Dakako, u nauci su se razni pisci upuštali u još podrobnije klasificiranje.

Makar da je Codex iur. can. odredio, da se pretpostavka hominis mora temeljiti na činjenici, koja je certa, determinata i cohaerens, nije time ništa oteščano u slobodnoj ocjeni sučevoj niti je to ikakovim prilogom za mišljenje, da postupak po Codex-u iur. can. spada u sistem zakonske dokazne teorije. Sve da je to propisao austrijski odnosno naš gradjanski parnični postupnik, ne bi to ništa bilo na štetu načela izraženoga u §-u 368. jug. grpp. niti bi on išta izgubio od svoje reputacije kao zakonika osnovanog na načelu slobodne ocjene dokaza. Sudac mora da obrazloži svoju osudu. Njegova se odluka ima da temelji na činjenicama, koje će većina normalnih ljudi jednako logički da prosudjuje. I za gradjanskoga suca mora da se zaključak o opstojnosti neke činjenice, koja se ne dokazuje izravno nego neizravno na temelju drugih činjenica, osniva samo onda na tim drugim činjenicama, ako su one sigurne, opredijeljene i u neposrednoj vezi. To sve mora sudac da izvede u svojem obrazloženju, inače će presuda biti predmetom pobijanja po strankama, a po višim sudovima ukinuta. Presuda, u kojoj nije utvrdjeno, koje činjenice sud smatra dokazanima a koje nedokazanima, te koje su okolnosti i uvažavanja dovela do sudačkog uvjerenja, jest ništava, a postupak, koji je prethodio, će se prema prilikama, proglasiti ništavim.

I u pitanju pretpostavaka je Codex iur. can. ostao kod svoga srednjega puta, — uklonio je suvišno sputavanje suca, ali ga nije ostavio bez smjernice.

O prekovremenom radu u smislu zakona o zaštiti radnika

Napisao dr. Krmpotić Josip, odvjetnik u Brodu.

Uvod. — Makar je zakon o zaštiti radnika donesen već 25. veljače 1922., može se reći, da sve do ove velike ekonomske potištenosti gotovo nije dolazilo do primjene, a potom ni do kritike ovoga zakona. Radnici su radili, kako su mogli, ne obzirući se mnogo na propise spomenutoga zakona, kojih u većini slučajeva nisu ni poznavali, a niti su bili svijesni svojih zakonskih prava. Sa poduzetnicima je bio isti slučaj. Za osvjetljenje toga najbolje služi slučaj jednoga od najvećih industrijskih preduzeća, koje se je u jednom sporu ispričavalo, da njegovi generalni direktori nisu točno poznavali taj zakon, pa da su samo u bludnji priznavali te isplaćivali nekim namještenicima prekovremeni rad.

Uslijed takovoga stanja stvari o zakonodavstvu radničke zaštite skoro uopće nemamo pravne literature, kako ni raširenu sudačku praksu. Koliko je ima, malena je i nestalna.

Ali otkada je ekonomska nedaća pritisla svijet, poduzetnici su bili prisiljeni smanjiti svoje režijske troškove, što u prvom redu znači otpuštati sve veći i veći broj svojih radnika. Pošto je pak u teškim privrednim prilikama uslijed pada cijena, konkurencija sve to jača, nužno je došlo do toga, da su poduzetnici radili sa što manjim brojem radnika nastojeći, da ovaj mali kvantum radne snage, što bolje iskoriste. Radnik je dobrovoljno ili barem bez prosvjeda radio najteže poslove te iznad normalnoga radnog vremena; — sretan, da uopće ima zaposlenje, o kojem ovisi prehrana njegove obitelji.

Medjutim se i taj umanjeni broj radnika uslijed sve jače krize teško osjećao na proračunu privrednih poduzeća. Poduzetnik je stoga po zahtjevu svoje koristi i dalje smanjio broj svojih radnika.

Zaposleni radnik je bio relativno zadovoljan i nije ga skrajnja potreba silila, da se upozna i koristi zakonskim propisima. S druge opet strane za volju svoga namještenja nije se htio ili bolje nije se smio koristiti zakonom, ako ga je i poznavao. U najzadnjem slučaju smatrao je svoja zakonska prava kao neku pričuvu protiv poduzetnika za slučaj otpusta.

Otpušteni radnik ne poznaje sve gornje obzire i traži svoje pravo.

Tako su konačnoh nakon sedam do osam godina, t. j. nastupom i razvitkom ekonomske nedaće, naši sudovi došli u priliku, da češće primjenjuju ustanove zakona o zaštiti radnika, koji do tada pobliže nije bio poznat niti u pravničkim krugovima.

Sa razvitkom industrije u našoj je državi postao i radnički stalež brojnijim. Time su njihovi zahtjevi na isplatu prekovremenoga rada, a s druge strane dužnost poduzetnika, da udovolji tim zahtjevima, postali vrlo važno pitanje i sa gledišta narodne ekonomije. Stoga je važnost ispravnoga tumačenja i primjene zakona o zaštiti radnika postala još jača. Dobro nam dakle dolazi i svaka sudska rješidba i svaki obrazloženi glas u javnosti.

Sa zadovoljstvom su utvrdjena nastojanja naših stručnih listova u tom pravcu. Tako je zapažen i članak dr. Abramović Josipa u 4. i 5. broju »Mjesečnika« prošle godine.

Pošto je pisac zauzeo stanovište ne baš povoljno po interese radnika, a opet vrlo povoljno po interese poduzetnika, kako ćemo to niže razložiti, bili smo uvjereni, da će u interesu bistrenja pojmova kao i u interesu našega sudovanja skoro doći do izlaganja protivnoga mišljenja. Očekivanje se nije ispunilo, pa smatram svojom dužnošću, da makar kao istomjesni kolega spomenutoga gosp. pisca, iznesem svoje mišljenje u obranu protivnoga stanovišta. Bolje i kasnije nego nikada.

Zakon o zaštiti radnika kao posljedak radničke borbe je donesen u prvom redu u interesu njih samih. Sukob interesa t. j. borba izmedju poduzetnika i njihovih radnika jednako je stara kao i sam najamni rad. Kroz čitavu povijest radničkih pokreta provejava kao crvena nit zahtjev za uredjenje i skraćenje radnoga vremena. Politički zahtjevi (Čartisti i dr.) samo su logična posljedica ekonomskih težnja. Ovim zahtjevima nasuprot stalno živi otpor poduzetnika. Normaliziranje radnoga vremena je postizavano u dugom evolucionom procesu. Naročito upadaju u oči dva momenta. Kada je već od neograničenoga radnoga vremena došlo do uzakonjena maksimuma, tada je opet trebalo postići strogu primjenu zakonskih odredaba u poduzećima, a naročito da se onemogući zaobilaženje te izigravanje zakonskih propisa. Jednom riječju, poduzetnik je po zahtjevu svoga privrednoga programa stalno ometao ostvarenje radničkih zahtjeva u pogledu noćnoga rada, rada žena, djece, a naročito u pogledu trajanja rada. U duhu individualističkoga liberalizma, koji znači potpunu slobodu rada, a time i neograničenu ekonomsku utakmicu industrijskih poduzeća, poduzetnik nije mogao imati šire poglede na interese cijeloga društva. Mjerilo i poticaj njegovome cjelokupnomu privrednomu radu je ležao isključivo u vlastitom i neposrednom interesu.

Time je smetnuo s vida, da je društvo živi organizam ili barem jedan povezani sistem pa makar i stroj, te da svaki dio te cjeline pridonaša općemu uspjehu. Svaka funkcija mora biti snažna i zdrava. U protivnom slučaju nezdrava je i cjelina.

Ovo egocentrično shvaćanje poduzetnika pomagalo je i sociološko naučanje u drugoj polovici 19. toljeća. Primjena tadašnje vladajuće biološke društvene teorije, a naročito Darvinovih načela o odabiranju i borbi za opstanak, kojim sugestijama su podlegli i socijalisti (Marks, Engels) poistovjetujući povijest društva sa poviješću klasnih borba, davalo je egoističnomu mentalitetu kapitalista idejnu podršku i etičko opravdanje. I sam Spenser, jedan od najvećih tadašnjih duhova, nepomirljivi protivnik militarizma i rata, filozof-sociolog, jedan od prvih autora organske teorije o društvu, napose integracije i heterogenosti višega tipa društva te propovjednik uzajamne zavisnosti njegovih dijelova, bio je slijep za radničke prilike i odlučno tražio, da se ekonomski odnosi moraju prepustiti samomu uredjenju ponude i potražnje. Nastojanja u korist radnika sa gledišta čistoga morala, radništvo je odbijalo kao i sve utopiste, nalazeći da sama sentimentalnost i čisti idealizam ne mogu u životnoj prozi doći do izražaja niti pridonijeti ništa odlučno na rješavanju vrlo važnoga socijalnoga pitanja.

Ovomu sukobu interesa i povijesnom antagonizmu izmedju dvije najvažnije društvene klase moglo se je dakle postići rješenje samo u medjusobnoj borbi poduzetnika i radnika.

Slike ovoga sukoba najbolje se razabiraju iz razvoja i stvaranja tvorničkoga zakonodavstva u Engleskoj, toj najstarijoj industrijskoj zemlji. U izvještajima parlamentarnih anketa kao i u izvještajima tvorničkih nadzornika formalno vrve utvrdjenja o duševnoj zaostalosti i tjelesnoj krŽljavosti radnika te o velikoj smrtnosti kao nužne posljedice noćnoga rada, rada žena i djece te pretjeranoga rada odraslih radnika.

Radnički stalež je vrlo važan u svakoj državi kako za njezine ekonomske tako i za političko-vojničke svrhe. Iz te klase popunjuju se u modernom društvu sve ostale. Interes je društva, da se ta klasa očuva od iscrpljenja, da izbjegne fizičkoj te intelektualnoj krŽljavosti i velikoj smrtnosti. Stoga je konačno sazrela misao o potrebi socijalnoga nadzora nad privrednim odnosima, koji su sve moderne zemlje ostvarile u zakonodavstvu o radničkoj zaštiti.

Ne ćemo se upuštati potanje u opisivanje pojedinih zakona u raznim zemljama u pogledu uredjenja radnoga vremena počam od potpune slobode rada t. j. od neograničenoga radnoga vremena, pa sve do 8-satnoga radnoga vremena. Pripominjemo samo, da je svaki sat postignut velikim naporima i žrtvama radničkoga staleža. Stoga bez obzira na kritiku socijalizma, moramo se složiti sa Marksovom tvrdnjom, da je uzakonjenje maksimalnog radnoga vremena posljedak borbe izmedju radnika i kapitalista.

Uredjenje radnoga vremena prvenstveno je dakle djelo radničkih napora, koje je stvoreno u prvom redu i neposredno u korist samih radnika. Stoga se nužno mora povući zaključak, da se svi propisi zakona o zaštiti radnika imadu tumačiti u prilog radnika; — naročito naredjenje o prekovremenom radu.

Sa ovom »predrasudom« nadahnut je i naš zakon, pa je potrebno, da tako bude i sa njegovom primjenom i kritikom.

Pomoćni i izvršni rad. — Zakon ne pozna diobu rada na pomoćni i izvršni, kao što ne pozna niti diobu radnika u jednom poduzeću na pomoćno i izvršno osoblje. Izvršni rad je svaki onaj rad, koji potpomaže svrhu poduzeća. Obzirom na zakonsku kvalifikaciju rada, a naročito obzirom na zakonsku zaštitu nije osnovano dijeliti rad na pomoćni, izvršni, pripremni, zaključni i t. d. Rad je rad. Radnik, koji radi na izradbi jednoga kotača pridonaša konačnomu uspjehu i svrsi organizovanoga rada svoj obol, kao i onaj, koji radi na polugi, na kojoj se i pomoću koje taj kotač može izraditi, — makar poluga uopće ne dolazi u sastav kotača odnosno stroja. To je samo dioba rada s općeg ekonomskoga gledišta, bez kojega moderna industrija uopće ne može postojati. U organizovanom radu svaki je rad neophodno nuždan i po tome izvršan i produktivan.

Jednako možemo kazati i za radove pretežno duševne i pretežno ručne. Strogu granicu izmedju oba ova rada ne možemo povući. Izmedju obiju polova imade mnogo nijansa, upravo nevidljivih prelaza, kao što to uopće biva izmedju dvije skrajnosti. Stoga zakon ne luči radnike sa toga gledišta, već postavlja osoblje, koje obavlja više službe. Za lakše razumijevanje ćemo nazvati ovu posjednju kategoriju višim osobljem ili prvom kategorijom.

U prvoj kategoriji imade ručnoga rada, kao što i u nižoj kategoriji imade intelektualnoga rada.

§ 3. st. 1. zakona o zaštiti radnika sadržava načelo, da se pod pomoćnim osobljem smatraju sva ona lica, koja rade u poduzećima, navedenim u §-u 1., i to bez obzira, rade li ta lica za nagradu ili u cilju izučavanja.

St. 2. navedenoga paragrafa donaša iznimku od toga pravila, te odredjuje, da se iz pojma pomoćnoga osoblja izuzimaju ona lica, kojima se povjeravaju poslovi više vrste. Za bolje razumijevanje i lakšu gradaciju višega osoblja zakon primjerice nabraja poslovodje, knjigovodje, blagajnike te inžinjere. Ovime je dan dosta jasan putokaz za ocjenu, koje su službe, makar pretežno bile duševne, pomoćne službe, odnosno koje spadaju u kategoriju više službe, makar su eventualno pretežno ručne.

To znači, da sve one službe u jednom poduzeću, koje su podredjene službama primjerice navednim, spadaju u nižu službu t. j. u pomoćno osoblje.

Treće kategorije zakon ne pozna, dakle ih nema. Stoga se ne može zamisliti u smislu zakona bilo kakvi najamni radnik jednoga poduzeća, koji se ne bi mogao svrstati pod jednu od dviju kategorija.

Namještenike, mjesečare, šofere, kuhare, vratare i t. d. zakon ne spominje kao posebnu kategoriju. Preostaje dakle, ili da ih uvrstimo u jednu od ovih kategorija, ili da ih isključimo od učešća na organizovanom radu. Trećega rješenja nema.

Namještenik je takodjer najamni radnik. Ovu njegovu glavnu značajku ne može promijeniti manje važna okolnost t. j. način isplate za njegov rad. Jedan radnik može da bude plaćen po satu, drugi po danu, treći na akord, četvrti nedjeljno, peti mjesečno i t. d. No — kako rekosmo — svi su oni ipak najamni radnici i način isplate ne dira pravnu narav njihovoga rada i dosljedno tome njihovo pripadništvo jednoj od gore spomenutih dviju kategorija.

Po strogoj logici radnik, plaćen po satu, može obavljati višu službu od radnika plaćenoga na mjesec. Način isplate ne može dakle doći u obzir kao kriterij svrstavanja radnika u kategorije.

Kada bi za svrstavanje radnika na više i niže službe bilo mjerodavno pitanje načina isplate, t. j. da li je plaćen mjesečno ili po satu, tada bi bio nerazumljiv § 3., a naročito st. 3. toga paragrafa. U tom naime slučaju ne bi uopće moglo doći do spora, koje osoblje spada u više, a koje u niže. Znalo bi se, kako prima plaću, pa ako je plaćen mjesečno, tada dolazi u višu službu, a ako je plaćen po satu, tada potpada pomoćnomu osoblju.

Medjutim zakon ne dijeli najamne radnike po tom mjerilu nego prema važnosti povjerenoga im posla. Stoga i pretpostavlja sporove za slučaj ovoga razlikovanja i to tako teške sporove, da je pravo odluke pridržao najvišoj upravnoj instanciji t. j. ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja. Sve bi to bilo posve suvišno, da je način isplate odlučno i jedino mjerilo za kategorisanje radnika.

Mišljenje, da st. 3. §-a 3. nije u nikakvoj vezi sa st. 3., te da ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja nema pravo odlučivati o pitanju, da li se izvjesno lice imade smatrati, da obavlja važnije poslove, već da je pravo ministra ograničeno samo na odluku, da li neko lice pripada pomoćnomu osoblju, nema nikakvog zakonskoga osnova kao ni logičkoga smisla, jer samo sebi protuslovi.

Već iz činjenice, da stav. 1. i 2. §-a 3. govori o prvoj i drugoj kategoriji namještenika, a stav. 3. istoga paragrafa o sporu, da li se na neko lice imade primijeniti stav. 1. ili 2., slijedi, da se radi o odluci u sporu, nastalom iz slučaja, predvidjenoga u stav. 1. i 2. istoga pragrafa, t. j. u sporu, da li neko lice spada u pomoćno osoblje, ili su mu povjereni poslovi više službe.

I po jednostavnoj logici dolazimo do istoga zaključka. Ako ministar imade odlučiti, da li neko lice obavlja važnije poslove, tada je u tom propisu ili zapravo u tom izrazu odnosno u negativnoj odluci isključeno rješenje, da to lice pada pod pomoćno osoblje. I obrnuto.

Nijedna druga upravna vlast nije nadležna, da rješava sporove, nastale iz §-a 3., nego — kako rekosmo — samo ministar socijalne politike i narodnog zdravlja.

Zakon o radnjama uopće ne dira navedenu ustanovu zakona o zaštiti radnika, pa ju prema tome ne derogira niti u cjelosti niti djelomično.

Zakon o radnjama kategoriše na svoj način radnike bez obzira na poduzeća, pa se prema tome sve odredbe ovoga zakona u pogledu kategorisanja radnika imadu uzeti kao kategorisanje u smislu zakona o radnjama. Zakon o zaštiti radnika kategoriše opet radnike na svoj način i u svoju svrhu, pa se njegovo kategorisanje imade tumačiti u smislu zakona o zaštiti radnika. Oba zakona to izričito ističu. § 307. zakona o radnjama u st. 1., in fine kaže: »Koje su službe važnije u smislu ovoga stava«. § 3. zakona o zaštiti radnika izričito navadja u st. 2. »koja se ne smatraju kao pomoćne osoblje u smislu ovoga zakona«, a stav 3. osniva nadležnost ministarstva socijalne politike, da odluči, »koje se lice smatra kao pomoćno osoblje u smislu ovoga zakona«.

Prema tome zakon o radnjama rješava posve druge slučajeve, nego što to radi zakon o zaštiti radnika, pa je prema tome izlišno tumačiti jedan od ovih zakona sa drugim. Kao što je uopće bezuspješno tumačenje ranijega zakona jednim daleko jasnijim zakonom, koji je donesen u drugim prilikama

i sa posve drugom svrhom, nego što je to slučaj sa ranijim zakonom t. j. sa zakonom o zaštiti radnika. Iz gornjega slijedi, da § 3. zakona o zaštiti radnika kao pozitivan propis imade svoje samostalno dejstvo i svoju vlastitu svrhu.

Medjutim i bez obzira na gore izložene momente moramo ustvrditi, da zakon o radnjama uopće ne dijeli radnike na više i niže službe, nego da se ograničuje na diobu radnika unutar opsega pomoćnih službaba, te govori samo o pomoćnicima, kojima su povjerene važnije službe i o pomoćnicima, kojima nisu povjerene niže službe. Dakle samo o pomoćnom osoblju, u koliko se uopće može govoriti o istovjetnosti pojma pomoćnoga osoblja u smislu zakona o radnjama sa pojmom pomoćnoga osoblja u smislu zakona o zaštiti radnika.

Slijedom toga možemo sa sigurnošću ustvrditi, da u pogledu diferenciranja namještenika jednoga poduzeća dolaze u obzir samo dvije kategorije: 1. namještenici, koji obavljaju važnije poslove, kao što su na primjer blagajnici, poslovodje, knjigovodje, inžinjeri i sl. — dakle više službe; — 2. pomoćno osoblje. Za prvu kategoriju zakon o zaštiti radnika nema nikakve koristi, dok drugu kategoriju zakon u cijelosti štiti. Pošto pak u drugu kategoriju t. j. pomoćno osoblje spadaju i mjesečari, kojima nisu povjereni važniji poslovi, to su i oni dionici blagodati zakona o zaštiti radnika.

Da li mjesečari i bilo koji drugi namještenik spada u prvu kategoriju ili u pomoćno osoblje, za slučaj spora odlučuje ministar za socij. politiku i narodno zdravlje, jer — kako rekosmo — spor o pitanju, da li neko lice spada u više službe, znači, da se radi o sporu, da li to isto lice spada u pomoćno osoblje. Pošto redovni sud po izričitoj zakonskoj odredbi (st. 3. § 3.) nije nadležan za rješenje iskrsloga ovoga spora, to se u takvom slučaju prije meritornoga sudskoga rješenja o tužbovnom zahtjevu prethodno imade ishoditi konkretno rješenje ministra socij. politike. Načelno rješenje ministra nije dostatno. Načelno rješenje je donio sam zakon, dok ministra socijalne politike ovlašćuje samo na rješenje konkretnoga spora.

Istina je, da naša sudačka praksa u mnogim slučajevima stoji na protivnom stanovištu, te da mnoge rješidbe vrhovnoga suda i apelacionoga suda same rješavaju sporove o pitanju, da li izvjesni namještenik spada u višu kategoriju ili u pomoćno osoblje. Što više naši sudovi u većini slučajeva smatraju mjerodavnim način isplate t. j. mjesečare smatraju višim službama, a kao pomoćno osoblje smatraju samo ručne radnike plaćene po satu. — Prema izloženom smatramo, da ova sudačka praksa nema uporišta na zakonu.

R a d n o v r i j e m e. — Najvažnija i najuspješnija zaštita radnika u zakonu o zaštiti radnika je sadržana u odredbama o redovnom i prekovremenom radu. Zakon, kao što se to vidi iz povijesnoga razvoja radničkoga zakonodavstva, pretpostavlja, da poduzetnik ekonomski ovisnoga i u službi podredjenoga radnika lako može dobiti na »dobrovoljni« pristanak za slabo ili uopće nenaplaćeni prekovremeni rad. Stoga je u §-u 5. proglašena pravno nevaljanom svaka pogodba, sklopljena izmedju poduzetnika s jedne strane i njegovoga pomoćnoga osoblja s druge strane, u koliko se ta pogodba kosi s odredbama zakona.

Zakonska naredjenja u pogledu zabrane odnosno dopustivosti prekovremenoga rada kao i naplate prilično su jasna. § 6. st. 1. načelno zabra-

njuje u industrijskim i rudarskim poduzećima svako radno vrijeme, koje traje dulje od 8 časova dnevno, odnosno 48 časova nedjeljno. Ogriješi li se poduzetnik o ovu imperativnu odredbu time, što dozvoli svomu pomoćnomu osoblju prekovremeni rad, ili ga i protiv volje pomoćnoga osoblja ne spriječi, a naročito ako pomoćno osoblje izravno ili neizravno sili na prekovremeni rad, tada ga stižu kaznene posljedice §§ 123. ili 124. U nijednom slučaju ne može biti radnik kažnjen za svoj prekovremeni rad. Pomoćno osoblje uopće se ne može ogriješiti o navedena zakonska naredjenja o radnom vremenu.

Sama kazna za poduzetnika ne dostaje. Stoga je zakonodavac pored kaznenih posljedica obvezao poduzetnika, da radniku plati za svaki prekovremeni rad najmanje 50% više od redovne satne plaće (§ 10.). — Imademo dakle načelnu zabranu rada u industrijskim i rudarskim poduzećima preko 8-satnoga dnevnoga rada, te propis, po kojem se imade plaćati svaki prekovremeni rad.

Posve je netočna i zakonu oprečna tvrdnja, da je u §-u 6. st. 6. izraženo načelo, da se radno vrijeme uopće imade odrediti prema prirodi i težini posla. Istina je, da to odredjuje spomenuti paragraf, ali isti ne važi ka industrijska i rudarska poduzeća, kako to zakon izričito navadja. Pošto st. 6. §-a 6. vrijedi samo za ostala poduzeća osim industrijskih i rudarskih, slijedi još jasnije, da je radno vrijeme u industrijskim i rudarskim poduzećima maksimirano sa 8 sati dnevno. Sve, što je preko toga, u pravilu je nedozvoljeni prekovremeni rad, koji se radniku mora naplatiti po odredbi §-a 10.

Zakon je od ovoga pravila izuzeo stanovite taksativno navedene slučajeve, gdje i u industrijskim i rudarskim poduzećima pomoćno osoblje može raditi preko 8 sati dnevno, ili da se točnije izrazimo, gdje je dozvolio poduzetniku, da uposli pomoćno osoblje preko vremena, označenoga u §-u 6. st. 1.:

1. Za slučaj dobrovoljnoga pristanka radnika na osnovu odluke većine radnika od četiri petine, postignute tajnim glasanjem (§ 6. st. 3.).

2. U poduzećima, koja po prirodi svoga posla ili u javnom interesu moraju putem smjena raditi bez prekida (§ 8. st. 1.).

3. Kod poslova, koji se neizbježno moraju vršiti, da bi se obezbijedio normalni početak i završetak rada u pojedinim poduzećima, kao što su čišćenje radiona, kotlova, mašina i sl. (st. 5.).

4. Kada je prekovremeni rad neophodno potreban, da se spriječi kvarenje gradiva, koje se upotrebljava pri proizvodnji (st. 6.).

5. Kada prekovremeni rad zahtijeva sam razvoj poslova u pojedinim njihovim odjeljenjima. U ovom slučaju može se radno vrijeme produžiti prvi put najviše za 4 nedjelje, a na ponovno traženje najviše još 3 puta po 4 nedjelje u jednoj kalendarskoj godini (st. 7.).

6. Kod poduzeća, koja rade isključivo sezonski i koja su izložena atmosferskim uplivima, radno vrijeme je načelno slobodno.

U prvom redu moramo naglasiti, da je za svako gore spomenuto produženje rednoga radnoga vremena bezuslovno potrebna dozvola nadležne vlasti, t. j. oblasne inspekcije rada, koja ove donaša temeljem molbe, podnesene po poduzetniku (§ 8., st. 8., al. II. i III. zak. o zašt. rad., te čl. 9., st. 2. zak. o inspek. rada). Zakonodavac nije poduzeću dao ovlast, da ono samo odlučuje, da li su se stekli zakonski uslovi za produženje normalnoga radnoga vremena. U protivnom slučaju bila bi otvorena vrata samovolji. Gdje nema te dozvole, ne može se rad produljiti, makar inače postoje zakonski uslovi za produženje normalnoga radnoga vremena. Svako nedozvoljeno produženje rada po nadležnoj vlasti je prekovremeni rad, koji poduzetnik svojemu pomoćnomu osoblju mora da plati prema naredjenju §-a 10.

Poslovi, navedeni u §-u st. 2., 3. i 4., uopće nisu prekovremeni radovi. U tim slučajevima pomoćno osoblje stvarno ne radi preko 48 sati nedjeljno, u koliko se sve to dešava u industrijskim ili rudničkim poduzećima. U st. 3. navedene radove možemo nazvati slučajnim, jer im je svrha, da uklone nenadane prepreke, izazvane razlozima više sile ili nepredvidive potrebe, koje se periodički ne javljaju. Sa gledišta radničke zaštite ovaj slučaj nije toliko važan, jer ovdje radnik ne može doći u položaj, da sistematski bude eksploatisan po svojem poduzetniku. Stoga zakon ne obavezuje u ovom slučaju poduzetnika na platež prekovremenoga rada. Za slučajeve st. 7. i 8. zakona takodjer ne nalaže platež za prekovremeni rad obzirom na potrebe, koje kroz izvjesno vrijeme izazivlje razvoj samih poslova u pojedinim odjeljenjima, odnosno jer se radi o isključivo sezonskom poslu i onom, koji je izložen atmosverskim prilikama, pa je ekzistencija i svrha toga poduzeća upravo ovisna o stalnom neprekidnom radu, bez obzira na njegovo trajanje.

U svim ostalim slučajevima, koji se u prvom redu moraju svesti pod § 6. stav. 1. odnosno koji se mogu svesti pod § 8. st. 1., 5., 6., te pod § 6. stav. 3., dakle za slučaj svakoga prekovremenoga rada, izuzevši rad pobrojan u §-u 8., stav. 3., 7. i 8., ne samo da se radi o prekovremenom radu, za koji je bezuslovno potrebna dozvola oblasne inspekcije rada, odnosno zbog kojega poduzetnika u smislu §§ 123. i 124. stižu krivične posljedice, nego je i taj prekovremeni rad poduzetnik dužan svojemu pomoćnomu osoblju naplatiti sa najmanje 50% više od redovne satne plaće.

Prema tome je svako produženje rada u industrijskim i rudarskim poduzećima preko 8 sati dnevno odnosno 48 sati nedjeljno prekovremeni rad, koji se imade naplatiti, kako je gore rečeno. Iznimku od tog pravila sačinjavaju samo odredbe §-a 8. stav. 2., 3., 4., 7. i 8., u koliko se — kako smo gore razložili — poslovi navedeni u stv. 2., 3. i 4. uopće mogu smatrati kao rad preko redovnoga radnoga vremena.

Medjutim — kako već rekosmo — i od ovih po zakonu načelno dozvoljenih slučajeva produženja radnoga vremena, mora na molbu poduzetnika predležati dozvola oblasne inspekcije rada. Nema li ove dozvole, tada i u svim ovim slučajevima predleži zabranjeni prekovremeni rad, koji poduzetnik mora naplatiti i iza kojega stižu kaznene posljedice.

Spomenuli smo, da je u ovim odredbama sadržana bitna radnička zaštita. Pitanje prekovremenoga rada je najosjetljivije pitanje radničke zaštite. Ako ono nije valjano i radikalno riješeno, tada se ne može govoriti, da je radnik u toj oblasti uopće zaštićen. Mišljenje, prema kojemu poduzetnici nisu dužni plaćati prekovremeni rad u smislu zakona, makar su i protiv izričitih zakonskih odredaba odnosno mimo dozvole oblasne inspekcije rada nagovorom, silom sklonili radnika na prekovremeni rad, ili barem trpili

taj rad, već da ih samo stižu kaznene posljedice, očito je protiv slova i duha zakona i u posvemašnjoj opreci sa prvotnom svrhom zakona.

Spomenuli smo, da zakon polazi sa pretpostavke, da je radnik u daleko slabijem i ovisnom položaju spram superiornog poduzetnika. Radnik je ovisan o zaposlenju, koje mu daje poduzetnik. Dršće nad njim i sretan je, da radom zasluži nasušni hljebac. Kraj takvoga stanja stvari radnik će se pokoriti volji, pa čak i želji poduzetnika u cilju nedozvoljenoga prekovremenoga rada, i ako ta volja ili želja nije izrijekom izražena. Čak niti onda, ako ta volja ili želja nije očitovana pravno relevatnim konkludentnim činima. Ako se pak radi o otpustu iz službe ili o šikani, tada će radnik pristati i na besplatni prekovremeni rad. Spreman je na sve žrtve, koje će po njegovom mišljenju udobrovoljiti njegovoga poslodavca.

Po ustanovama o. g. z. radnik ne može tražiti naplatu za rad, ako plaća nije bila izričito ili muče ugovorena. Ako je netko radio dobrovoljno, čak i uz formalno protivljenje poduzetnika, i ako je tim radom samo htio da osigurava svoje mjesto u tom poduzeću, a pogotovo ako je besplatno ili uz manju plaću radio na osnovu pogodbe sklopljene sa poslodavcem, tada on ne može tražiti plaću za svoj prekovremeni rad, odnosno veću plaću od ugovorene.

O. g. z. ne pruža radniku nikakve zaštite. Upravo zato došlo je do radničkog zakonodavstva. Zakon o zaštiti radnika je donesen u svrhu socijalne, ekonomske i životne zaštite radnika. Zakon računa sa činjenicom, da radnik ne zna, a u mnogim slučajevima da ne može štititi svoj interes, pa ga sam zakon hoće da zaštiti i mimo njegovoga znanja i volje, pa čak i protiv jasno izražene njegove volje. Stoga je zakonodavac na posebni način uredio radni odnos. Ove odredbe služe u obranu radničkih interesa protiv poduzimača.

Štiti se samo radnik. Zakonske odredbe radnik ne može da prekrši. Ne smije se dogoditi, da se poduzimač bezrazložno obogati nedozvoljenim pa čak i kažnjivim prekovremenim radom. Radnik u nijednom slučaju ne smije trpiti štetu, koja bi se sastojala u tom, da za svoj teški prekovremeni rad ne bude naplaćen. Protivno stanovište nužno i logično vodi do zaključka, kao da je ovaj zakon donesen za zaštitu poduzetnika.

Ako naime poduzimač za nedozvoljeno produženje rada biva samo kažnjen i to globom od 100 odnosno 500 D, tada to uopće nije zaštita radnika. Naprotiv takov zakon bi izravno oštećivao interese radnika. Uzmemo li u obzir, da se vrlo rijetko dešava, da poduzimač bude kažnjen, jer je vrlo teško, kako nas i povijest i sadašnjica uči, ustanoviti prekovremeni rad u jednom poduzeću. Ovi prekršaji samo iznimno dolaze do ušiju nadležnih vlasti. Kada bismo se pozabavili statističkim podacima, došli bismo do saznanja, da su kazne poduzetnika za nedozvoljeno produženje rada vrlo rijetki dogodjaji. Prema tome poduzetnik može sa malo straha siliti odnosno trpiti prekovremeni rad.

U ostalom i uz pretpostavku vrlo strogoga i temeljitoga nadzora nadležnih vlasti, poduzetnik uvijek može reskirati eventualnu neznatnu novčanu kaznu od 300 i 500 D. Njegova bilanca će biti ipak aktivna, jer će korist iz nenaplaćenoga ili barem slabo plaćenoga prekovremenoga rada prelaziti najmanje 100-struki iznos najviše globe.

Od poduzimačeve krivnje, koja sa sobom nosi samo novčanu kaznu, a koja još k tome ne ide u korist dotičnoga radnika, ovaj nema apsolutno nikakve koristi. Po tom shvaćanju poduzimač bi mogao bez ikakve svoje štete, što više, sa velikom koristi protuzakonito i nedozvoljeno produživati normalno radno vrijeme, a da za to radniku ne odgovara, čiji bi prekovremeni rad u cijelosti iskoristio za sebe.

Zakon je donesen upravo protiv tih mogućnosti. Poduzetnik se ne smije i ne može na protuzakoniti način koristiti teškim prekovremenim radom maloga čovjeka. Stoga je i donesena načelna ustanova §-a 5., 6., st. 1. i 10. Svaki rad u industrijskim i rudničkim poduzećima, koja upošluju najmanje 15 radnika, preko 8-satnoga radnoga vremena je u pravilu prekovremeni rad, pa se mora naplatiti sa najmanje 50% više od redovnoga.

Rekli smo, da ova obaveza poduzetnika ne postoji samo u slučaju §-a 8. stav. 2, 3, 4, 7 i 8 uz pretpostavku dozvole nadležne vlasti za produženje radnoga vremena. U svakom drugom slučaju odgovara poduzetnik i krivično (§§ 123. i 124.) i gradjansko-pravno (§ 10.). § 5. kao i cijeli zakon je donesen u isključivu korist radnika, pa prema tome nikakva pogodba i uopće nikakvi pravni odnos stvoren izmedju poslodavca i radnika ne može radniku oduzeti pravo, koje ga ide po ovom zakonu.

Pored gore istaknutoga suvišno je posebno obrazlagati, da propis §-a 5. imade jaku sankciju, kako u §-u 6. stav. 1 i §-u 10. tako i u §§ 123. i 124.

Po svojim krivičnim i gradjansko-pravnim posljedicama nema razlike izmedju nedozvoljenoga i zabranjenoga rada. Što je nedozvoljeno, to je i zabranjeno. Svaki rad, koji se protivi gore spomenutim zakonskim odredbama, je nedozvoljen, dakle je zabranjen. Zabranjeni rad nedjeljom i blagdanom (§ 12.) razlikuje se samo u tom, što se u nijednom slučaju ne može dozvoliti. Dužnost poduzetnika za slučaj rada u nedjelju i blagdane (§ 12.) jednaka je kao i u slučaju nedozvoljenoga produženja rada predvidjenoga u §§ 6. i 8.

P r o d u ž e n j e r a d n o g a v r e m e n a n a m j e š t e n i k a (m j e s e č a r a). — U pogledu radnih odnosa, naročito prekovremenoga rada zakon ne razlikuje obične ručne radnike od mjesečara (namještenika). Odnosne ustanove važe jednako za ove obje vrste radnika. Već smo razložili, da zakon razlikuje samo dvije kategorije namještenika: više službe i pomoćno osoblje. Prvu kategoriju zakon ne štiti, dok druga nedvojbeno ulazi pod zakonsku zaštitu. (§§ 3., 4., 5., 6., 8., 11., 12., 21., 30., 35., 36., 118., 121., 122., 123., 124. i dr.).

Naveli smo, da mjesečar može, ali ne mora da spada u višu kategoriju. Mjesečna plaća, kao uopće način isplate, ne može biti kriterij za rješavanje spora, da li odnosni namještenik spada u prvu ili drugu kategoriju. Zakon je dosta jasno odredio, da to pripadništvo ovisi o činjenici, da li odnosni namještenik vrši važnije ili manje važne poslove. Mjesečar, kojemu nisu povjereni važniji poslovi imade se smatrati pomoćnim osobljem u smislu zakona o zaštiti radnika.

Istina na nekim mjestima (§§ 36., 37. i 115.) zakon posebno spominje radnike, a posebno namještenike (mjesečare), ali samo u vezi sa zakonskim

propisima o radničkim udruženjima, komorama i uopće o radničkoj organizaciji. Ali nikada zakon ne razlikuje radnike i namještenike (mjesečare) u vezi sa odredbama o radnom vremenu, produženju normalnoga rada, te krivičnoj i gradjanskoj odgovornosti poduzimača. U tom pogledu i obični ručni radnici i namještenici (mjesečari) dijele posve istu sudbinu.

De lege ferenda bi se moglo raspravljati o relevantnosti značajaka i osebina mjesečara spram ručnih radnika plaćenih po satu. Oni imadu stalnu plaću, eventualno kraće bolovanje, nedjelje i blagdan. Medjutim se ne smije smetnuti s uma, da je sve to uračunano i uzeto u obzir pri odredjivanju njihove mjesečne plaće. Paušalne plaće su obične pojave u privrednom životu, pa čak i u činovničkim odnosima. Jednu periodu bolje prodje poslodavac, drugu namještenik. Ali plaća po satu je svakako osnov i mjerilo plaće po mjesecu. Stoga mislimo, da su i ove razlike izmedju mjesečara i ručnih radnika, plaćenih po satu, samo prividne.

Medjutim de lege lata uopće je bezpredmetno raspravljati o tim prividnim pa makar stvarnim ali pravno irelevantnim razlikama, jer ih zakon ne uzimlje u obzir. — Proizlazi dakle, da su mjesečari, u koliko ne obavljaju više službe, pomoćno osoblje, za koje u punoj mjeri važe propisi §§ 5., 6., 8., 12., 123. i 124. i dr.

Obzirom na spomenute zakonske propise možemo ustvrditi, da zakon poistovjetuje pojam najamnoga radnika sa pojmom pomoćnoga osoblja. — § 6. stav. 1., koji govori o najamnim radnicima, mora se tumačiti u vezi sa §§ 11., 12., 123., 124. i sl. Izraz »najamni radnik« je donesen za razliku od onih radnika, koji rade u cilju izučavanja, a za koje ne važe odredbe o prekovremenom radu. Uostalom, najamni rad znači plaćeni rad. Namještenik (mjesečar) nesumnjivo radi za plaću.

Prava namještenika t. j. pomoćnoga osoblja industrijskoga poduzeća ne ovise o tome, u kojem su odjeljenju zaposleni. Oni ostaju i dalje pomoćno osoblje industrijskoga poduzeća sa svim pravima, koja za njih kao takove iz zakona proizlaze bez obzira na okolnost, da li su zaposleni u trgovačkom odjeljenju toga poduzeća. Trgovačko kao i svako drugo odjeljenje, koje služi u konačnu svrhu proizvodnje industrijskoga poduzeća, ne može biti ništa drugo nego samo odjeljenje toga industrijskoga poduzeća, a namještenici, koji rade u tom odjeljenju nisu namještenici »odjeljenja«, nego toga industrijskoga poduzeća. Neosnovano je lučiti namještenike jednoga te istoga industrijskoga poduzeća po njihovom uposlenju u stanovitim odjeljenjima. Svako industrijsko poduzeće sadržaje u sebi i trgovačkih elemenata. U smislu §-a 258. trg. zak. to su uopće trgovačka poduzeća. Zakon bi dakle izuzeo namještenike industrijskih poduzeća, zaposlene u trgovačkim odjeljenjima, da je hotio lučiti ove namještenike, odnosno da ih je hotio isključiti od blagodati zakonske zaštite, koja važi za pomoćno osoblje industrijskih poduzeća. To medjutim nije slučaj, pa se mora uzeti, da svi namještenici jednoga industrijskoga poduzeća uživaju jednaka zakonska prava bez obzira na odjeljenja, u kojima su zaposleni.

Pomoćni poslovi kod industrijskih poduzeća. — Već smo istaknuli, da u smislu zakona ne postoji razlika izmedju izvršnoga i

pomoćnoga rada, kao što po strogoj logici obzirom na konačni efekt tih poslova na proizvodnju nema te razlike niti sa ekonomskog gledišta. Izvršni rad pretpostavlja nekoga naredbodavca. Pomoćni rad takodjer. Ne možemo ustanoviti nikakvu pojmovnu razliku izmedju ove dva rada. Izvršni rad je isto toliko pomoćni, koliko j epomoćni rad izvršni.

Sa gledišta zakona nema apsolutno nikakvih pravno-relevantnih razlika izmedju tih poslova. Ove razlike postoje samo izmedju poslova više vrste te pomoćnog osoblja. Smatramo, da se niti pravno niti stvarno ne može govoriti o nekim naročitim »pomoćnim poslovima« kod industrijskih pduzeća. Pogrješno je ubrajati u te pomoćne poslove rad vratara, šofera, telefoniste itd. U koliko se ipak ubrajaju, to nema nikakvoga opravdanoga razloga poricati, da njihov rad — ma kakov on bio — poduzeću nije potreban, te da ne služi u svrhu proizvodnje. Nema nadalje razloga tvrditi, da ne spadaju u pomoćno osoblje.

Zakonski propisi o prekovremenom radu uopće ne spominju te »pomoćne poslove«, pa ih time ne isključuju od zakonske zaštite. Njihovo zanimanje, vrsta posla i dr. ne mijenja njihovu poziciju u koju ih je zakon stavio. Prekovremeni rad je u pravilu onaj rad, koji ide preko normalnoga radnoga vremena. U industrijskom poduzeću maksimum 8 sati na dan odnosno 48 sati na tjedan, a u ostalim preduzećima 8 do 10 sati dnevno odnosno 48 do 60 sati nedjeljno. Posljednje prema prirodi i težini posla. Primijenimo li ove propise na čuvare, vratare, telefoniste, kočijaše, šofere i t. d., dolazimo do zaključka, da o prirodi njihovoga rada ovisi rješenje, da li su u jednom danu odnosno tjednu prekovremeno radili. Ako je radnik radio 5 sati, a iza toga 3 sata bio slobodan, pa tada opet bio uposlen kroz 3 sata, to on nije radio 11 sati već samo 8 sati.

Ističemo ovo samo u svrhu, da ukažemo na mogućnost, da se u skladu sa zakonom, a naročito sa zakonskom odredbom, da i ova lica spadaju u pomoćno osoblje sa svim njihovim pravima, može riješiti pitanje o trajanju njihovoga rada, t. j. o njihovom zaposlenju. U svakom slučaju mora se i sa radom ovih lica, jer ih zakon ne izuzimlje, postupati kao najamnim radom, a i sa njima samim kao nazajnim radnicima, t. j. pomoćnim osobljem. Ako je vratar u svojoj službi zaposlen dnevno kroz 8 sati, tada je on izvršio svoju dužnost u smislu zakona. Svako produženje rada mora se i njemu platiti. I vratar, kočijaš, telefonista i dr. takodjer rade i to u korist poduzeća.

U industrijskim poduzećima radno vrijeme traje u pravilu 8 sati bez obzira na prirodu i težinu posla. U ostalim poduzećima traje rad od 8 do 10 sati prema prirodi i težini posla.

Industrijsko poduzeće ne može opravdavati produženje rada vratara, šofera, kočijaša i drugih tako zvanih pomoćnih poslova prirodom njihovog rada. U ostalim poduzećima prirodom posla može se opravdati produženje rada samo do 10 sati dnevno. Ne može li se rad ovih lica svesti pod taksativno navedene slučajeve §-a 8. a naročito st. 1., te nema li poduzetnik za produženje rada dozvole nadležnih vlasti, tada se radi o prekovremenom radu, koje se mora naplatiti. Radno vrijeme je ovisno upravo o zanimanju poslodavca, a ne o vrsti zaposlenja (§ 6. st. 1. i stav. 6.).

Postupak suca pojedinca okružnoga i sreskoga suda, kada u toku pretresa nadju, da je stvarno nadležan sud višega ranga

Napisao dr. Devčić Mile, zamjenik držav. tužioca u Varaždinu.

Pitanje, kako će postupati okružni sud u vijeću od trojice sudaca, kada u toku glavnoga pretresa nadje, da činjenice, na kojima se osniva optužba, same za sebe ili u vezi s okolnostima, koje se tečajem pretresa pojave, sačinjavaju obilježje zločinstva, a kome ima da sudi vijeće okružnoga suda od petorice sudaca, izričito je riješeno u zakonu.

»... pretres će se prekinuti i sudačko vijeće odmah pojačati na pet sudaca, pred kojima će se pretres provesti, ili će se, ako to nije mogućno zato, što nije otvorena istraga, odložiti« (§ 278. k. p.).

Ali pitanje, kako će postupati sudac pojedinac okružnoga suda i sreski sud u analognom slučaju, nije izričito u zakonu riješeno. To rješenje prema tome moramo tražiti u analognim ustanovama zakona, jer su takvi slučajevi i mogući i česti. Da na postavljeno pitanje dademo valjan odgovor, moramo potražiti pravila u zakonu, koja na naše pitanje daju odgovor. Put je ovaj: Kadgod je u pitanju nadležnost suda, bilo stvarna ili mjesna, onda sud po službenoj dužnosti mora na tu nadležnost paziti (§ 25. odj. I. k. p.), u koliko zakon drukčije ne naredjuje. Nadležnost suda se dakle raspada u dvoje: u mjesnu i stvarnu. Pitanje mjesne nadležnosti pred okružnim sudom drugačije stoji prije pravosnažnosti optužnice, a drugačije opet, kad je optužnica postala pravosnažnom. Kada je optužnica stekla pravnu snagu, onda pitanje mjesne nadležnosti u opće više ne postoji (§ 211. kp.). Pitanje mjesne nadležnosti u postupku pred sreskim sudom ostaje otvoreno sve do pravosnažnosti presude (§ 393. br. 3. kp.), jer pred sreskim sudom u opće nema optužnice, već ju zamjenjuje prijava.

Pitanje stvarne nadležnosti i pred sreskim i pred okružnim sudom postoji sve do pravosnažnosti presude (§ 336. br. 7. i 8., 393. br. 2. kp.). Po stvarnoj nadležnosti sud se dijeli u sud višega i u sud nižega ranga. Stvarna nadležnost suda višega ranga dijeli se dalje u generalnu i specijalnu.

Da je tomu tako, izilazi iz § 279. k. p., koji kaže: »Ako se toku glavnoga pretresa pokaže, da utvrdjene činjenice imaju obilježje krivičnoga djela, za koje bi bio nadležan sudac pojedinac okružnoga suda ili sreski sud, ne će tu stvar upućivati pred ove, nego će je sam presuditi.«

Dakle, kada sud višega ranga u toku pretresa nadje, da nije specijalno stvarno nadležan on nego sudac pojedinac okružnoga suda ili sreski sud (dakle specijalno stvarno nadležni sud nižega ranga), ne će upućivati stvar pred njih, već će je sam presuditi, jer je generalno stvarno nadležan.

Vijeće okružnoga suda, o kojem govori § 279. k. p., je sud višeg ranga prema sucu pojedincu okružnoga suda i sreskomu sudu, te je kao takovo generalno stvarno nadležno za predmet specijalne nadležnosti nižega suda, jer u svojej stvarnoj nadležnosti obuhvaća i stvarnu nadležost suda nižega ranga.

§ 279. k. p. izuzetak je od pravila, koje je normirano u § 25. odj. I. k. p., pa će stoga sud višega ranga samo u slučaju § 279. k. p. moće presuditi stvar nadležnosti suda nižega ranga. Samo sud višega ranga može imati dvije

stvarne nadležnosti, prema čemu izilazi, da sreski sud kao najniži po rangu može imati samo jednu stvarnu nadležnost. Prema specijalnoj, a ne prema generalnoj stvarnoj nadležnosti ravna se sastav suda.

Obzirom na naš slučaj nas zanima sud samo kao presudni sud. Prije započetoga glavnoga pretresa ne može naime uopće doći u pitanje dvostruka stvarna nadležnost, jer je prije započetoga pretresa odlučna jedino specijalna stvarna nadležnost.

Okružni sud kao zborni presudni sud specijalno je stvarno nadležan za sva zločinstva, u koliko za njih nisu nadležni suci okružnoga suda za mladje maloljetnike (§ 11. br. 2. k. p.). Generalno stvarno nadležan je: a) kao vijeće od petorice sudaca za sva zločinstva nadležnosti vijeća od trojice sudaca i za sve prestupe nadležnosti suca pojedinca okružnoga i sreskoga suda, u koliko nije nadležan sudac za mladje maloljetnike; b) kao vijeće od trojice sudaca za sve prestupe suca pojedinca okružnoga suda i sreskoga suda.

Sudac pojedinac okružnoga suda specijalno je stvarno nadležan: a) za cio prvenstveni postupak o svim zločinstvima mladjih maloljetnika prema naročitim naredjenjima §§ 433—454 k. p.; b) za sudjenje o svim prestupima starijih maloljetnika i punoljetnih lica, za koje nisu nadležni suci pojedinci sreskih sudova (§ 10. br. 3. k. p.).

Generalno stvarno nadležan je za sve prestupe sreskoga suda. Pošto je generalna stvarna nadležnost samo izuzetak od pravila (§ 25. od. 1. k. p.), te kao izuzetak dolazi do primjene samo onda, kad sud višeg ranga u toku pretresa nadje, da je stvarno nadležan sud nižega ranga, onda je jasno, da je za svaki sud prije započetoga pretresa odlučna jedino specijalna stvarna nadležnost. Kada dakle sud višeg ranga prije početka glavnog pretesa nadje, na je stvarno nadležan sud nižega ranga, ne će ni on obzirom na § 25. odj. I. k. p. smjeti stvar presuditi i ako je generalno stvarno nadležan, nego će ju morati ustupiti sudu nižega ranga, koji je specijalno stvarno nadležan.

Kako sud nižega ranga nikada ne može biti stvarno nadležan za stvar nadležnosti suda višega ranga, jer njegova stvarna nadležnost ne obuhvaća stvarnu nadležnost suda višega ranga, to on po pravilu nikada ne će moći da presudi stvar nadležnosti suda višega ranga.

Kad ovo pravilo primijenimo na naš slučaj, onda dolazimo do zaključka, da ni sudac pojedinac okružnoga suda ni sreski sud ne će nikada moći da presude stvar, za koju je nadležan okružni kao zborni sud. Isto tako, sreski sud ne će moći da presudi stvar nadležnosti suca pojedinca okružnoga suda.

Odmah vidimo, da će obzirom na istaknuto pravilo sudac pojedinac okružnoga suda moći da presudi stvar nadležnosti sreskoga suda, jer je u njegovoj generalnoj nadležnosti sadržana i nadležnost sreskoga suda; razumije se, kad u toku pretresa nadje, da je stvarno nadležan sreski sud.

§ 279. k. p. ne govori izričito o sucu pojedincu okružnoga suda kao sudu višeg ranga. Nu ipak se mora § 279. k. p. primijeniti i na suca pojedinca okružnoga suda, kada u toku pretresa nadje, da je stvarno nadležan sreski sud, jer ovaj zaključak izilazi iz § 373. odj. I. k. p. U ovom se §-u veli, da će se na pretres i na presudu u postupku pred sucem pojedincem okružnoga suda primjenjivati naredjenja, koja važe za pretres i presudu pred vijećem okružnoga suda, u koliko ova naredjenja po prirodi svojoj nisu ograničena samo na zborni sud. Nare-

djenje § 279. k. p. nije po svojoj naravi ograničeno samo na zborni sud, jer je i sudac pojedinac okružnoga suda prema sreskomu sudu sud višega ranga, te se u njegovoj nadležnosti sadržava i nadležnost sreskoga suda onako, kako se u nadležnosti okružnoga kao zbornoga suda sadržava nadležnost suca pojedinca i sreskoga suda.

Pošto je pravilo, da sud nižega ranga ne može presudjivati stvar nadležnosti suda višega ranga, to svaki slučaj, u kojem zakon ovo pravilo mijenja, čini izuzetak. Ako dakle zakon u § 278. k. p. kaže, da će se vijeće od trojice sudaca, kada u toku pretresa nadje, da je stvarno nadležno vijeće od petorice sudaca, uz prekid pojačati na petoricu, onda je ovaj slučaj izuzetak od pravila, jer se kosi sa pravilom, koje je propisano u § 279. k. p. — § 278. k. p. kao izuzetak vrijedi samo za vijeće od trojice, jer je za ovo vijeće normiran, pa se kao izuzetak ne može nikada i nikako primijeniti na suca pojedinca okružnoga suda, niti na sreski sud, jer za njih nije normiran. Iz ovoga slijedi, da sudac pojedinac okružnoga suda i sreski sud, kada u toku pretresa nadju, da je nadležan sud višega ranga, ne će postupati analogno vijeću od trojice sudaca t. j. ne će se moći uz prekid pretresa pojačati i stvar presuditi, već će morati p r e s u d o m odbiti optužbu zbog nenadležnosti i stvar ustupiti nadležnomu sudu višega ranga na meritorno presudjenje. Da će morati presudom stvar riješiti, slijedi iz činjenice, što su u t o k u p r e t r e s a našli, da je stvarno nadležan sud višega ranga.

Započeti pretres može se završiti jedino presudom. To slijedi iz § 219. odj. III, 378. i 379. k. p. argumento a contrario, a iz § 276. k. p. izravno. U našem slučaju bit će ova presuda ne presuda u samoj stvari, jer sudac pojedinac okružnoga suda i sreski sud nisu za takvu nadležni, nego f o r m a l n a presuda, kojom se optužba odbija zbog stvarne nenadležnosti suda. Oblik ovakve presude je sadržan u § 276. k. p.

Pošto se je u toku pretresa izmijenila kvalifikacija djela in peius t. j. sud je utvrdio stvarnu nadležnost suda višega ranga, to sudac pojedinac okružnoga suda ili sreski sud ne će moći izravno ustupiti stvar na presudjenje nadležnomu sudu višega ranga, nego će — kada se radi o djelu, koje se goni po službenoj dužnosti — morati spis ustupiti nakon pravosnažnosti presude državnomu tužiocu, a radi li se o djelu, koje se goni po privatnoj tužbi, onda će privatni tužilac morati sam poduzeti shodne korake, da stvar dodje pred nadležni sud.

Tužilac mora već podignutu optužnicu izmijeniti, kada je u pitanju presuda suca pojedinca okružnoga suda, odnosno uopće podići optužnicu, kada je u pitanju presuda sreskoga suda. Sudac pojedinac okružnoga suda i sreski sud moraju sačekati, da presuda postane pravosnažnom, jer se svaka presuda, dakle i ona po § 276. k. p., može napadati pravnim lijekom. Može se desiti, da oni uzmu nepravilno, da su stvarno nenadležni, pa u tom slučaju može viši sud presudu njihovu poništiti.

Sa ovim izlaganjem odgovorili smo na postavljeni zadatak, ali — jer je s njime u savezu — morat ćemo promotriti i način, kako će ovlašteni tužilac postupati, da stvar dodje pred stvarno nadležni sud. Ne će li možda, jer je odluka o nenadležnosti donesena presudom, morati ishoditi ponavljanje kriviènoga postupka, ili će dalji postupak moći produžiti bez ikakovih formalnosti? — Da odgovorimo na ovo novo pitanje, moramo razmotriti

ustanove ponavljanja kriviènoga postupka, koje se odnose na presudu, kojom je optužba zbog nenadležnosti odbijena.

Pošto se radi o presudi, koja je donesena po § 276. k. p., to se formalno na takovu presudu mogu odnositi samo §§ 359. br. 1. i 364. k. p., jer samo oni govore o takovoj presudi.

Da vidimo, da li presuda, koju je donio sudac pojedinac okružnoga suda, ili sreski sud zbog stvarne nenadležnosti po § 276. k. p., spada medju presude, o kojima govore §§ 359. br. 1. i 364. k. p. Ne smijemo ni čas pustiti s vida, da se u našem slučaju radi o presudi, koju je donio stvarno nenadležni sud.

Ponavljanje kriviènoga postupka kao cjelina raspada se u dva dijela: u formalno i obično. Slučajevi formalnog ponavljanja sadržani su u §§ 361. do 365. k. p., a običnoga u §§ 359—361. k. p. Kada je riječ o formalnom ponavljanju kriviènoga postupka, onda bi po formi svojoj (§ 276. k. p) naš slučaj mogao doći pod ustanovu § 364. k. p. Ovaj § naime kaže: »Na zahtjev državnoga ili privatnoga tužioca može se dopustiti ponavljanje kriviènoga postupka zbog kriviènoga djela, za koje je optuženik pravosnažnom presudom oslobodjen od optužbe, ili za koje je van slučajeva, spomenutih u §-u 359. br. 1. k. p., optužba pravosnažnom presudom odbijena.«

Forma u kojoj se optužba odbija, kada je pretres otpočeo, uvijek je presuda po §-u 276. k. p. I u našem slučaju je optužba pravosnažnom presudom odbijena. Ipak nastaje pitanje, da li se naš slučaj može svesti pod ovu ustanovu. § 364. k. p., govoreći o presudi, bilo oslobadjajućoj bilo o onoj, kojom je optužba odbijena, uvijek ima u vidu presudu, koju je donio s t v a r n o n a d l e ž n i s u d.

To izilazi iz izričitih ustanova zakona. — U §-u 366. k. p. stoji, da će se zahtjev za ponavljanje kriviènoga postupka predati onome sudu prvoga stepena, kod koga je raniji postupak bio u toku, što znači stvarno nadležnomu sudu. Jedino će se u slučaju, kada je o djelu, koje je zločinstvo, sudio sreski sud, predati zahtjev onome okružnomu sudu, u čijem se području odnosni sreski sud nalazi — iz razloga, jer je okružni sud stvarno nadležan za zločinstva.

§ 359. br. 3. k. p., u savezu sa § 366. k. p., veli: ako je o djelu, koje je zločinstvo, postupao sudac pojedinac okružnoga ili sreskoga suda, držeći, da je stvarno nadležan, ne će se ponavljanje kriviènoga postupka morati zahtijevati po §-u 364. k. p., nego će se moći ishoditi po §-u 359. k. p., koji nije vezan na formalnosti, kako je to vezan § 364. k. p. Iz ustanova §-a 359. br. 3 i §-a 366. k. p. vidimo, da je § 359. br. 3 k. p. izuzetak.

Sudac pojedinac okružnoga ili skreskoga suda, držeći, da je stvarno nadležan, može donijeti oslobadjajuću ili osudjujuću presudu. Ako je donio oslobadjajuću presudu, onda se protiv nje ne će morati tražiti ponavljanje po § 364. k. p., već po §-u 359. k. p., Pošto i § 364. k. p. govori o oslobadjajućoj presudi, onda biva jasno, da on ima u vidu oslobadjajuću presudu, koju je donio stvarno nadležni sud. Oslobadjajuća presuda, koju je donio stvarno nenadležni sud (sudac pojedinac okružnoga suda ili sreski sud) spada u § 359. br. 3 k. p. Obje ove presude rade o istom djelu, samo je razlika u nadležnosti.

§ 359. br. 3 k. p., jedini je slučaj ponavljanja, kada je u pitanju oslobadjajuća ili osudjujuća presuda, koju je donio nenadležni sud. Svi

ostali slučajevi ponavljanja krivičnoga postupka odnose se na presude, koje je donio stvarno nadležni sud, što slijedi iz toga, jer je § 359. br. 3 k. p. jedini izuzetak.

Ovime dolazimo do zaključka, da se naš slučaj ne može dovesti pod ustanovu §-a 364. k. p., jer je u našem slučaju presudu donio stvarno nadležni sud. Naš slučaj ne možemo svesti niti pod § 359. br. 3 k. p., jer u našem slučaju sud nije postupao, kao da je stvarno nadležan, t. j. on nije sudio o stvari, nego je postupao kao stvarno nenadležan, t. j. odbio je optužbu presudom baš zbog stvarne nenadležnosti.

Nadalje valja da vidimo, je li naš slučaj spada pod ustanovu §-a 359. br. 1 k. p. Ovaj § veli, da se krivični postupak može pokrenuti ili produžiti bez obzira na uslove i formalnosti, koje sadržava § 364. k. p., ako je optužnica odbijena zbog nestašice zahtjeva vlaštenoga privatnoga tužioca ili propisanoga prijedloga ili odobrenja ovlaštenoga lica ili vlasti ili zbog toga, što se protiv učinioca krivičnoga djela nije moglo postupati zato, što sud nije bio nadležan (§ 277. k. p.). Jasno je, da se na naš slučaj ne može odnositi niti privatni tužilac niti prijedlog niti ovlaštenje, jer je kod nas optužba odbijena zbog stvarne nenadležnosti.

Preostaje nam, da vidimo je li se naš slučaj dade svesti pod onaj posljednji razlog, što sud nije bio za presudu nadležan. Formalno bi mogao ovaj naš slučaj da se svede pod ovaj zadnji razlog, ali stvarno ne, jer pokraj riječi »što sud nije bio nadležan« stoji u zagradi »§ 277.«. A § 277. k. p. kaže: »Ako sud nadje (razumije se u toku pretresa), da optuženik potpada pod nadležnost vojnoga suda, izreći će on presudu, da se optužba odbija zbog nenadsežnosti (§ 339. odj. 2). U takvom slučaju će se tužilac postarati, da će, čim ta presuda steče pravnu snagu, stvar uputi nadležnomu vojnomu sudu.« Iz ove ustanove izilazi, da će sud pa i onda, kad je stvarno nadležan, kadgod u toku pretresa nadje, da je nadležan vojni sud, presudom optužbu odbiti. Ovaj slučaj jest izuzetak, kada stvarno nadležan sud odbija optužbu presudom, jer on inače uvijek stvar presudjuje sam, kada je stvarno nadležan, U ovom slučaju nije dakle odlučna stvarna nadležnost suda nego osoba optuženika, jer se u ovom slučaju ravna nadležnost suda po optuženiku, a ne po djelu.

Kada § 359. br. 1 k. p. spominje presudu, kojom je optužba zbog nenadležnosti suda odbijena, onda je on imao u vidu samo slučaj iz § 277. k. p., na što upućuje zagrada. Da je zakonodavac htio drugu koju nadležnost pod ovaj § svesti, ne bi bio pokraj nje stavio § 277. u zagradu.

Pošto se u našem slučaju ne radi o nadležnosti vojnog suda, to se presuda, koju je u našem slučaju donio sudac pojedinac okružnoga ili sreskoga suda, ne može svesti ni pod ovaj slučaj iz § 359. br. 1 k. p. Naš slučaj kako vidimo, ne dolazi pod nijednu ustanovu iz partije o ponavljenju kriv. postupka. Iz ovoga proizilazi, da u našem slučaju u opće nema uslova za ponavljanje krivičnog postupka. To ipak ne znači, da je presuda u našem slučaju, postavši pravosnažnom, postala res judicata. Da nije, izilazi iz same naravi.

Ako se pravosnašna presuda, koju je donio stvarno nenadležni sud u samoj stvari, držeći, da je nadležan, dade izvan snage staviti, nema razloga, da se ne bi izvan snage mogla staviti presuda, koju je donio stvarno nenadležni sud zbog svoje stvarne nenadležnosti.

Kad zakon daje mogućnost, da se oslobadjajuća ili osudjujuća presuda, koju je donio stvarno nenadležni sud (§ 359. br. 3 k. p.), stavi izvan snage, zašto ne bi dao te mogućnosti u slučaju, gdje uopće nije u stvari sudjeno?! Kad ni u slučaju, kad već postoji presuda u samoj stvari (§ 359. br. 3. k. p.), zakon ne traži formalnosti za produženje postupka pred nadležnim sudom, čemu da tu formalnost traži u slučaju formalne presude, koja je donesena jedino zbog stvarne nenadležnosti suda?!

Prema tome odgovor na postavljeno pitanje, kako će ovlašteni tužilac u slučaju formalne presude zbog stvarne nenadležnosti postupati, glasit će: u slučaju, kad se radi o presudi suca pojedinca okružnoga suda, tužilac će raniju optužnicu povući i zamijeniti ju novom, analogno ustanovi § 219. odj. I. k. p. Sa ovom novom potužnicom će sud postupati u smislu naredjenja glave 15. k. p. (§ 202., 211. k. p.). Ovoj novoj optužnici ne će smetati ništa, što već postoji pravosnažna optužnica, u kojoj je djelo kvalificirano kao prestup. Tužilac imade uvijek pravo, da pravosnažnu optužnicu zamijeni novom, kada poslije pravosnažnosti budu izvršeni kakvi izvidjaji, koji povlače za sobom drugačiju kvalifikaciju djela (§ 219. odj. I. k. p.).

U slučaju, kada je sreski sud donio presudu zbog stvarne nenadležnosti, stvar je još jednostavnija. Kod sreskoga suda je optužnicu zamijenila prijava, na osnovu koje je donesena presuda. U ovom slučaju će tužilac, u koliko su izvidjaji provedeni, dići odmah optužnicu, a u koliko izvidjaji nisu provedeni, stavit će prijedlog, da se provedu, a onda će dići optužnicu. Sa ovom optužnicom će sud postupati kao sa svakom drugom optužnicom.

U pitanju, kako će postupati sudac pojedinac okružnoga suda ili sreski sud, kada u toku pretresa nadje, da je stvarno nadležan sud višeg ranga, slažu se svi tumačitelji našega krivičnoga postupnika. I oni tvrde, da će presudom optužbu odbiti. Tako dr. Hönigsberg u svojoj studiji »Krivični postupak o pravnim lijekovima« st. 37 al. 2, dr. B. Marković u svojem »Učbeniku sudskoga krivičnoga postupka« st. 518 t. 6. Isto mišljenje zastupa i dr. Ogorelica u svojem »Kaznenom procesualnom pravu« st. 545 od. 1 i st. 567 odj. 2.

Drugačije ne može ni biti, jer bi se svaki drugačiji postupak suca pojedinca okružnoga ili sreskoga suda protivio osnovnim načelima, na kojima počiva zakon o krivičnom postupku.

Tužba o „pobijanju provedne diobe“ po čl. 21. zakona o bivšim kmetskim selištima

Napisao Antonović Viktor, starješina sreskoga suda u Vlasenici.

Pitanje prenosa kolektivnoga vlasništva bivših kmetskih porodica u individualno vlasništvo bivših kmetova i danas je jedno aktuelno pitanje, jer po zakonu o bivšim kmetskim selištima i stečenim beglucima od 17. svibnja 1928. (Služ. Nov. br. 122-XLI. od 30. svibnja 1928.) predvidjena likvidacija kolektivnoga vlasništva nije ni blizu provedena u svima krajevima Bosne. Na ovome se i danas radi, te sudovi i sada presudjuju po prejudicijalnim tužbama, nabrojenim u čl. 21. toga zakona, koji glasi: »Ako se porodici ili

zadruzi, koja se nalazi na bivšem kmetskom selištu osporava pravo na to selište, ili ako nastane spor o tome, da li kojemu licu pripada članstvo u toj porodici ili zadruzi, ili ako se pobija provedena dioba, odvojit će se ovi slučajevi, da se najprije taj spor riješi.«

U ovome čl. zakona su nabrojene tri prejudicialne tužbe, od kojih prve dvije ne stvaraju u praksi nikakvih poteškoća, ali zato tužba o »pobijanju provodene diobe« izaziva raznoliku praksu, koja je daleko od ideje, koju je imao zakonodavac, a i u protivnosti je sa gledišta drugih postojećih zakona.

Po čl. 26. pravilnika za provadjanje zakona o kmetovskim selištima »za slučaj nastalih sporova po čl. 21. zakona, sreski poglavar će izdati stranama odluku s uputom, da u roku od 45 dana podnesu tužbu kod sreskoga suda uz napomenu, da će se u onom slučaju, ako stranke u tom roku ne podnesu tužbe, smatrati, da nije odnosno pravo ili članstvo kao i provedena dioba u opće osporena, te da će se u tom slučaju provesti redovni postupak po čl. 16. zakona.«

Ovdje je pravilnik riješio pitanje, koga treba uputiti na tužbu. Ovo pitanje nije bilo riješeno u čl. 21. zakona, pošto ovaj član govori samo o tome, da će se u slučaju pobijanja provedene diobe taj spor prethodno rješiti. Prema tome, u koliko bi se čl. 21. zakona tumačio tako, da tužbu treba da podnese ona stranka, koja tvrdi, da je dioba bivšega kmetskoga selišta provedena, dakle da tuži na ispunjenje ugovora o diobi, te dokaže postojanje jednoga pravnoga odnošaja, — u toliko čl. 26. pravilnika tako tumačenje isključuje, jer kaže, da će se u slučaju, ako stranka tužbu ne podnese, »smatrati, da provedena dioba nije osporena«. Iz toga slijedi, da uloga tužitelja pripada onoj stranci, koja pobija provedenu diobu. Radi se dakle o pobojnoj tužbi, a ne o tužbi za ustanovljenje, da je izmedju stranaka ranije uslijedila dioba jednoga kmetovskoga selišta, koja se dioba sada ima ispuniti, odnosno da izmedju stranaka nije bilo uopće, ili nije bilo valjane diobe.

Medjutim, praksa je u nekim srezovima drugačije shvatila pojam pobijanja provedene diobe, dajući pojmu »pobijanja« preširoko tumačenje, t. j. smatrajući pobijanjem čak i puko nepriznavanje, da je dioba uslijedila, a pod pojmom »provedene« diobe, svaku diobu jednoga kmetskoga selišta bez obzira, da li je ta dioba provedena u zemljišnim knjigama ili nije. Dosljedno takvomu širokomu tumačenju, kada neki od članova bivše kmetske porodice tvrde, da je kmetsko selište podijeljeno, a drugi tvrde, da diobe nije uopće bilo, ili ne priznaju, da je bilo valjane diobe, ili pak jednostavno očituju, da na diobu ne pristaju, upućuju sreska načelstva ove potonje, da podnesu tužbu radi pobijanja provedene diobe. Medjutim stranke ne mogu podnijeti tužbe radi pobijanja diobe u slučaju, kada ne priznavaju, da nije bilo diobe, nego podnašaju tužbe radi ustanovljenja, da nije bilo diobe uopće, ili da nije bilo valjane diobe. Ovakve pak tužbe ne mogu se smatrati tužbama radi pobijanja provedene diobe u smislu propisa čl. 21. zak. o biv. kmet. sel., nego su to tužbe radi ustanovljenja pravnoga odnošaja po § 323. grpp.

Pobijati se može samo ono pravno djelo, za koje se priznaje, da objektivno postoji. Medjutim u opisanoj praksi na tužbu upućena stranka podnosi tužbu radi ustanovljenja, da valjana dioba ne postoji — a to zato, jer druge tužbe i ne može podnijeti, i ako je upućena na tužbu radi pobijanja provedene diobe. Pojam pobijanja pravnoga djela pretpostavlja na

strani pobijača — kako smo gore rekli — priznavanje, da neko pravno djelo objektivno postoji, ali imade takovih mana, koje to pravno djelo čine ništavnim ili uopće po propisima §§ 869—873. o. g. z. ili bez učinka samo prema tužiocu po propisima zakona o pobijanju pravnih djela izvan stečaja.

Stoga dakle pod pojam »pobijanja provedene diobe« ne mogu se uvrstiti slučajevi nepriznavanje, da je dioba provedena, niti može tužilac pobijati ono, što ne priznaje, da objektivno postoji.

Za dopustivost pak tužbe radi ustanovljenja nekoga pravnoga odnošaja je potrebno, da tužilac imade odredjeni pravni interes, da se takov pravni odnošaj što prije utvrdi (§ 323. grpp.). Za rješenje pitanja, da li tužitelj imade odredjeni pravni interes, mjerodavni su propisi materijalnoga prava. Pošto se u ovom slučaju radi o posebnoj prejudicijalnoj tužbi po zakonu o bivšim kmetskim selištima, to je prije svega važno ustanoviti, da li propisi toga zakona kako materijalne tako i formalne prirode stvaraju za tužitelja pravni interes za podnašanje takove prejudicijalne tužbe, jer takova tužba ne bi bila dopuštena, ako bi tužitelj u postupku prenosa kolektivnoga vlasništva bivše kmetske porodice u individualno vlasništvo članova te porodice mogao istu svrhu postići i na koji drugi način.

Ujedno ćemo proučavanjem propisa zakona o kmetskim selištima i pravilnika pokušati utvrditi, u kojem je slučaju dopuštena i prava pobojna tužba provedene diobe u postupku provadjanja zakona o bivšim kmetskim selištima, jer je i ova tužba u ovom postupku dopuštena samo u toliko, u koliko je stvarno potrebna, ne samo zato, što je uvrštena u tužbe, koje prejudiciraju provadjanju gore citiranog zakona, nego i za to, što ove tužbe s jedne strane uživaju izvjesne prednosti (kao što je oslobodjenje od taksa, mnogo dulji rok za priziv), a s druge strane izvjesna ograničenja (jer treće instancije za njih nema). Pošto se radi o propisima formalnoga prava, to sudovi u svakom konkretnom slučaju imadu riješiti ureda radi pitanje, da li je takova tužba dopuštena po čl. 21. zak. o biv. kmet. sel., jer se može desiti, da je jedna tužba dopustiva uopće, ali nije dopuštena kao tužba po zakonu o bivš. kmet. selištima.

U redovnom gradjanskom postupku veoma bi bio rijedak slučaj, kada bi tužitelj mogao ustati tužbom radi ustanovljenja, da dioba nije provedena i ukazati na svoj odredjeni pravni interes, već obzirom na propis § 830. o. g. z., po kojem svaki suvlasnik redovito može tražiti, da se zajednica ukine. Prema tome odnošaj suvlasništva nosi privremeni značaj, te za ustanovljenje takovoga nestaloga odnošaja, koji se u ostalom vidi iz zemljišnih knjiga, ne može tužitelj redovno imati pravnoga interesa.

Medjutim u postupku provadjanja bivših kmetskih selišta u vlasništvo bivših kmetova stranke veoma često uslijed već istaknutih razloga podnašaju tužbe radi ustanovljenja, da dioba nije bila provedena. Postupak po takvim tužbama pravda se iznimnim propisima zakona o bivš. kmet. sel., ali — kako ćemo dalje viditi — nikakvih iznimnih propisa ni zakon ni pravilnik nisu ustanovili.

Po čl. 18. zakona o bivšim kmetskim selištima, ako su članovi sporazumno medjusobom podijelili kmetsko selište ili takav sporazum utanačili u toku postupka, dioba će vrijediti bez obzira, kada je provedena. Poglavar sreza će takav ugovor o diobi uzeti u zapisnik, pa će dalje postupati po

čl. 15. zakona, koji glasi: »Da se tako utvrdjeni dijelovi ne će fizički odijeliti, nego će se ovlaštena lica upisati kao suvlasnici prema tim dijelovima«.

Ove zakonski propisi mogu se podjednako odnositi i na fizičku diobu i na diobu prema idealnim dijelovima, jer je takova dioba u ovom postupku moguća, pošto se radi o kolektivnom vlasništvu. Kako god bi se ovi propisi tumačili, nedvojbeno je, da je ovdje zakonodavac postavio načelo upisivanja prava vlasništva na idealne dijelove. Ovo isto načelo izričito je istaknuto u čl. 40. pravilnika, koji veli, da je pravo prvokupa »ustanovljeno u svrhu, da se nekretnine, koje se ovim zakonom prenose, što manje cijepaju, a ako su pocijepane, da se mogu opet sjediniti«.

U koliko zakon ne sadržava izričitih propisa o tome, kako treba postupati sa fizičkim diobama, u toliko je ovu prazninu popunio pravilnik, koji u čl. 23. odredjuje, da u slučajevima, u kojima postoji sporazum u pogledu diobe, a gdje su ujedno cijepane čestice, imadu se te diobe i provesti uz sudjelovanje vještaka geometra, a u koliko sporazuma nema »odredit će se upis prava vlasništva, kao da dioba nije provedena«. Dakle i ovdje je konsekventno provedeno načelo o upisivanju prava vlasništva na idealne dijelove. Fizička dioba u postupku provadjanja bivših kmetskih selišta u vlasništvo bivših kmetova je dopuštena jedino u slučaju sporazuma, a sreska načelstva imadu istu ulogu, koju bi imao javni bilježnik, dakle da uzmu ugovor o diobi u zapisnik i uz nacrt geometra da ga sprovedu sudu radi provedenja u zemljišnim knjigama. Nikakvih drugih dužnosti sreski načelnici u pogledu fizičkih dioba nemaju, što slijedi ne samo iz gore navedenoga čl. 23. pravilnika, nego i iz čl. 12. pravilnika, gdje su taksativno nabrojene nadležnosti sreskih načelnika po ovome zakonu.

Iz čl. 23. pravilnika ujedno slijedi, da je dovoljno jednostavno očitovanje jednoga od interesenata, da na nedvojbeno u naravi provedenu diobu ne pristaje, da se kod provadjanja nekretnina u vlasništvo bivših kmetova pravo vlasništva upiše na idealne dijelove. Kada je to tako, to onda nema mjesta ni tužbi radi ustanovljenja, da dioba nije provedena, ni tužbi radi pobijanja diobe. Prva tužba nije dopuštena po § 323. grpp. uslijed nestašice pravnoga interesa, pošto tužitelj konačan cilj upisivanja prava vlasništva na idealne dijelove postizava u ovom postupku jednostavnim očitovanjem, da na diobu ne pristaje. Iz istih razloga nema tužitelj pravnoga interesa, da podnosi tužbu radi pobijanja provedene diobe u postupku provadjanja bivših kmetskih selišta u vlasništvo bivših kmetova, jer upisivanje prava vlasništva — kako smo gore vidjeli — na idealne dijelove postizava u tom postupku jednostavnim očitovanjem, da na diobu ne pristaje. Da tužitelj, koji ne pristaje na diobu nema pravnoga interesa, da takve tužbe podnaša, najbolje se vidi iz posljedica, koje ga stižu, ako tužbu ne podnese. Kako smo gore vidjeli, u tom će se slučaju po čl. 26. pravilnika smatrati, da provedena dioba nije osporena, te će se provesti redoviti postupak po čl. 16. zakona, a redoviti postupak po čl. 15., 16. i 18. zakona znači upisivanje prava vlasništva na idealne dijelove, dakle baš ono, što će tužitelj postići i bez podnašanja tužbe.

Nastaje pitanje, što je ipak zakonodavac hotio, kada je u čl. 21. zakona, nabrajajući prejudicijalne tužbe, uvrstio i slučaj, »kada se pobija provedena dioba«, i kako da se ovaj zakonski propis dovede u sklad sa čl. 18. i 15. zakona i čl. 23. pravilnika?

Pošto je zakonodavac tužbu radi pobijanja provedene diobe uvrstio medju prejudicijalne tužbe, nabrojene u čl. 21. zakona, zajedno sa tužbama o osporavanju prava na kmetsko selište i članstva u kmetskoj porodici, to valja zaključiti, da je i rješenje prejudicijalnoga pitanja o diobi isto tako važno, kao i ostala dva pitanja, te da bez rješenja toga prejudicijalnoga pitanja, a obzirom na istaknuto načelo o upisivanju prava vlasništva na idealne dijelove, ne bi bilo moguće upisati pravo vlasništva na članove kmetske porodice na idealne dijelove.

Mislim, da bi to bili rijetki slučajevi, kada je kmetsko selište ne samo katastarski, nego i u zemljišnim knjigama ranije podijeljeno tako, da su umjesto jednoga kmetskoga selišta, koje je prvobitno postojalo, postala uslijed u zemljišnim knjigama provedene diobe dva kmetska selišta u dva zemljišno-knjižna uloška, na kojima je upisano kolektivno vlasništvo u korist kmetske porodice; ali je i sama kmetska porodica razdijeljena, te je u zemljišnim knjigama na osnovu uredbe od 21. srpnja 1919. upisano kolektivno vlasništvo na dvije porodice, koje su prije te diobe, sačinjavale jednu kmetsku porodicu.

Samo u ovome slučaju razumljiv je zahtjev tužitelja za pobijanje provedene diobe, jer mu nije svejedno, da li će dobiti suvlasnički dio samo u jednom od tih selišta, ili u oba selišta. Ovo bi bio slučaj pobijanja »provedene« diobe, kako kaže čl. 21. zakona, jer je dioba provedena u zemljišnim knjigama, a ujedno ne bi bilo nikakvoga protuslovlja ni sa čl. 26. pravilnika, jer će se, ako tužitelj tužbu radi pobijanja te diobe ne podnese u stavljenom mu roku, smatrati, da dioba nije osporena, te će se pravo vlasništva na njega upisati samo u jednom od tih selišta (t. j. u jednom ulošku) dočim upis njegovog suvlasničkoga dijela u drugom selištu (ulošku) će uopće izostati.

Da se u čl. 21. spomenuta tužba radi pobijanja diobe odnosi samo na ovaj rijedak slučaj i da je takova ratio legis, može se zaključiti i iz analogije sa propisima istog zakona u pogledu kupoprodajnih ugovora.

Kupoprodajnim kao i diobnim ugovorima zakon ne pridaje važnosti u postupku provadjanja kmetskih selišta, nego prepušta inicijativi interesenata, da te sporove riješe putem redovite gradjanske parnice bez ikakve veze sa postupkom po zakonu o bivšim kmet. selištima, — a to je zato, što kupoprodajni ugovori po dosadanjim zakonskim propisima u pogledu kmetskih selišta nisu mogli biti u zemljišnim knjigama provedeni.

Tako čl. 19. zakona naredjuje, da »ugovore, kojima su dijelovi kmetskoga selišta otudjeni, a koji još nisu u gruntvnici provedeni, imaju interesenti da prijave sreskomu poglavaru«. »Ako lica, kojima pripada pravo vlasništva po ovome zakonu, priznaju valjanost toga ugovora, te ako se ugovorom ne povredjuju propisi o najmanjoj površini, dat će sreski poglavar ovlaštenje porodici ili zadruzi, da ugovor u gruntovnici provede.«

»Bude li osporena valjanost ugovora, ili ga interesenti ne htjednu da izvrše, imade sreski poglavar da provede postupak po o v o m z a k o n u, ne obazirajući se na taj ugovor, a nezadovoljnu stranku uputi n a p u t r e d o v i t e g r a d j a n s k e p a r n i c e.«

Analogija ide u prilog gornjemu tumačenju, jer ako postojanje ili nepostojanje kupoprodajnoga ugovora ne obustavlja postupak po zakonu o bivšim kmetskim selištima, to još manje ima osnova misliti, da bi priznavanje ili nepriznavanje od strane interesenata diobnih ugovora, u zemljišnim

knjigama ne provedenih, bilo od prejudicijalnog značaja za provadjanje toga postupka. U koliko mu nije osporeno članstvo u porodici, ili pravo na selište, član porodice će dobiti suvlasnički dio, te i nakon provedenoga postupka po zakonu o bivšim kmet. selištima može ustati ili tužbom radi razvrgnuća zajednice, ili ispunjenja ugovora o diobi, ili pak poslužiti se prigovorom, da provedena dioba nije valjana, ali sve to u redovnom gradjanskom postupku putem redovne tužbe, koja sa tužbama po čl. 21. zakona nema ništa zajedničkoga, jer niti uživa prednosti, niti trpi ograničenja, što ih je zakon za te tužbe ustanovio.

Kada bi se dakle pojam »pobijanja provedene diobe« tumačio tako, da se radi o diobama provedenim u zemljišnim knjigama, izbjeglo bi se mnogim parnicama, a ujedno bi se ujednostavio i ubrzao postupak prenosa kolektivnoga vlasništva u vlasništvo članova bivših kmetskih porodica.

Mislim, da je ovo tumačenje ispravno, a bio bi veoma zahvalan svakome, koji bi ukazao na moje griješke, ili bi predložio kakvo drugo tumačenje »pobijanja provedene diobe« po zakonu o bivšim kmetskim selištima.

Pravosudje

Gradjansko

Dužnost dokazati istinitost isprave po § 123. gr. p. p. ne pada na onoga, koji se na ispravu poziva, nego dokazati neistinitost isprave pada na onoga, koji tvrdi, da je isprava krivotvorena.

Rješidba stola sedmorice od 9. prosinca 1932. br. 1963.

(Osuda kotar. suda u K. od 20. veljače 1931. br. 658/gr. P 7/1915., osuda banskog stola od 29. srpnja 1931. br. 16.074.)

U parnici M. K. protiv N. H. iz K. na priznanje ništetnosti dobrovoljnoga diobnoga ugovora

kotarski sud u K. je sudio po zahtjevu tužbe.

Obzirom na ustanovljeno stanje stvari valjalo je uzeti, da se u konkretnom slučaju radi o pobijanju valjanosti isprave, na temelju koje je uslijedio gruntovni upis, dakle o brisovnoj tužbi po § 148. grunt. reda. Pobija se dakle pravni naslov za uknjižbu, a ne sam pravni posao. Da se radi o tužbi po § 148. grunt. reda, razabira se iz obrazloženja tužbe i tužbovnoga zahtjeva. Prema tome valjalo je lučiti sam pravni posao, istinitost kojega se nazočnom parnicom ne pobija, od istinitosti same isprave, koja čini naslov za uknjižbu, koja se pobija. Valjalo je dakle u ovoj parnici prosuditi samo, da li je dokazana istinitost isprave, koja se pobija po tužiteljici, a koju istinitost je imao obzirom na ustanovu § 123. grpp. svakako dokazati tuženi, koji svoje pravo na toj ispravi osniva.... Uvaživ dakle, da tuženi nije pružio dokaz za istinitost isprave, na temelju koje je uslijedila gruntovna provedba, valjalo je zahtjevu tužbe obzirom na gore izloženo udovoljiti.

Banski stol povodom tuženikova priziva je preinačio nižu osudu i odbio zahtjev tužbe. Iz razloga:

Napadnuta osuda prvoga suda udovoljuje tuženomu zahtjevu, jer da tuženi obzirom na ustanovu § 123. grpp. nije dokazao istinitost ugovora od 14. siječnja 1910..... Ali dužnost je na tužiteljici, a ne na tuženom dokazati, da je ugovor krivotvoren, jer tužiteljica na tom temelji svoje pravo, no ona, akoprem na to pozvana odlukom od 31. prosinca 1918. br. 5053/gr. nije tomu udovoljila. Prema tomu tužiteljica svoje navode tužbene nije dokazala, pa je povodom priziva tuženikova valjalo preinačiti osudu prvoga suda i tužiteljicu s tužbom odbiti.

Stol sedmorice je potvrdio u cijelosti osudu banskoga stola iz slijedećih razloga: Previd tužiteljice valjalo je otputiti i potvrditi pobijanu osudu drugostepenoga suda iz razloga u njoj navedenih, koji su u skladu sa zakonom i osnovani na sadržaju spisa, jer tužiteljici nije uspjelo dokazati, da je diobni ugovor krivotvoren, premda joj to po § 123. grpp. bila dužnost učiniti.

Priopćio dr. Ivo Stahuljak, odvjet. perovodja u Klanjcu.

Ako se plaća u dinarima dug ugovoren u stranom novcu, ima se platiti po tečaju burze povećanom za »prim«.

Rješidba stola sedmorice od 3. veljače 1934. br. 5750/33.

(Osuda okruž. suda u Zagrebu od 26. svibnja 1933. br. 37.741/gr., osuda apelacionoga suda u Zagrebu od 19. srpnja 1933. Zl. 4.615/1933/I.)

U usmeno raspravljenoj parnici A. d. d., tužitelja, protiv B. d. d., tužene radi 44.433 D 91 p. spp. u kojoj je

okružni sud u Zagrebu sudio, da se tužitelj odbija sa tužbom i u njoj stavljenim zahtjevom uz naknadu parbenog troška tuženici u iznosu od 1227 D; a

apelacioni sud u Zagrebu žalbu ništovnu odbacio, a povodom pak njegovoga priziva pobijanu osudu prvostepenoga suda preinačio i sudio po zahtjevu tužbe,

stol sedmorice je otputio previd tuženice i potvrdio osudu apelacionoga suda.

Razlozi: Nesporno je medju strankama, da je tužiteljica zaključnim pismom od 19. prosinca 1926. i od 30. rujna 1927. prodala tuženoj oko 880 vagona kestenjevoga stabla, vagon po 10.000 kg uz kupovninu od 200 šv. fr. po vagonu, da je tužiteljica u god. 1932. tuženoj otpravila 1.260.000 kg uz cijenu od 25.200 šv. fr. i da je tužena tu svotu tužitelju isplatila u dinarima, no prema tečaju zagrebačke burze bez prima. Platež je uslijedio i imao uslijediti u Zagrebu kod tužene.

Tužitelj je drva postepeno otpravljao tuženoj, kako je vidljivo iz priloga, i kod svakoga otpravka je tražio od tužene prim, — no ova ga je uskratila.

Nesporno je, da je taj prim doista iznosio utuženu svotu od 44 433 D 91 p. Tužitelj tu svotu tužbom potražuje.

Tužena prigovara, da je u smislu postojećih propisa (zak. o novcu od 11. svibnja 1931. Sl. N. 11/V. 1931. pravila o regulisanju prometa dev. i val. od 7. listopada 1931. br. 112.400, zak. od 17. lipnja 1931. o odobrenju ugovora izmedju države i Nar. Banke, zak. od 8. listopada 1931. o kaznenim sankcijama za izvršenje zak. o novcu Sl. Nov. 13. listopada 1931. br. 239, nar. min. fin. od 23. listopada 1931. br. Pl. 115.682. Sl. Nov. 28. listopada 1931. br. 252. Pravilnik o regulisanju prometa devizama i valutama od 10. prosinca 1932. br. 147.840. Sl. Nov. 20. prosinca 1932. br. 295), a naročito navedenom nar. od 23. listopada 1931. i prav. od 10. prosinca 1932 zabranjeno sklapanje pravnih poslova u stranim valutama, pa da stoga razloga ona nije dužna platiti prim.

Nar. od 23. listopada 1931. glasi: Fakturiranje robe u zemlji ne smije se vršiti u stranoj valuti, niti vezivati za stranu valutu, nego se fakturiranje mora vršiti samo u dinarima bez ikakovih klauzula. Svako otstupanje od ove naredbe će se kazniti po zakonu o kaznenim sankcijama od 8. listopada 1931. Kazna je pak po tom zakonu novčana do 300.000 D odnosno oduzimanje prava rada sa devizama i valutama.

Pravilnik pak od 10. prosinca 1932. glasi: »Svaki rad u devizama i valutama domaćim novcem i hartijama od vrijednosti protivan propisima ovoga pravilnika i svim ostalim rješenjima i naredbama, izdanim u njegovu dopunu, a takodjer i svaka radnja, koja bi neposredno, ili posredno štetno uticala na vrijednost dinara, kaznit će se novčanom kaznom. To isto važi za pokušaj i za pripremne radnje.« U to, da li ima rad protivan gore navedenim naredjenjima i kakve posljedice s obzirom na valjanost samoga posla, ne treba ovdje ulaziti, jer je ugovor, na kojem osniva tužitelj svoju tužbu sklopljen 19. prosinca 1926., pa i tuženica priznaje, da u doba sklapanja ugovora nije postojala nikakva zakonska zapreka za sklopljenje takve pogodbe. Nadalje tužena prigovara, da nije ugovoreno, da se platež

u šv. fr. ima obaviti u naravi ili efektivno, pa da prema propisu § 326. trg. zak., ima tužitelj pravo tražiti platež u dinarima po tečaju bilježenom na dan dospjetka. Kupovninu je tužena platila po tome tečaju, a preko toga da nije dužna platiti i prim. Ni ovaj prigovor nije osnovan.

Naredjenje § 326. trg. zak., da se u slučaju, kada je izvršenje ugovoreno u valuti, koja nije u tečaju u mjestu izvršenja, ima platiti u zemaljskom novcu po tečaju bilježenom na dan dospjetka, hoće bez sumnje da postigne to, da vierovnik dobije baš pravu vrijednost onoga, što je ugovorio t. j. zemaljski novac u iznosu, za koji može nabaviti na dan dospjetka ono, što mu je dužnik po pogodbi dužan dati. Tečaj bilježen na dan dospjetka« znači zabilježenu cijenu, uz koju se je dotična valuta kupovala i prodavala na dan dospjetka, jer su te cijene predmetom bilježenja na burzi. Ta se cijena može bilježiti na razne načine, ili da se unese cijela cijena, uz koju se je trgovalo jedinstveno u tečajnicu, ili da se unese za sve valute samo neki dio cijene, koji se ima još povećati za izviesni postotak, da se dobije cijena, uz koju se je trgovalo, ili i na koji drugi način. Način bilježenja ne može da ima utjecaja na materijalno pravne odnose stranaka, te tumačenje, po kojem bi dužnik bio kod drugo spomenutog načina bilježenja tečaja dužan platiti samo po bilježenom tečaju bez dodatka postotka (prima), ne odgovara naredjenju u § 326. trg. zakona, jer bi se ovakvim tumačenjem upravo izigrala intencija toga naredjenja, koje postoji upravo zato, da osigura stranci potpuni ekvivalent onoga, što po pogodbi ima da dobije. Iz tih je razloga pobijana osuda drugostepenog suda opravdana i na zakonu osnovana. — Valjalo je stoga previd tuženice otputiti i potvrditi tu pobijanu osudu.

Priopćio dr. Vragović A., Zagreb.

Komasaciono kao razgodbeno povjerenstvo je nadležno za pretresanje ovlašteništva na z. z. urbar. općinu, dok je nasuprot sud nadležan za pretresanje zahtjeva na priznanje utanačenja po kojem nekomu pripada ovlašteničko pravo na z. z. urbar. općinu (t. zv. tužba ustanovljenja ili utvrdjenja).

Zaključak okružnoga suda u Zagrebu od 27. prosinca 1933. Pl. 929/33—2.

Š. N. iz K. je tužila K. A. iz K. kod sreskoga suda u Sv. I. Z. i tražila slijedeće:

1. da je tužena dužna u roku od 15 dana pod prijetnjom i zvršenja priznati tužiteljici, da je ova ovlaštenica na z. z. urb. općinu Krečaves skupa sa tuženom K. A. u polovici dijela t. j. svaka u 5/320 dijela.

2. da je tužena dužna priznati, da ne postoji nikakov sporazum izmedju nje i tužiteljice, glasom kojega je prigodom diobe imetka pok. P. I. utanačeno, da tuženoj pripada ovlaštničko pravo na z. z. urb. opć. K. uz obvezu, da ona plati dug svojeg pokoj. oca u iznosu od 312 forinti.

Sreski sud u Sv. I. Z. na ovu tužbu donio je slijedeći: Zaključak: »Dalji se postupak u ovom parničnom predmetu obustavlja pred ovim sudom kao nenadležnim i spisi se ustupaju komasacionomu kao razgodbenom povjerenstvu I. stepena u Zagrebu na nadležno postupanje«.

Razlozi: Z. z. urb. opć. K. nalazi se u individualnoj diobi, pa obzirom na 72 i 80 z. o z. z., te § 25. komasacionoga zakona u vezi sa članom 23 al. 2 i 3. zakona o budžetnim dvanaestinama za mjesece kolovoz—studeni 1925. — valja postupak pred sudom obustaviti i spise ustupiti nadležnomu komasacionomu kao razgodbenomu povjerenstvu.

Okružni sud u Zagrebu je 27. prosinca 1933. Pl. 929/1933—2. donio ovaj zaključak: »Rekurs se odbacuje u pogledu onoga dijela prvostepenog zaključka, kojim je tužba Ad 1. obačena, a rekursu se udovoljuje, ukoliko se odnosi na zahtjev Ad 2., te se napadnuti zaključak ukida i stvar vraća prvome sudu, da izda dalje naredbe«.

U razlozima okružnog suda navodi se slijedeće: Tužiteljica tuži:

1) na priznanje, da je ona ovlaštenica na z. z. urbarsku općinu K. skupa sa tuženom u polovici dijela i to svaka u 5/320 dijela;

2. na priznanje, da ne postoji utanačenje izmedju nje i tužene, prema kojemu pripada tuženoj ovlašteničko pravo na z. z. urb. opć. K.

Za pretresenje tužbovnoga zahtjeva pod 1) nadležno je komasaciono kao razgodbeno povjerenstvo I. stepena u Zagrebu, a za pretresenje tužbovnog zahtjeva pod 2) nadležan je sud, jer ovaj tužbovni prijedlog imade značaj parnice iz § 323 grpp., t. zv. tužba radi ustanovljenja ili utvrdjenja.

Priopćio J. Roje, sudac u Sv. Ivanu Zelina.

Privilegij Državne hipotekarne banke u pogledu izvršenja za njena potraživanja.

Plenarno rješenje stola sedmorice od 3. veljače 1934. br. 7083/33.

(Odluka okruž. suda u Sušaku od 1. rujna 1933. I—7—33/I. riešidba apelacionoga suda u Zagrebu od 29. rujna 1933. br. 8816/33/1.)

U ovršnom predmetu Državne hipotekarne banke kraljevine Jugoslavije glavne filijale u Zagrebu, ovrhovoditelja, protiv općine grada B., ovršenika, za ovršnu pljenidbu i uručbu tražbine od 526.000 D radi dužnih 2.000.000 D spp., u kojem je

okružni sud u Sušaku molbenom zahtjevu udovoljio, trošak ovršne molbe obredio sa 1040 D te odredio ovrhu i za taksu od 20.000 D, — a

apelacioni sud u Zagrebu povodom ništovne žalbe i utoka ovršenika ništovnu žalbu odbacio, utok, u pogledu glavne stvari i troška otputio i u tom dijelu pobijanu prvostepenu odluku potvrdio, dok ju je u dijelu glede ovršne naplate takse Tbr. 138 u iznosu od 20.000 D ukinuo;

stol sedmorice je riješio: Naštovna žalba ovršenice općine B. odbacuje se, a povodom njenoga izvanrednoga previdnoga utoka preinačuju se obje pobijane suglasne riešidbe nižestepenih sudova, te se ovrhovoditeljica Državna hipotekarna banka sa svojom ovršnom molbom de praes 1. rujna 1933. br. I. 7/2/33. odbija time, da je dužna naknaditi ovršenici općini B. trošak utoka od 600 D i trošak izvanrednog previdnog utoka od 1.000 D u roku od 14 dana pod prijetnjom ovrhe.

Razlozi: Ništovnu žalbu ovršenice valjalo je odbaciti, jer u postupku nema ništavosti predvidjenih u § 339. grpp., no povodom njenog izvanrednoga predvidnoga utoka valjalo je preinačiti nižestepene odluke i molitelj'cu s njenom ovršnom molbom odbiti, jer se ona nije iskazala ovršnim naslovom za provedenje tražene ovrhe.

Državna hipotekarna banka može doduše pristupiti izvršenju svojih tražbina i bez prethodnoga utuženja tih tražbina kod suda no samo prodajom založenoga joj imanja, kako to izrično odredjuje čl. 52. st. 2. zak. o D. H. B. a i čl. 48. toga zakona, koji takodjer ograničuje povlasticu banke u pogledu naplate na založene imanje. Član 48 i 52 zak. o D. H. B. vrijede na cijelom teritoriju kraljevine, te samo u pogledu načina izvršenja prodaje založenoga imanja postoje različna naredjenja za teritorij bivše kraljevine Srbije i za ostale krajeve države. Dok naime po čl. 53. može D. H. B. na teritoriju bivše kraljevine Srbije i sama po svojim organima prodati založeno joj imanje, ima ona po čl. 117. sl. e. st. 2. u ostalim krajevima pravo naplate »administrativnim putem« tako, da je D. H. B. ovlaštena, da dospjela plaćanja izvršuje egzekutivnim putem preko nadležnih vlasti.« Tim je naredjenjem stegnuta povlastica banke u pogledu izvršenja prodaje, a nije njime rašírena u pogledu objekta ovrhe, jer u tom pogledu važi čl. 52. za cijelo područje države i jer stav 2 člana 117 e) po samom svojem tekstu zamjenjuje čl. 53. zakona, kojega važnost je tim naredjenjem stegnuta samo na područje bivše Srbije, pak zato valja to naredjenje (§ 117 sl. e) st. 2.) tumačiti u izravnoj vezi s čl. 52, jer ono dolazi u krajevima van Srbije namjesto člana 53. zakona.

Budući da se ovrhovoditeljica nije iskazala, da joj je ovršenica za svoj dug založila svoju tražbinu od 526.000 D, što ju ima s naslova zakupnine, za pobiranje gradskih daća, ne može ona na osnovu same zadužnice i izvatka iz svojih knjiga pristupiti izvršenju svoga potraživanja iz ove imovine ovršenice, jer ona po zakonu nema nikakove povlastice u pogledu izvršenja iz nezaložene imovine dužnika, pa joj se može stoga ovakovo izvršenje dozvoliti samo uz iste uvjete kao i svakom drugom vjerovniku.

Nižestepeni sudovi su previdili odnosno krivo tumačili sada navedene zakonske propise, pak je stoga povodom izvanrednoga predvidnoga utoka ovršenice oáčine grada B. valjalo obje suglasne nižestepene rješidbe preinačiti i odlučiti kako je to navedeno u dispozitivnom dijelu ove vrhovne rješidbe. — Trošak pravnih lijekova dosudjen je ovršenici po § 573. grpp.

Priopćio dr. Vragović A., Zagreb.

Zahtjev ovrhovoditelja prigodom pljenidbe za raspis dražbenoga roka nad zaplijenjenim nekretninama zemljoradnika radi kamata, koji se imaju plaćati u smislu zakona o produženju važnosti zakona o zaštiti zemljoradnika i koji su dosudjeni godišnje, preuranjen je prije dospjetka istih.

Rješidba apelacionoga suda u Zagrebu od 8. studenoga 1933. Zl. 9.082/931/1

(Odluka sreskoga suda u Sv. I. Z. od 3. srpnja 1933. br. 3.988/gr.)

Rješavajući izvještaj od 17. kolovoza 1933. br. 4305/gr., podnesen u ovršnom predmetu Hrvatske katoličke banke d. d. iz Zagreba, ovrhovoditelja, proti V. F. iz G., ovršenika, radi 16.000 D spp. povodom ništovne žalbe sreskoga suda, kojom je odbio zahtjev ovrhovoditelja, stavljen prigodom provedene pljenidbe za raspis dražbenoga roka nad zaplijenjenim pokretninama, radi dužnih kamata 6% na glavnicu, počam od 14. prosinca 1932.,

apelacioni sud vidiv, da doduše nema opravdanja opunomoćenomu intervientu zanijekati prava zahtjeva u cilju izvršenja; — uviživ, ali da je intervenient stavio zahtjev, da se raspiše dražba zaplijenjenih pokretnina radi kamata od 6% za glavnicu od 16.000 D dugujućih od 20. prosinca 1932., — uviživ, da su po ovršnom naslovu u platežnom nalogu od 11. rujna 1933. br. 63624/gr. dosudjeni takovi kamati godišnje; — uvaživ, da kamati, koji prema čl. 2. t. 2, zakona o produženju važnosti zakona o zaštiti zemljoradnika počimlju u dužnosti plaćanja sa danom stupanja na snagu toga zakona, to je 20. listopada 1932., a kako su dosudjeni godišnje, to isti dospijevaju na platež 20. srpnja 1933., po čemu se zahtjev intervienta ukazao preuranjenim; — uvaživ, da su troškovi intervencije primjereno obredjeni; — vidiv, da se iz tih razloga napadnuta odluka ukazuje na zakonu osnovanom te opravdanom;

obnašao je ništovnu žalbu Hrvatske katoličke banke d. d. zabaciti, a njezin utok otputiti i napadnutu prvosudnu odluku potvrditi. — Trošak pravnih lijekova ima stranka sama nositi s razloga, što njima nije uspjela.

Priopćio Roje Josip, sudac u Sv. Ivanu Zelini.

§ 63. st. 3. t. o. z. k. može se primijeniti samo na slučajeve stečaja, a ne i na ove prinudnog poravnanja van stečaja ili posredovanja.

Rješidba apelacionog suda u Zagrebu od 1. ožujka 1934. br. Pl. 2060/34-1

(Odluka sreskog suda u X od 19. siječnja 1934. br. I Dn 357/34.)

U molbenom predmetu K. V., K. J. i H. r. K. A. iz X proti A. B. i C. D., E. i F. iz X radi besteretnog otpisa kč. br. 2323/13, 2323/11 i 2323/12 iz z. k. ul. 2729 p. o. X te kč. br. 3055/33 iz grt. ul. br. 28 p. o. X odbio je sreski sud u X molbu za besteretni otpis, jer da je na nekretninama H. r. K. A. t. j. predavateljice u grt. ul. br. 2729. p. o. X uslijed odluke sreskora suda u X od 25. studenoga 1933. br. R 3018/13 zabilježen postupak posredovanja, a isprave o prodaji su načinjene nakon toga datuma.

Apelacioni sud u Zagrebu povodom rekursa molitelja protiv navedene odluke sreskoga suda u X donio je slijedeću:

Rješidbu.

Uvaživ, da je spisima dokazano, da su molitelji pravomoćnim odlukama od 21. studenoga 1933. br. 6580 Dn i br 6581 Dn stekli na nekretninama z. k. ul. br. 2729 k. o. X zabilježbu za knjižni prvenstveni red za namjeravano otudjenje čest. kat. br. 2323/13 u korist C kat. čest. br. 2323/11 i 2323/12 u korist B i A time, da ove zabilježbe gube učinak protekom 60 dana t. j. 20. (po sačinjenom računu bilo bi 21.) siječnja 1934. (§§ 60, 61, 62 z. o. z. k.).

Uvaživši, da su molitelji podnijeli sudu molbu za besteretni otpis gore navedenih kat. čestica u korist spomenutih pravnih lica dne 19. siječnja 1934. pod br. I Dn 357/34 dakle u roku, odredjenom u § 62 z. o. z. k., pa da stoga zatraženi upis imade zabilježen prvenstveni red;

Uvaživši, da iz spisa proizlazi, da je na dijelu nekretnina suvlasnice H. r. K. A. upis u z. k. ul. 2729 k. o. X prvosudnom odlukom od 25. studenoga 1933. br. R 3018/33 zabilježen postupak posredovanja i da su isprave priložene navedenoj molbi, na temelju kojih se traži zemljišnoknjižni upis, sačinjene poslije dana zabilježbe povedenog postupka o posredovanju;

Uvaživši, da će se po § 63 t. 3. z. o. k. moći, ako vlasnik zemljišta padne pod stečaj, dozvoliti upis samo onda, ako isprave o poslu budu sastavljene prije dana, kojega je otvoren stečaj;

Uvaživiši, da se ova zakonska ustanova i unatoč propisa čl. 4 t. 4 zakona o uvedenju u život steč. zakona i zakona o prinudnom poravnanju van stečaja ne može uporabiti na slučajeve o postupku posredovanja, i ako su isprave o poslu sastavljene nakon zabilježbe postupka o posredovanju, jer u postupku za posredovanje kao i u postupku za prinudno poravnanje van stečaja za razliku od postupka u stečaju (§ 2. st. z.) ne gubi dužnik pravnu mogućnost raspolaganja sa svojom imovinom, pa slijedom toga može dužnik, koji se nalazi u postupku radi posredovanja, i unatoč zabilježbe postupka o posredovanju sklopiti glede svojih nekretnina valjane pravne poslove, jer rečena zabilježba radja samo tim učinkom, da su takova pravna djela bez pravnoga dejstva naprama vjerovnicima u postupku posredovanja;

Uvaživši, da je zabilježba prvenstvenoga reda uslijedila prije zabilježbe postupka o posredovanju, pak da kasnije uslijedila uknjižba zadržaje zabilježeni prvenstveni red (§ 20 sl. b i 63 st. 1 z. o z. k.) bez obzira na kasniju zabilježbu postupka o posredovanju;

Uvaživši, da prema tome nema zapreke, da se unatoč propisu § 8. uredbe o posredovanju dozvoli traženi upis sa već zabilježenim prvenstvenim redom, pak da prema tome prvosudna odluka nije na zakonu osnovana;

obnašao je povodom rekursa molitelja K. V., K. J. i H. r. K. A sviju iz X napadnutu prvosudnu odluku ukinuti i prvom sudu naložiti, da molbu primljenu 19. siječnja 1934 br. I Dn 357/34 mimo odbitnoga razloga u ponovni pretres uzme i dalje po zakonu postupa.

Sreski sud u X je u povodu ove rješidbe molbi de pr. 19. siječnja 1934. I Dn 357/34 svojom pododlukom od 10. ožujka 1934. br. I Dn 1381/34 udovoljio i zamoljeni otpis navedenih kat. čestica sa prvenstvom zabilježenog reda prvenstva dozvolio.

Priopćio dr. Pliverić Josip, odvjetnik u Zagrebu.

Predbilježba prava zaloga na temelju nepravomoćne krivične presude?

Rješidba stola sedmorice od 3. studenoga 1913. br. 6212.

(Zaključak sreskoga kao zemljišno-knjižnoga suda u Osijeku od 9. lipnja 1933. Dn 3184, rješidba apelacionog suda u Zagrebu od 23. kolovoza 1933. Pl. 5532.)

Na temelju nepravomoćne krivične presude od 17. svibnja 1933. Kzp. 292/1932 okružnoga suda u Osijeku

sreski kao zemljišno-knjižni sud u Osijeku je na molbu oštećenoga S. G. dozvolio za otštetnu tražbinu od 13.285 D spp. predbilježbu prava zaloga na nekretnine osudjenoga H. S. u Osijeku.

Apelacioni sud u Zagrebu je povodom rekursa H. S. preinačio napadnuti zaključak, te molitelja S. G. sa zahtjevom molbe odbio i prvomu sudu naložio, da nakon pravomoćnosti apelacione rješidbe dozvoljeni upis briše (§ 143 zzk.) kao na zakonu niti osnovan niti opravdan po § 45 zzk., jer je po § 303 kp. izvršna samo pravomoćna kaznena presuda o privatnopravnom potraživanu oštećenika, dočim ovrha do osiguranja na temelju nepravomoćne kaznene osude nije zakonom predvidjena.

Stol sedmorice je otputio rekurs S. G. iz slijedećih razloga:

S. G je podnio svoj prijedlog sreskomu kao zemljišnoknjižnomu sudu u Osijeku i moli, da mu se na osnovu propisa zakona o zemljišnim knjigama dozvoli predbilježba prava zaloga na nekretnine H. S. u Osijeku za tražbinu od 13.285 D, dosuđenu mu pravomoćnom odštetnom osudom od 17. svibnja 1933. Kzp — 292/1932 okružnoga suda u Osijeku.

Na osnovu propisa zakona o zemljišnim knjigama nije se mogla dozvoliti predbilježba, jer sama navedena osuda ne odgovara općim uslovima za zemljišnoknjižni upis, pošto u njoj nije sadržan i valjan pravni osnov založnoga prava (§§ 42 te 43 i 26/2 zzk.). Molitelj nije ni zamolio kod nadležnoga gradjanskoga suda izvršenje radi obezbjedjenja (§ 45/b zzk.); pa se stoga nije imalo ni rješavati pitanje, da li ima ili nema mjesta tomu izvršenju.

S ovih razloga, a ne s razloga navedenih u pobijanom rješenju drugostepenoga suda, je to rješenje osnovano, pak je zato valjalo rekurs molitelja otputiti.

Priopćio dr. Karner Ivo, odvjetnik u Osijeku.

Nasljednikov vjerovnik može tražiti osiguranje svoje tražbine na nekretninama, koje će pripasti nasljedniku, već časom smrti ostaviteljeva, dakle prije prijave nasljedstva.

Rješidba stola sedmorice od 8. veljače 1934. br. 6256/33.

(Odluka kot. suda u Novom Marofu od 24. ožujka 1923. br. 1733/gr., rješidba apelacionoga suda u Zagrebu od 23. kolovoza 1933. Pl. 2.775.)

U molbenom predmetu tt. B. F. iz Z., moliteljice protiv C. B. i T. iz O. radi predbilježbe prava zaloga na nasljedstvo spp., u kojem je

kotarski sud u N. M. odbio moliteljicu sa molbom; — a

apelacioni sud u Zagrebu povodom ništovne žalbe i utoka moliteljice ništovnu žalbu odbacio, utok otputio, to potvrdio pobijanu prvostepenog suda;

stol sedmorice riješio je: Povodom izvanrednoga prevídnoga utoka moliteljice tt. B. F. u Zagrebu preinačuju se obje suglasne odluke nižestepenih sudova i odlučuje: Na temelju osude obraničkog suda komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu od 11. listopada 1932. br. 9522/32. O. S., providjene zaporkom pravomoćnosti i ovršivosti, i na temelju nagodbe, sklopljene pred istim obraničkim sudom na zapisnik dne 11. listopada 1932. br. 9522/32. O. S., dozvoljuje se za korist moliteljice tt. B. F. u Zagrebu zamoljena molbom, primljenom dne 24. ožujka 1933. br. 1793/gr., predbilježba ovršnoga prava zaloga na dijelu nekretnina pok. C. J. iz R. kbr. 122. upis. u z. k. ul. br. 163, 636 p. o. R. te z. k. ul. br. 143 i 144 p. o. K. koji će nasljedni dio nakon dovršene ostavinske rasprave biti uručen ovršenicima C. B. i T. iz O. i to na dijelu citiranih nekretnina, koji će pripasti C. B., radi dužnih 10.047 D sa 8% kamata, od 26. srpnja 1932. do plaćeža, a na dijelu spomenutih nekretnina, koji će pripasti C. T. radi dužnih solidarno sa C. B. 8.000 D. sa 8% kamata od 26. srpnja 1932. do plaćeža; zatim na dijelovima obojice radi solidarno dužnoga parbenoga troška od D 1.625, troška molbe sa 475 D 50 p., troška utoka sa 250 D i troška izv. previd, utoka sa 350 D označivši z. k. ul. br. 163 p. o. Remetinci kao glavnu, a ostale kao uzgrednu hipoteku, a to sve uz ograničenje §-a 822 o. g. z. t. j. da ne škodi pravima, koja bi se pri raspravi zaostavštine prijaviti mogla i da postane kreposno od vremena, kada je nasljedniku prisudjeno nasljedstvo, te se prvostepenomu sudu nalaže, da radi provedbe shodno odredi.

Moliteljica se sa svojim zahtjevom za predbilježbu ovršnoga prava zaloga i radi daljnih ovršnih troškova odbija.

Razlozi su: Prema propisu §-a 24 z. o. z. k. jedino je gradjanskim zakonom odredjeno, a to je § 822 o. g. z., u koliko mogu nasljednikovi vjerovnici ishoditi obezbjedjenje na zemljištima ili tražbinama, što su pripali nasljedniku. Propisom pak §-a 822 o. g. z. odredjuje se, da vjerovnici nasljednikovi, mogu još i prije, nego je presudjeno nasljedniku nasljedstvo izmoliti, da se na zapalo mu nasljedno dobro stavi zabrana, zalog ili predbilježba. Obzirom na propis §-a 545 o. g. z. zapalo je nasljedstvo nasljedniku već časom smrti ostavitelja, a iz propisa §-a 537 o. g. z. proizlazi, da je već samo nasljedno pravo dio nasljednikove imovine, budući da prelazi na njegove nasljednike, makar da nije nasljedstvo bilo još primljeno. — Prema tomu nižestepeni sudovi neispravno tumače zakonske propise, kada drže, da nasljednikov vjerovnik ne može tražiti osiguranja na nasljedstvo prije nego nasljednik isto nastupi t. j. preda prijavu na nasljedstvo. — Radi toga, i budući da se je moliteljica iskazala potrebnim ovršivim ispravama, nije bilo opravdanog razloga, da se njenoj molbi za predbilježbu ne udovolji, pa je zato valjalo povodom moliteljičina izv. predvidnog utoka obje suglasno pobijane nižestepene odluke preinačiti i moliteljičinoj molbi udovoljiti osim glede predbilježbe ovršnoga prava zaloga i radi daljih ovršnih troškova, jer ih nije označila brojčano do najvećeg iznosa.

Priopćio dr. Frank Geza, odvjetnik u Zagrebu.

Ovršna uknjižba prava zaloga za svote ispod 500 D ima se dozvoliti i bez prethodne ovrhe na pokretnine.

Rješidba banskoga stola od 12. srpnja 1933. br. Pl. 5388
(Odluka srez. suda u V. G. od 5. lipnja 1933. br. II. 123—33.)

U ovršnom predmetu C. A. iz O. proti C. I. iz O. za ovršnu uknjižbu prava zaloga na nekretnine zk, ul. br. 236 k. o. Obrezina za svotu od 425 D spp.

sreski sud u V. G. je pozvao ovrhovoditeljicu, da prethodno u roku od 15 dana doprinese dokaz, da izvršenje na pokretnoj imovini dužnika nije dovelo njenu tražbinu do namirenja, — a

banski stol povodom ništovne žaobe i utoka ovrhovoditeljice ukinuo je prvostepenu odluku i naložio sreskomu sudu, da molbu pr 31/5. 1933. I. II — 123/33. ponovno u rješenje uzme, sa sledećim obrazloženjem:

Ovrhovoditeljica je na temelju kaznene otštetne osude radi 425 D troškova zastupanja zatražila ovršnu uknjižbu prava zaloga na ovršenikove nekretnine gr. ul. br. 236 k, o. Obrezina, pozivajući se na § 69. I. p. i čl. 45 ngrpp. Pošto ona ne traži ovršne dražbe nekretnina već samo ovršnu uknjižbu, to po čl. 9. uredbe od 6. lipnja 1932. uvjet § 69 I. p. ne dolazi do primjene, a ne može se ni po § 2 zak. od 6. travnja 1881. tražiti, da ovrhovoditeljica prethodno vodi ovrhu na pokretnine, jer za tražbinu ovrhovoditeljičinu nije mjesni sud nadležan voditi ovrhe niti po vrsti niti po iznosu obzirom na propis čl. 45. grpp., kojim je zakon od 6. veljače 1929. sa 1. travnja 1933. prestao važiti.

Priopćio dr. Zejić Boško, odvjetnički kandidat..

Društvene vijesti

GLAVNA SKUPŠTINA Pravničkoga društva u Zagrebu je održana u četvrtak, dne 22. ožujka u III. dvorani sveučilišta u Zagrebu. Otvorio ju je predsjednik društva sveuč. prof. dr. Edo Lovrić, ustanovivši pravovremenu objavu skupštine u »Mjesečniku« i kvorum, te zahvalivši članovima, što se u tako lijepom broju odazvali. Opisuje prilike na sveučilištu, koje nisu dozvolile, da se ostvari već izradjeni program predavanja. Izrazuje nadu, da će u buduće biti bolje. Prelazeći na drugu točku dnevnoga reda »radno i računsko izvješće upravnoga odbora« daje riječ tajniku i blagajniku dru I. Politeo, koji je izvijestio ovako

»Slavna glavna skupštino!

Vremenski period, na koji se odnosi ovo izvješće, obuhvaća samo dvije godine, ali ono, što smo u njemu dobili, je posljedak rada ovoga Pravničkoga društva od nekoliko desetljeća. Mislim na novi gradjanski parnični postupnik, koji je stupio na snagu dne 1. travnja 1933. S njime su zabačeni i zadnji ostaci formalne dokazne teorije u našim procesnim zakonima i dana je puna vrijednost slobodnome

sudačkome uvjerenju. Da ovo bude doista slobodno, potrebna je nezavisnost sudova, a jamstvo za tu nezavisnost je sudačka stalnost. Ustav iz god. 1931 daje i jedno i drugo, tek što je primjena ustavnog propisa o stalnosti odgođena na pet godina. S kolikom opravdanom nestrpljivošću gradjani i pravnici čekaju, da prodje taj rok, vidi se i po nedavnome zasjedanju Narodne skupštine, gdje je izražena želja za njegovim skraćenjem.

Već ovo, što sam rekao, upućuje na važnost, koju dajemo praksi, provedbi i primjeni zakona. Pravo je znanost, koja nema apsolutno nikakve vrijednosti, ako nije provedena u životu u onoj punoći, kako si je ona ona to sama zamišljala i htjela. Pravo u čitavome svijetu, pa i kod nas proživljuje potpunu revoluciju. Stari vjekovni pogledi na život i društvo bivaju izmijenjeni novima; dolaze novi motivi, nove potrebe, novi zahtjevi i sve to nalazi izražaja u zakonima. Da ti novi zakoni budu ispravno shaćani i primjenjivani, potrebno je, da budu i dobro proučeni, a za takvo proučavanje treba mira i vremena. Svega toga nedostaje našoj praksi. Naši suci a i naši upravni činovnici preopterećeni su poslom. Može da se to protumači djelomično poteškoćama budžetske naravi, ali sve to ne mijenja na činjenici i na dužnosti Pravničkoga društva, kao što je naše, da se to i istakne. I možda se baš tome neskladu izmedju onoga, što zakoni kažu, i onoga, kako im praksa odgovara, ima pripisati sve veći nehaj za pravo, sve veća apatija medju pravnicima za njihov poziv. Ali, dakako, ima tu i drugih uzroka.

Radi opisanog stanja ne može ni ovaj izvještajni period zabilježiti nijedno predavanje u krilu Pravničkoga društva. Bilo bi možda predavača, ali kanda i oni sami osjećaju, da ne bi našli na potreban broj slušatelja. Ipak ne može se reći, da članovi Pravničkoga društva nisu ništa radili na tom području. Protivno dokazuju referati dra. Franka, dra. Henigsberga i dra. Werka na Kongresu pravnika slavenskih država god. 1933. u Bratislavi te oni dra. Jančikovića, dra Mogana i Ive Vukovića god. 1932. u Dubrovniku.

Ukoliko znanstvena djelatnost članova uopće spada u izvješće društva, opaža se, da je ona kroz prošle dvije godine nešto popustila. Pa to je i razumljivo, jer se nakladnici boje, da ne će uslijed ekonomske krize naći dovoljno kupaca, a pisci se žacaju dati na komentiranje i sistemiziranje pojedinih pravnih materija, jer imadu razloga predmijevati, da će ono, što pišu, još dok im je rad u rukopisu, biti izmijenjeno novim zakonima. Možda zato i današanja pravna izdanja u čitavoj državi nose manje više biljeg žurbe. Od knjiga napisanih po našim članovima tijekom izvještajnog perioda spominiem one dra. Šilovića, dra. Krbeka, Žilić-Santeka, Henigsberga, Stefanovića i dra. Lanovića. I tako se znanstveni rad kod nas koncentrirao kao uvijek u »Mjesečniku«, jer ono što je od početka bilo glavno u radu Pravnič.koga društva, naime izdavanje toga lista, nastavilo je društvo i kroz ove dvije zadnje godine. S ovom godinom stupio je »Mjesečnik« u 60-tu godinu života. To je, dakle, najstariji pravnički list u državi, a sigurno i jedan od najstarijih časopisa uopće. Kada bi svaki pojedini pravnik učinio najlakši minimalni napor za taj pravnički list — a to bi bila elementarna dužnost svakoga pravnika — izdavanje lista pretstavljalo bi skoro igrariju. Ali uz činjenicu, da se mnogi ne odazivlju toj dužnosti, postaje to izdavanje teškoćom, koja bi se mogla s vrmenom pretvoriti i u nesavladivu zapreku. I time prelazim na blagajničko izvješće.

Pravničko društvo imalo je danom 31. prosinca 1933. članova 1833, a »Mjesečnik« nečlanova pretplatnika (jer članovi dobivaju »Mjesečnik« besplatno) 269. Od spomenutog broja članova samo 821 nijih ispunilo je potpuno svoju člansku dužnost, dok je 1012 zaostalo više ili manje u plaćanju. U zadnjemu t. j. veljačkome broju »Mjesečnika« prikazane su računski detaljno posljedice takvoga neplaćanja. Ali slične posljedice nastupile bi i onda, kada bi plaćanje bilo točnije, jer je nemoguće izbjeći manjku, dok je godišnja članarina D 30, a trošak za izdavanje »Mjesečnika« po broju D 60, što znači da bi na svaku članarinu od D 30 moralo društvo nadoplatiti efektivno još D 30, tako da novi članovi s tom članarinom ne bi značili dobitak za društvo — kako bi to normalno moralo biti — nego gubitak. Da se tome zbjegne i da se osigura nesmetano dalje izlaženje »Mjesečnika«, stavljeno je na dnevni red današnje skupštine povišenje članarine od D 30 na D 60. Računski je to povišenje osnovano, a i neizbježivo, hoćemo li sačuvati ovaj najstariji i na području stola sedmorice jedini pravni list.

Zaključni računi glase:

GODINA 1932.

Ukupni primici u god. 1932.	D	132.353.11
Ukupni izdaci u god. 1932.	„	125.597.90
Blagajnički saldo 31. prosinca 1932.	D	6.755.21

Stanje imovine Pravničkog društva dne 31. prosinca 1932.

Gotovina u blagajni (saldo)	D	6.755.21
Saldo na računu Pošt. štedionice	„	210.09
Prva hrvatska štedionica saldo	„	120.940.—
Prva hrvatska štedionica na računu odrezaka	„	5.030.—
Uložnica Gradske štedionice br. 38079	„	5.102.36
Ukupna imovina 31. prosinca 1932.	D	138.037.65
Uporedivši sa čistom imovinom od 31. prosinca 1931.	„	153.327.09
izlazi manjak ili pad imovine kroz god. 1932.	D	15.289.44

GODINA 1933.

Ukupni primici u god. 1933.	D	95.848.61
Ukupni izdaci u god. 1933.	„	90.491.85
Blagajnički saldo dne 31. prosinca 1933.	D	5.356.76

Imovinsko stanje Pravničkog društva dne 31. prosinca 1933.:

Aktiva:

Gotovina u ruč. blagajni kao gore	D	5.356.76
na računu Pošt. štedionice br. 35515	„	3.849.14
ulož. Grad. štedionice br. 38079	„	5.294.89
Prva hrv. štedionica na računu glavnice	„	126.010.—
Prva hrv. štedionica na računu odrezaka	„	5.170.—
Ukupna aktiva	D	145.680.79
Račun tiskare Merkantile za Mjesečnik br. 8	D	6.470.60
Račun tiskare Merkantile za Mjesečnik br. 9—10	„	11.886.20
Račun tiskare Merkantile za Mjesečnik br. 11—12	D	11.886.20
Račun tiskare Merkantile poštarina (18. VIII. 1933.)	„	180.—
Honorari autorima za br. 11—12 »Mjesečnika«	„	3.160.—
Honorar uredniku dru. Edi Lovriću za br. VII—XII.	„	6.750.—
Ukupna pasiva	D	40.333.—

Imovina:

Aktiva:	D	145.680.79
Pasiva:	„	40.333.—
Čista imovina Pravničkog društva dne 31. prosinca 1933.	D	105.347.79

Uporedjenje imovina god. 1932. i god. 1933.

Čista imovina dne 31. prosinca 1932.	D	138.037.65
Čista imovina dne 31. prosinca 1933.	D	105.347.79
Manjak u god. 1933.	D	32.689.86

Molim slavnu skupštinu, da izvoli oba izvješća primiti na znanje.«

Iza toga gosp. Stjepan Bratanić u ime pregledatelja računa čita ovo izvješće:

Čast mi je izvijestiti glavnoj skupštini, da smo danas pregledali blagajnu, knjige i račune Pravničkoga društva za god. 1932. i 1933. te za razdoblje god. 1934. do danas i našli sve u potpunom redu. Izvješće dano po blagajniku slaže se s knjigama, računima i s faktičnim stanjem blagajne. Predlažemo, da se blagajniku, upravnome odboru i nama podijeli apsolutorij.

Radno i računsko izvješće kao što i izvješće pregledatelja računa odobravaju se jednoglasno te se odboru podjeljuje apsolutorij.

U savezu s računskim izvješćem stavlja predsjednik na dnevni red ustanovljenje visine članarine prema §-u 4. pravila. Prijedlog je odbora, da se dosadanja članarina za javne činovnike povisi od D 30 na D 60. — Obrazloženje toga prijedloga je dano već u računskom izvješću a i u prosinačkome broju »Mjesečnika«.

O tome prijedlogu govore redom gg. Bratani , Zuvičić i dr. Tomac. Gosp. Bratanić je proti povišenju obzirom na slabo ekonomsko stanje javnih činovnika; misli, da bi se s prijedlogom i povišenjem imalo počekati, dok se ne vidi posljedak utjerivanja silnih zaostataka na članarini. Kada bi se ti zaostaci utjerali, društvo bi moglo i bez povišenja bar predbježno proći. Gosp. Zuvičić je za još veće povišenje, nego je po odboru predloženo; on je za povišenje na D 120, tako da bi se članarina za sve članove izjednačila. Veli, da činovnici nesmiju s plaćanjem preniske članarine biti intelektualni grobari »Mjesečnika«, koji valja pošto poto održati. Gosp. dr. Tomac je također za održanje »Mjesečnika«, pak misli, da bi se izlaz mogao naći u tom, da se odredi napose članarina za društvo, a napose pretplata za »Mjesečnik«, tako da članovi ne bi kao dosada već na temelju same članarine dobivali besplatno »Mjesečnik«. Misli, da se danas ne bi stvorio konačni zaključak, nego da se ovlasti odbor, neka prema uvidjavnosti izabere od svih prijedloga ono, što je najshodnije.

Iza tako iscrpljene rasprave daje predsjednik na glasovanje prijedlog upravnoga odbora, koji bude primljen većinom glasova, tako da zaključak skupštine glasi, da se dosadanja članarina od D 30 povisuje, počevši od 1. siječnja 1934. na D 60, te da članovi kao i dosada dobivaju »Mjesečnik« besplatno.

Predsjednik je po tom iznio petu točku dnevnoga reda sa četvrtom, t. j. da prije izbora stavlja na dnevni red »eventualia«. podijeljujući na tu točku riječ gosp. tajniku. Ovaj izvješćuje, da odboru nije stigao nikakav prijedlog za skupštinu, ali sâm odbor stavlja ovaj prijedlog glavnoj skupštini.

Glavna skupština Pravničkoga društva u Zagrebu, održana dne 22. ožujka 1934., zaključuje, da se predloži općini grada Zagreba, neka podigne u gradu Zagrebu palaču pravde, u kojoj bi se smjestili svi sudovi u Zagrebu, uključivši i kasacioni sud za čitavu državu, a trošak za gradnju neka podmiri zajmom kod Državne hipotekarne banke, koji bi se otplatio:

a) prodajom onih objekata, u kojima se danas nalaze sudovi a koje bi država ustupila općini kao protuvrijednost za palaču pravde;

b) doprinosom savske banovine;

c) doprinosom iz fonda za kaznene zavode;

d) doprinosom same države.

Ovaj je prijedlog jednoglasno primljen.

Prelazi se na zadnju točku dnevnoga reda: izbori upravnog odbora i pregledatelja računa. Predsjednik imenuje uz privolu skupštine skrutatorima gg. dra. Dukata i dra. Horvata Marijana i odredjuje stanku od pet časova radi dogovora i predavanja glasovnica. Nakon stanke otvara predsjednik opet skupštinu i proglasuje posljedak skrutinija, prema kojemu je 21 glasovnica predano za dosadanji odbor, dok je 15 glasovnica predano sa sasvim neznatnim izmjenama na listini staroga odbora. Prema tome proglasuje ponovno izabranim dosadanji odbor. Novi, dakle, odbor je ovaj:

Pretsjednik: Lovrić dr. Edo, sveuč. profesor; — članovi odbora: Andrassy dr. Juraj, sveuč. profesor; Baćac Ivan, vijećnik stola sedmorice; Frank dr. Stanko, sveuč. profesor; Henigsberg dr. Lav, vijećnik stola sedmorice; Herites Vilko, vijećnik okruž. suda u Zagrebu; Hirc dr. Slavko, vijećnik okruž. suda u Zagrebu; Katičić dr. Natko, odvjetnik u Zagrebu; Lunaček dr. Valdemar, tajnik Komore za trgovinu i industriju u Zagrebu; Matica dr. Miroslav, tajnik obraničkog suda burze u Zagrebu; Manzoni Ivan, vijećnik stola sedmorice u m.; Peručić Spiro, generalni tajnik burze u m. u Zagrebu; Pobor Josip, odvjetnik; Politeo dr. Ivo, odvjetnik; Rastovčan dr. Pavao, sveuč. profesor u Zagrebu; Stefanović Jovan, zamjenik predsjednika upravnoga suda u Zagrebu; Vuković Ivo, odvjetnik; Werk dr. Hugo, odvjetnik; Zuglia dr. Srećko, sveuč. profesor; — pregledatelji računa: Bratanić Stjepan, vijećnik stola sedmorice, i Virag Drašković Vladimir, vijećnik stola sedmorice u m.; — zamjenici: Lukšić dr. Karlo, odvjetnik i Tončić dr. Dragutin, bans. savjetnik u miru.

Budući da je time dnevni red iscrpljen, predsjednik gosp. dr. Lovrić ponovno zahvaljuje članovima i zaključuje skupštinu u 7 sati i četvrt na večer.

ZASTUPSTVU GRADA ZAGREBA priopćilo je Pravničko društvo zaključak svoje glavne skupštine od 22. III. 1934. o gradnji Palače pravde s ovim podneskom:

»Čast nam je saopćiti da je glavna skupština potpisanog društva dne 22. o. m. donijela jednoglasno ovaj

Zaključak:

»Glavna skupština Pravničkoga društva u Zagrebu, održana dne 22. III. 1934., zaključuje, da se predloži općini grada Zagreba, neka podigne u gradu Zagrebu palaču pravde, u kojoj bi se smjestili svi sudovi u Zagrebu, uključivši i Kasacioni sud za čitavu državu, a trošak za gradnju neka podmiri zajmom kod Državne hipotekarne banke, koji bi se zajam otplatio:

a) prodajom onih objekata, u kojima se danas nalaze sudovi a koje bi država ustupila općini kao protuvrednost za palaču pravde;

b) doprinosom savske banovine;

c) doprinosom iz fonda za kaznene zavode;

d) doprinosom same države.«

Saopćujući zastupstvu ovaj prijedlog društva, koje pretstavlja pravnički stalež na području apelacionog suda u Zagrebu, čast nam je dodati i njegovo obrazloženje:

Grad Zagreb treba tzv. palaču pravde, t. j. zgradu, u kojoj bi bili koncentrirani svi sudovi. Kao što je poznato, danas su sudovi sa sjedištem u Zagrebu raštrkani: Okružni i Sreski sud I. nalaze se na Zrinjevcu resp. u Amruševoj ulici, Sreski sud II. u ul. 23. X. 1918., Apelacioni sud na Griču i jedan njegov dio u netom spomenutoj ulici, Stol sedmorice u Opatičkoj ulici a Vrh. drž. tužiteljstvo na Jezuitskome trgu. Koliki samo gubitak vremena za prenašanje spisa, za stranke i odvjetnike te za suce! Osim toga svi su ti sudovi postali pretijesni. Skoro svi suci Apelacionog suda i Stola sedmorice moraju uredovati kod kuće, kamo im se donašaju spisi, jer u dotičnim zgradama nema soba za njih. U manjem razmjeru jednaki je slučaj i kod prvostepenih sudova. Prostorije su u tim sudovima, gradjenim već davno, sasvim nepraktične i zastarjele, tako te nikako ne odgovaraju potrebama modernih sudskih zgrada. O potrebnom utjecaju takve sudske zgrade na stranke nema ni govora; dojam je protivan, nego bi morao biti. Takve zgrade ne služe ni najmanje na čast gradu Zagrebu.

Bila bi, doduše, dužnost države, da podigne nove sudske zgrade, ali takva dužnost ne isključuje i dužnost općine grada Zagreba, tim manje što podignuće sudske zgrade po općini ne bi stajalo ovu prevelikih novčanih žrtava, a takva zgrada očigledno bi koristila interesima grada Zagreba. Kad općina gradi za državu sudsku zgradu, onda bi, dakako, država morala njoj dati u zamjenu u prvome redu sadanje sudske zgrade. Od ovih bi neke općini grada Zagreba vrlo dobro došle, jer se nalaze u gornjemu gradu i u blizini same centralne općinske zgrade, kao npr. kuća u ulici 23. listopada 1918. i ona Stola sedmorice u Opatičkoj ulici. Blok kuća na Zrinjevcu, Amruševoj ulici i Petrinjskoj ulici, jer se nalazi u centrumu grada i na vrlo zgodnome položaju, dao bi se izvrsno unovčiti. Sama palača pravde ne bi morala biti u centrumu grada, nego bi se mogla podignuti i nešto dalje, gdje općina eventualno imade svoje zemljište, tako da bi općina žrtvovala eventualno jedino to zemljište i dala svoje tehničke organe za gradnju, koja bi time ispala i dosta jeftinije. Prema tome ne bi trebale savska banovina i država baš mnogo da u novcu dodaju, a što bi dodale, bilo bi svakako manje, nego kad bi država po svojoj dužnosti podigla sama sudsku zgradu.

U ekonomskome pogledu bio bi efekt takve gradnje vrlo koristan. Takva gradnja spada u niz javnih radova, i ona bi znatno oživjela gradjevnu djelatnost u Zagrebu. Novac, utrošen u nju, ostao bi u Zagrebu. Osim toga podignuće takve zgrade, obzirom na ispražnjenje bloka kuća na Zrinjevcu, Petrinjska i Amruševa ulica, izazvao bi tamo novu gradnju ili bar adaptaciju. U ovo doba zamrle gradjevne djelatnosti ovakva bi gradnja bila upravo spas.

Davni je zahtjev grada Zagreba, da dobije Kasacioni sud za čitavu državu. Takav zahtjev je i sasvim opravdan, jer bi bio bar neka kompenzacija za to, što se centralne administrativne zgrade ne nalaze ovdje, nego u Beogradu (pomislimo samo ogromne moderne zgrade raznih ministarstva, koje su u Beogradu podignute, a kakvima sličnih nema u Zagrebu). Zato je i bivši Vidovdanski Ustav donio propis, da Kasacioni sud za čitavu državu ima svoje sjedište u Zagrebu. Doduše, Vidovdanski Ustav je ukinut, ali to nije razlog, da ipak sjedište Kasacionog suda ne bude u Zagrebu. Da se provedenje tog pravednog zahtjeva olakša, potrebno je podići i zgradu za takav sud, a to bi bila predložena plača pravde. O prednosti takve zgrade za Zagreb u arhitektonskom i esetskom pogledu, nije potrebno ni govoriti. Isto tako niti o ekonomskoj koristi za Zagreb, kad bi Kasacioni sud došao u Zagreb i tako se ovamo doselilo nekoliko stotina što sudaca što činovnika, što odvjetnika itd.

Mislimo, dakle, da je naš prijedlog u svakome pogledu opravdan i da bi njegovo provedenje bilo moguće, potrebno i korisno.

Literatura

NIKETIĆ: Zbirka zakona. Sv. 77, 115. — (Crkveno zakonodavstvo srp. pravoslavne crkve).

ODLUKE opće sjednice i načelne odluke drž. savjeta 1923-1933. Sredili i objasnili Aleksandar Davinić i Bogdan Majstorović. Beograd, 1933.

MINISTARSTVO FINANSIJA: Budžetsko odjeljenje. Pregledi A) Državnih službenika, penzionera-ki i invalida i ličnih i materijalnih rashoda po državnom budžetu. B) Banovinskih (Samoupravnih) službenika, penzionera-ki i ličnih i materijalnih rashoda po banovinskim (samoupravnim) budžetima. Beograd, 1933. — Za god. 1933./34.

SKOK P.: Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo? Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu. Split, 1933.

AVRAMOVIĆ MIH.: Činovnik kao zadrugar. Drugo izdanje. Beograd, 1933.

GLOMAZIĆ MOMIR: Istorija drž. hipotekarne banke (1862.—1932.). Beograd, 1933

DEL VECCHO DJORDJE: Kriza pravne nauke (naposc otisnuto iz »Arhiva za pravne i društvene nauke«, knj. 27 (44), br. 3., 1933. god.). Beograd, 1933.

DEL VECCHIO GIORGIO: La crisi dello stato. (Estratto dalla Rivisti Internazionale di Filosofia del Diritto. Anno XIII — Fasc. VI.) Roma, 1933.

DEL VECCHIO GIORGIO: Ricordando Alberico Gentili. (Estratto dalla Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto. Anno XIV — Fasc. 1). Roma, 1934.

DEL VECCHIO GIORGIO: Lezioni di filosofia del diritto. Seconda edizione. Città di Castello, 1932.

BARTOLOMEI ALFREDO: Lezioni di filosofia del diritto. Quinta edizione ampliata. Napoli, 1933. Parte I e II.

KNOLL AUGUST, M.: Der Zins in der Scholastik. Innsbruck—Wien—München, 1933.

JAEHNER THEODOR: Der Mythos vom Recht u. seine empirischen Grundlagen. Eine Untersuchung über die erfahrungsmässigen Grundlagen der Rechtsvorstellung, zugleich ein Beitrag zur Begründung einer wissenschaftlichen Rechtslehre. München—Berlin—Leipzig, 1933.

LOTZ EDMUND: Das Individualgesetz nach deutschem Reichsrecht. Berlin, 1933.

ROGGE HEINRICH: Nationale Friedenspolitik. Handbuch des Friedensproblems u. seiner Wissenschaft auf der Grundlage systematischer Völkerrechtspolitik. Berlin, 1934.

HIRSCHBERG RUDOLF: Der Vermögensbegriff im Strafrecht. Versuch eines Systems der Vermögensdelikte. Berlin, 1934.

HUECK-NIPPERDEY: Lehrbuch des Arbeitsrechts. Dritte bis fünfte neu bearbeitete Auflage Mannheim, 1932, Bd. 2.

ACTES de la conférence internationale pour l' unification du droit pénal. Ie—IVe conférence.

Svatko nastoji biti napredan, moderan u pravome smislu te riječi. Utjerivanje članarine i dugova putem inkasa jest zastarjela, a i skupa ustanova. Zato Pravničko društvo već devetu godinu utjeruje članarinu skoro isključivo putem Poštanske štedionice. To je najmodernije, najjeftinije i najsigurnije sredstvo. Ono omogućuje nadzor uplata, a da nije potrebno, da član čuva namiru; ono, dakle, predusreće i uklanja svaki spor o uplatama.

Molimo zato članove, da izvole namiriti svoj dug prema društvu putem ček. upl. lista Pošt. šted., koji je priložen prvome broju »Mjesečnika«, a ako se taj upl. list zameo, dobit će na svakoj pošti bianco-upl. list, na kojemu neka samo ispune broj našega računa: 35515.

Pravnik ne bi bio pravnik, kad ne bi pratio razvoj pravne nauke i vršio sâm svoje obveze.

Iz toga slijedi dvoje: 1. da svaki pravnik mora čitati »Mjesečnik« i zato biti članom Pravničkoga društva; 2. da mora vršiti obvezu prema društvu redovitim plaćanjem članarine, koja jedina omogućuje društvu izdavanje »Mjesečnika«, najstarijeg i sigurno jednog od najjeftinijih stručnih listova u državi.

Tiskara »Merkantile«, Zagreb